

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**CANLI MERKEZCİ ÇEVRE ETİĞİ ÇERÇEVESİNDE KÜRESEL
İSİNMA VE HAYVAN HAKLARI**

Yüksek Lisans Tezi

Elife Sülün ÖKTEN

Çorum - 2022

**CANLI MERKEZCİ ÇEVRE ETİĞİ ÇERÇEVESİNDE KÜRESEL ISINMA VE
HAYVAN HAKLARI**

Elife Sülün ÖKTEN

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Hakan REYHAN

Çorum 2022

Elife Sülün ÖKTEN tarafından hazırlanan “Canlı Merkezci Çevre Etiği Çerçevesinde Küresel Isınma Ve Hayvan Hakları” adlı tez çalışması 15/06/2022 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

(Unvanı, Adı SOYADI)*

Prof. Dr. Hakan REYHAN

(Unvanı, Adı SOYADI)**

Doç. Dr. Ayşen SATIR REYHAN

(Unvanı, Adı SOYADI)

Dr. Öğr. Üyesi Aslı YÖNTEN BALABAN

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve sayılı kararı ile’ın Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Yüksek Lisans/Doktora derecesi alması onanmıştır.

(İmza)

Unvanı Adı SOYADI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Elife Sülün ÖKTEN

CANLI MERKEZCİ ÇEVRE ETİĞİ ÇERÇEVESİNDE KÜRESEL ISINMA VE HAYVAN HAKLARI

Elife Sülün ÖKTEN

ORCID: 0000-0002-4117-3624

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Haziran 2022

ÖZET

Günümüzde dünyanın her bölgesinde hissedilen ve tüm canlıların günlük yaşam biçimlerinde hissedilen, etkilerinin boyutu düşünüldüğünde gelecekteki canlı türlerinin var olma haklarını tehdit eden ekolojik krizlerin boyutu gün geçtikçe artmaktadır. Bu etkiler telafi edilemeyecek bir hasar bırakmakta ve doğanın kendi içinde var olan dengesini bozmaktadır. Sanayi devrimiyle birlikte özellikle hissedilmeye başlayan bu krizler sürdürülen üretim-tüketim faaliyetleri ve insanın doğaya egemenliğinin gün geçtikçe artması sonucu doğada yok edici etkiler bırakmaya başlamıştır. İnsanın doğaya gün geçtikçe yabancılaşması sonucu ekosistemlerde önemli değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerden insan ve insanla birlikte doğada yaşamını sürdüren bütün canlılar etkilenmiş, üstelik bu değişimler sonucunda birçok tür çeşitli sebeplerden dolayı yok olmuş veya yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Yaşanılan bu değişimlerin insan faaliyetleri sonucu gerçekleştiği bilinmektedir. İnsanoğlu geçmişten günümüze doğanın kendi için var olduğu düşüncesiyle kendi türünü üstünleştirerek doğada kendi dışında var olan canlı cansız her türlü varlığı kendi menfaatleri uğruna kullanabilmeyi, gerekirse yok etmeyi kendinde hak görmüştür. Bu bağlamda insan ve diğer canlılar arasındaki bu bağ ve insanın doğaya bakış açısı tartışmaya açılmış, etik açıdan insan-doğa ilişkisi sorgulanmaya başlamıştır.

Bu çalışma yaşanan ekolojik krizlerin etkilerinin boyutunu göstermek için hazırlanmıştır ve harekete geçilmemesi halinde gelecekte ne tür senaryoların yaşanabileceğini incelemektedir. Yukarıda bahsedildiği üzere insan-doğa ilişkisi özellikle sanayi devriminden sonra birbirinden oldukça yabancılaşmış bunun sonucunda etik sorunlar meydana gelmiştir. İnsanın doğaya ve diğer türlere bakış açısının değişmemesinin yol açtığı problemler etik açıdan değerlendirilmiş ve günümüzdeki ekolojik krizlere dur denilebilmesi için bu anlayışın

bütünüyle değişime uğraması gerektiği, insan ve diğer canlılar arasındaki bu ilişkinin ne şekilde değişime uğraması gerektiği incelenmiştir. İnsani ihtiyaçlar neticesinde sömürülen diğer canlıların hakları eşit gözetilerek, insan dışındaki canlıların yaşam haklarını koruyabilmek ve içsel değerlerini keşfedebilmek için ne gibi düzenlemelerin yapılması gerektiği incelenmiştir. Bu bağlamda canlı cansız doğada bulunan tüm varlıkların içsel değeri benimsenerek, bütüncül bir bakış açısıyla gelecek kuşaklar ve doğanın geleceği için yapılan çalışmalar ve yapılması gerekenler incelenmiştir.

Anahtar Kavramlar: Küresel Isınma, İklim Değişikliği, Çevre Etiği, Canlı Merkezci Çevre Etiği, Hayvan Hakları.

Bilim Kodu: 111613

**GLOBAL WARMING AND ANIMAL RIGHTS WITHIN THE FRAMEWORK OF LIVING
CENTER ENVIRONMENTAL ETHICS**

Elife Sülün ÖKTEN

ORCID: 0000-0002-4117-3624

HİTİT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

June 2022

ABSTRACT

The ecological crisis, which is felt in every part of the world today and is felt in the daily lifestyles of all living things, is increasing day by day, threatening the right to exist of future living species, considering the size of their effects. These effects also cause irreparable damage and disrupt the existing balance of nature. The crises, which started to be felt especially with the industrial revolution, started to leave destructive effects on nature because of continued production-consumption activities and the increase in human dominance over nature. As a result of the alienation of humans from nature day by day, important changes have occurred in ecosystems. Humans and all living things living in nature together with humans have been affected by these changes, and because of these changes, many species have disappeared or faced the threat of extinction for various reasons. It is known that these changes occur because of human activities. From past the present, human beings have considered themselves entitled to use all kinds of living and non-living things that exist outside of themselves in nature for their own benefit, and to destroy them, if necessary, by prioritizing their own kind with the thought that nature exists for itself. In this context, this bond between man and other living things and the viewpoint of man to nature have been opened to discussion, and ethically, the human-nature relationship has begun to be questioned.

This study has been prepared to show the extent of the effects of the ecological crises and examines what kind of scenarios can be experienced in the future if action is not taken. As mentioned above, the human-nature relationship has become quite alienated from each

other, especially after the industrial revolution, resulting in ethical problems. The problems caused by the fact that people's perspectives on nature and other species have not changed have been evaluated ethically and it has been examined that this understanding must be completely changed in order to put an end to the current ecological crises, and how this relationship between humans and other living things should change. Considering the rights of other living creatures exploited because of human needs, what kind of arrangements should be made to protect the life rights of non-human creatures and to discover their intrinsic values have been examined. In this context, by adopting the intrinsic value of all beings in animate and inanimate nature, the studies, and things to be done for future generations and the future of nature have been examined with a holistic perspective.

Keywords: Global Warming, Climate Change, Environmental Ethics, Living Centrist Environmental Ethics, Animal Rights.

Science Code: 111613

TEŞEKKÜR

Bu çalışmayı hazırlarken bana ışık tutan, çalışmalarımı sürdürürken yol gösteren, çalışmamın her aşamasında engin bilgileriyle bana yardımcı olan çok kıymetli hocam, Prof. Dr. Hakan REYHAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışmamın bir diğer yol göstericisi olan, her zaman güler yüzü ve naif kişiliğiyle bana yol gösteren Doç. Dr. Ayşen SATIR REYHAN hocama saygılarımı ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Günümüzde yaşanan ekolojik krizlere çözüm odaklı, mücadeleci bir bakış açısıyla yaklaşmamı sağlayan, gelecek nesillere yaşanılabilir bir doğa bırakabilmemiz için bakış açımızı genişleten sevgili Prof. Dr. Hakan REYHAN ve Doç. Dr. Ayşen SATIR REYHAN hocama emeklerinden dolayı teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışmamda maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, eğitim hayatım boyunca her daim üzerimde emekleri bulunan, sevgilerini her zaman üzerimde hissettiğim, sevgili babam Safa ÖKTEN, kıymetli annem Mukaddes ÖKTEN ve saygıdeğer ağabeyim Hüseyin Sezer ÖKTEN'e sonsuz saygılarımı ve teşekkürümü sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
TEŞEKKÜR	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

EKOLOJİK KRİZLERİN KÖKENİ VE İKLİM SORUNU

1.1. İnsan Doğa İlişkilerinin Tarihsel Evrimi.....	6
1.2. İklim Krizi Bağlamında 'Sanayi Devrimi', 'Kapitalizm', 'Ekolojik Tahribat'.....	11
1.3. Çevreci Düşünce Çerçevesinde Küresel Çevre Sorunları Ve Politikaları	13
1.4. Çevreci Düşünce, Küreselleşme Ve Küresel Isınma İlişkisi.....	15
1.5. İklim Sorunu Tartışmaları.....	18
1.6. İklim Değişikliğinin Sonuçları	20

2. BÖLÜM

İKLİM KRİZİ İÇİNDE HAYVAN TOPLULUKLARI (FAUNA)

2.1. Ekolojik Emperyalizm Ve Fauna Daralması.....	24
2.2. Küresel Kapitalizm, Ekolojik Kriz Ve Hayvan Metalaşması	29
2.3. İklim Göçü Çerçevesinde Hayvan Göçleri	35

3. BÖLÜM

İKLİM ÇÖZÜMLERİ

3.1. Genel Olarak İklim Çözümleri	39
3.2. Felsefi - Etik Yaklaşımlar	44
3.3. Politik – Hukuki Çözümler	48

4. BÖLÜM

CANLI MERKEZCİ ÇEVRE ETİĞİ ÇERÇEVESİNDE HAYVAN HAKLARI

	Sayfa
4.1. Küresel İklim Adaletsizliği Çağında Hayvan Hakları.....	51
4.2. İklim Adaleti Kavramının Hayvan Hakları Bağlamında İncelenmesi	57
4.3. Güncel Düzenlemeler.....	60
SONUÇ	65
KAYNAKÇA	69

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BM	Birleşmiş Milletler
BMİDÇS	Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
IPCC	Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli
NASA	Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü
PPM	Milyonda Bir Birim
SKA	Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları
TCK	Türk Ceza Kanunu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNEP	Birleşmiş Milletler Çevre Programı
WMO	Dünya Meteoroloji Örgütü

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı günümüzde yaşanmakta olan ekolojik krizlerin canlı türleri üzerindeki etkilerini gözler önüne sermek ve gelecekte doğada yaşamını sürdürecektir olan canlı türlerinin bu krizlerden ne derecede etkilenebileceğini etik bir pencerede göstermektir. Literatürde yer alan kaynaklar incelendiğinde ekolojik krizlerin insan dışındaki canlı yaşamı üzerindeki etkilerinin etik boyutunun ele alınması konusunda eksikliklerin olduğu düşünülmüştür. Bu bağlamda bu çalışmayla birlikte literatürde yer alan bu boşluğun doldurulması amaçlanmıştır.

İnsan doğada var olduğu andan itibaren doğayla etkileşim kurmaya başlamıştır. Zamanla doğayı keşfeden, deneyimleyen insan kendi yaşam gereksinimlerini karşılayabilmek için giderek doğadan daha fazla tasarruf etmeye başlamıştır. Gün geçtikçe yeryüzünde sayısı artan ve geniş toplumlara oluşturmaya başlayan insanoğlunun yaşam alanı genişledikçe ve değiştikçe doğayla etkileşimi de artmış ve hızla değişime uğramaya başlamıştır. İnsanoğlunun nüfusu arttıkça, teknoloji geliştikçe, ticaret hız kazandıkça, bu talepleri karşılamak amacıyla da üretim ve tüketim hızla arttıkça doğa insan tarafından daha fazla sömürülmeye başlamıştır. Bu düzenle birlikte, canlı veya cansız doğada insan dışında bulunan her varlığın, her kaynağın insanın ihtiyaçlarını karşılamak ve insanın hayatını kolaylaştırmak için gerekli olan birer araç olarak görülmesi günümüzdeki ekolojik krizlerin temel nedenini oluşturmuştur.

Doğada insan dışında var olan canlıların insani ihtiyaçlar için var olan birer araç olarak görülmesi günümüzde insan ve diğer canlılar arasındaki etik sorunları gündeme getirmiştir. İnsan merkezci bakış açısının geçmişten günümüze yarattığı etki özellikle sanayi devriminden sonra doğa üzerindeki yıkımı günümüzde çok net bir şekilde anlaşılmaktadır. Telifisi olmayacak boyutlara ulaşan bu yıkımlar dünyayı geri dönülemez felaketlerin eşiğine sürüklemektedir. Küresel ısınma ve küresel ısınmaya bağlı yaşanan iklim değişiklikleri doğada kalıcı hasarlar bırakmaktadır. Bu hasarların etkileri ise birbirine bağlı halkalar halinde diğer hasarları doğurmaktadır. Zincirleme halinde doğada yaşanan bu olaylar ise doğada insan dışında bulunan canlıların yaşamlarını olumsuz etkilemekte hatta yaşamlarının son bulmasına neden olmaktadır. İnsanın neden olduğu ekolojik krizler, kendi yaşam haklarını savunma hakkı bulamayan doğada var olan diğer canlıların yaşam haklarının ihlaline neden olmaktadır. Çünkü insan kendi dışındaki canlıların içsel değerini günümüzde dahi kavrayamamaktadır. Her canlının doğada var olma amacının kendine özgü bir nedeninin olduğunu fark edememekte ve hızlı üretim-tüketim anlayışının kalıcı hale getirdiği yaşam biçiminin dışına çıkamamaktadır.

Sanayileşme sonrası kapitalizmle birlikte tüm dünyaya hâkim olan bu yaşam biçimi insan fark etmese dahi zamanla gelecek nesillerin yaşam haklarını elinden almaktadır. Kapitalizmin

dayandığı sömürü sistemi gün geçtikçe doğada var olan kaynakların tükenmesine, insan dışında doğada var olan diğer türlerin neslinin tükenmesine yol açmaktadır. Aslında kapitalizmin getirmiş olduğu düzen yavaş yavaş kendini tüketmektedir. Günümüzde bu düzeninin tıkanıklığının etkilerini iklim krizinin etkileriyle birlikte oldukça hissetmekteyiz. Çünkü yaşanan bu kriz her alanda insanın yaşamını olumsuz etkileyerek şiddetini her fırsatta insana hissettirmektedir. Üretim ve tüketim çılgınlığının dizginlenememesi dünyanın ve canlıların üzerinde ciddi bir baskı yaratmaktadır. Bu baskının sonucunda da doğal yaşamda ciddi kayıplar yaşanmaktadır ve bu kayıpların etkilerinin uzun yıllar boyunca hissedileceği bilinmektedir.

Bu bağlamda tezin ilk bölümünde insanın doğada var oluşundan itibaren doğayla olan ilişkisi ve etkileşimi incelenmiştir. Doğayı deneyimleyerek sürekli gelişen insan faaliyetleri, teknolojinin ve ticari faaliyetlerin hızla gelişmesiyle birlikte insanın doğa üzerinde sürdürdüğü tahakkümü zamanla sorgulanmaya başlanmıştır. Özellikle sanayi devrimi sonrasında hızla yaşanan teknolojik gelişmeler ve hızlı tüketime dayalı düzenin doğa üzerinde bıraktığı ekolojik tahribatın boyutu incelenmiştir. Dünya üzerinde hızla nüfusun artmasına bağlı olarak gerçekleştirilen insani faaliyetleri ve yapılanmalar ekolojik tahribatın sebebini oluşturmaktadır. Özellikle sanayileşme sonrası yapay oluşumların artması doğanın kendi içinde dengede olan ve yüzyıllardır sürmekte olan döngüsünü bozmaya başlamıştır. Sanayileşme sonrası tüm dünyayı etkisi altına alan bu kapitalist sistem küresel çevre sorunlarının oluşmasına neden olarak etkileri açısından mücadelesi gün geçtikçe zorlaşan çevre krizlerinin doğmasına neden olmuştur. Krizlerin hissedilirliğinin artmasıyla birlikte çevre bilinci gelişmeye başlamış ve ekolojik krizlerle mücadele kapsamında devletler çeşitli politikalar geliştirerek ekolojik krizlerin etkilerini azaltmayı ve krizlere uyum konusunda çalışmalar yürütmeyi amaçlayan politikalar üretmeye başlamışlardır. Bu bağlamda ekolojik krizlere neden olan sera gazı salınımlarının özellikle sanayisi gelişmiş devletlerce sınırlandırılması böylece küresel ısınmanın belirli bir düzeyde tutulması amaçlanmıştır. Çünkü küresel çevre sorunlarının etkileri giderek büyümekte ve tüm dünyada çeşitli şekillerde tehlikeler yaratarak canlı yaşamını her geçen gün daha fazla tehdit etmektedir. Özellikle bu tehlikelerin boyutları ilk bölümün son başlığında ayrıntılı olarak incelenmiş, krizin meydana getirdiği yıkıcı tablo örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde insanın neden olduğu iklim krizinin insan dışındaki canlılar üzerindeki baskısına dikkat çekmek amacıyla hayvanların üzerindeki etkileri incelenmiş, ekolojik kriz neticesinde yaşam hakkı elinden alınan veya kısıtlanan hayvan topluluklarının sorunlarına dikkat çekilmiştir. Özellikle sanayi devrimiyle birlikte perçinleşen ekolojik emperyalizmin insan dışındaki türler üzerindeki etkisi yıkıcı bir boyuttadır. Birçok tür bu sömürünün etkisiyle yok olmuş veya yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeple hızla artan insan nüfusunun taleplerini karşılamak amacıyla sömürülen hayvan türleri ve insani faaliyetler sonucunda nesli tükenen hayvan türleri etik açıdan ele alınarak tartışılmaktadır. Kapitalizmle birlikte insan dışında doğada yer alan canlı cansız varlıkların

birer meta unsuru olarak görülmeleri ekolojik krizin günümüzdeki boyuta ulaşmasında ve ekolojik krizle mücadele kapsamında yetersiz kalınmasında temel etkenlerden biridir. İnsan ihtiyaçları doğrultusunda özellikle hayvanların birçok çeşitli (giyim, yiyecek, üretim vb.) üretim-tüketim faaliyetinde kullanılması ekolojik açıdan birçok problemi beraberinde getirmiştir. Bu örneklerin yanı sıra bu bölümde insanın doğaya müdahalesi sonucu yaşam alanları yok olan veya değişen hayvanların zorunlu göçleri üzerinde durulmuş ve bu hayvanların zorunlu göç etmelerinin başka bir ekolojik sorunun nedenini oluşturduğu görülmüştür. Bu gibi örnekler ele alınarak, bu bölümde ekolojik emperyalizm sonucunda çeşitli şekillerde yaşamları etkilenen canlıların yaşadığı sorunlar ve bu sorunlar neticesinde oluşan yeni ekolojik problemler incelenerek insanın ve insan faaliyetlerinin hayvan yaşamı üzerinde yarattığı baskı incelenmeye çalışılmıştır.

Tezin üçüncü ve son bölümünde ise ekolojik krizlere getirilen çözüm önerileri incelenmiş, bu önerilerin eksik yönleri tartışılmıştır. Ayrıca insan merkezci yaklaşımın iklim krizinin meydana gelme sürecine etkisi etik açıdan değerlendirilerek bu krizlerle mücadelede çıkış yolunun toplumların bakış açısının değiştirilerek insan merkezci yaklaşımın terk edilmesi ve canlı merkezci çevre etiğinin ilkelerinin anlaşılması ve tüm toplumlarca kabul edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda genel olarak iklim sorunu ve hayvan hakları ilişkisi etik çerçevesinde incelenmiştir. Bu bakış açısından yola çıkılarak da insan dışında doğada bulunan her varlığın insan ihtiyaçlarına hizmet eden birer meta olarak görülmesi anlayışından çıkılarak, doğada var olan bütün varlıkların içsel değerinin keşfedilmesi gerektiği vurgulanmış ve bu etik yaklaşımlar neticesinde hayvan hakları farklı bir açıdan incelenmiştir. Bunun sonucunda getirilen politik ve hukuki düzenlemeler ve bu düzenlemelerin eksiklikleri incelenmiştir. İklim krizi sorununa günümüz toplumunda getirilen çeşitli güncel düzenlemeler incelenerek bu düzenlemelerin daha ekolojik bir yaşam için getirdiği yenilikler örneklendirilerek aktarılmıştır.

Bu çalışma günümüzde gelişmekte olan hayvan hakları konusuna farklı bir perspektiften bakarak, insan faaliyetleri sonucu meydana gelmiş olan ekolojik krizlerin etkilerinin boyutu incelendiğinde, hayvan hakları konusu bakımından hayvanların yaşam haklarının gasp edildiği saptanmıştır. Günümüzde tüm canlı yaşamını tehdit eden ve çeşitli etkileriyle canlılar üzerinde çeşitli tahribatlar bırakan ekolojik krizlerin, önlem alınmaması halinde gelecekte canlılar üzerinde bırakabileceği tahribat boyutu incelenerek insanın neden olduğu ekolojik krizlere tüm canlıların yaşam hakları eşit gözetilerek, etik bir pencereden çözüm önerileri getirmeye çalışmaktadır. İnsanın neden olduğu ekolojik krizlerin yine insan tarafından durdurulabileceği ve yine gelecekte insan yaşamının devamlılığının sağlanabilmesi için doğadaki diğer türleri yine insanın korumak zorunda olduğu bilinmektedir. Çünkü doğanın kendi içinde belirli bir değeri bulunmaktadır ve bu dengedeki en ufak bir oynama tüm canlı yaşamını etkilemektedir.

Bu bağlamda, bu tezin temel amacı, günümüzde yaşamın her alanında etkilerini hissettiğimiz ekolojik krizlerin boyutlarını ayrıntılı bir şekilde aktararak, aynı zamanda tehlikeli bir zemine oturmuş olan sömürü sisteminin yıkıcılığı tartışılmış ve insan dışında doğada yer alan, insanla eşit var olma hakkına sahip olan canlıların günümüzde karşı karşıya kaldığı tehditler incelenerek çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır. Böylece günümüzde yaşanan ve şiddetli bir şekilde hissedilen iklim krizinin etkilerinin adil bir şekilde tüm canlılar üzerindeki yıkıcı etkisi gösterilmeye çalışılmış ve çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır. Kapitalist sistemin meydana getirdiği canlılar arasındaki eşitsizlik örneklerle gösterilerek gerek insan toplulukları arasında bu sistemin meydana getirmiş olduğu adaletsizlik gerekse de insan ve insan dışındaki türler arasında meydana gelen adaletsizlik örneklerle gösterilmiştir. Böylece iklim adaletinin ve eşitliğin tüm canlı türleri arasında sağlanarak, yaşanan ekolojik krizlere canlı merkezci yeni bir bakış açısıyla çözümler üretilmesi gerektiği savunulmuştur. Tüm canlıların içsel değerlerini kabul eden canlı merkezci çevre etiği kapsamında getirilen çeşitli çözüm önerileri ve bakış açılarıyla yaşanan ekolojik krizlerin etkilerinin en aza indirilmesi ve iklim kriziyle mücadelede etkili çözüm yöntemleri getirilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu çalışma literatürde, ekolojik krizler ve bu krizlerin etkilerinin boyutu bakımından tüm canlı türlerinin haklarını eşit gözeterek ekolojik krizlere çözüm ışığı tutmak amacıyla hazırlanmış ve literatürde bu bağlamda eksik kalan alanları doldurmayı amaçlamaktadır.

Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkilerinin günümüzdeki boyuta gelmesindeki temel sebeplerinden bir diğeri yeryüzünde bulunan tüm kaynakların ve canlıların birer meta olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Solduğumuz oksijenden, içtiğimiz suya kadar doğada var olan ve tüm yeryüzüne ait olan kaynakların dahi birer meta haline getirilmesi durumu kapitalist sistemin yarattığı sömürü sisteminden kaynaklanmaktadır. Dünyaya hâkim olan bu 'metacı' yaklaşım biçimi tüm canlılar arasında büyük bir adaletsizlik yaratmaktadır. Bu yaklaşım zamanla insanın kendi türü içerisinde dahi adaletsizlik meydana getirmiştir. Doğadaki tüm kaynaklardan herkesin eşit yararlanma hakkının bulunması gerekirken doğal kaynakların fiyatlandırılması sonucu gelişmiş ve gelişmemiş devletler arasında adaletsizlikler yaşanmaya başlamıştır. Aynı şekilde insanın çıkarı için bozulan doğal alanlarda yaşamını sürdüren canlıların yaşam koşullarının değişmesi, değişen yaşam koşullarına canlıların adapte olamaması ya da insan ihtiyaçları nedeniyle tamamen tükenen doğal kaynaklar nedeniyle hayvanların yaşamlarının son bulmasına kadar etki eden bir süreç aynı şekilde ciddi bir adaletsizliğin varlığını göstermektedir. Canlılar arasındaki bu adaletsizliğin sebebi ise insanoğlunun ben merkezci bencil yaklaşımı neticesinde doğada var olan kendi dışındaki tüm varlıkların ekonomik gelir olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple ekolojik krizlerle mücadelede etkili bir sonucun alınabilmesi için hakim olan bakış açısının değiştirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışma, günümüzde ekolojik krizlerle mücadele kapsamında oldukça önemli olan 'iklim adaleti', 'insan merkezilik', 'ekolojik emperyalizm', 'canlı merkezci çevre etiği', 'çevre

merkezci çevre etiği', 'ekolojik borç', 'ekolojik adalet', 'sürdürülebilirlik', 'ekolojik yaşam biçimi', 'hayvan hakları' gibi kavramları temel alarak bu kavramlar çerçevesinde iklim krizinin etkilerinin boyutunu ve iklim krizinden etkilenen hayvan topluluklarının ihlal edilen haklarını etik bir perspektiften inceleyerek, bu iki temel soruna getirilen çeşitli çözüm önerilerini tartışmaktadır. Bu bağlamda yukarıda bahsedilen kavramlar temel alınarak ekolojik krizlerle acilen mücadele edilmesi gerektiğini ve gelecek nesillere yaşanılabilir bir doğa bırakılması gerektiğini savunmaktadır.

İklim krizini canlı merkezci çevre etiği çerçevesinde inceleyen bu çalışma, ekolojik krizlerle hayvan göçleri arasındaki bağlantıyı inceleyerek bu konuda sosyal bilimler alanında literatürde yer alan eksikliği doldurmayı amaçlamaktadır. Literatürde bulunan çalışmalar incelendiğinde, ekolojik krizler ve hayvan hakları üzerindeki etkilerinin boyutu konusunda hazırlanmış olan çalışmalarda daha çok insan merkezci bakış açısıyla çözümler getirildiği görülmüştür. Hazırlanan çalışmayla birlikte canlı merkezci çevre etiği düşünce yapısı temel alınarak ekolojik kriz ve hayvan hakları üzerindeki etkileri konusuna canlı merkezci bakış açısıyla çözümler getirilmeye çalışılmış ve literatürdeki bu boşluk doldurulmaya çalışılmıştır.

1. BÖLÜM

EKOLOJİK KRİZLERİN KÖKENİ VE İKLİM SORUNU

1.1. İnsan Doğa İlişkilerinin Tarihsel Evrimi

Doğa, birbirine bağlı ve uyum içinde yaşamını sürdüren canlıları içerisinde barındırmaktadır. Bu canlıların yaşam şekillerinin ötesinde doğanın kendi içinde bir dengesi de bulunmaktadır. İnsanın yeryüzünde var olmadığı süreçlerde doğanın bu denge ve döngüyü standart bir şekilde devam ettirebildiği bilinmektedir. Bu dengenin muhafaza edilebilmesi için de dışardan gelebilecek herhangi bir etkinin olmaması gerekmektedir. Ancak insanın yeryüzünde var olması ve doğayı tanımasından sonra bu dengenin muhafaza edilmesi zamanla güçleşmiştir (Karaca, 2007, s.2-4).

İnsanla doğa arasındaki ilk ve temel bağ insanın biyolojik bir varlık olmasıyla birlikte atılmıştır. İnsan binlerce yıl öncesinde dahi yaşam koşullarını sağlamak ve devam ettirebilmek için doğa üzerinde birtakım etkilerde bulunmuştur. Ancak ekolojik düzenin bozulması, doğanın dengesinin yitirmeye başlanması, hızla artan insan nüfusu ve sanayi devriminin yaşanmasıyla birlikte ekolojik düzenin bozulma belirtileri giderek artmıştır. Nüfus arttıkça, artış gösteren insan ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli olan doğal kaynakların aşırı kullanımı, doğal kaynakların sınırlı olduğu düşüncesinin kavranamaması ve en önemlisi doğanın insan tarafından bir rekabet alanı olarak algılanmaya başlanması ekolojik krizlere adım adım yaklaşılmasına neden olmuştur. Doğa üzerinde insanın kendi çıkarları doğrultusunda oluşturduğu bu rekabet ortamı da doğanın sürdürülebilirliğinin yitirilmesine neden olmuştur. Doğanın gerçek değerinin yitirilmesi ve beşeri talepleri karşılayabilmek için doğa üzerine kurulan kâr odaklı yaklaşımlar sonucunda ekolojik krizler doğmuştur (Radkau, 2017, s.9-32).

Bahsedilen beşeri talepler de özellikle endüstrileşme dönemiyle birlikte artış göstermiş, bu talepleri karşılamak amacıyla da yoğun fosil yakıt kullanımının gerçekleşmesi, doğal kaynak sömürsünün şiddetlenmesi gibi faaliyetlerin artış göstermesi sonucunda günümüzde mücadele etmekte zorlandığımız en önemli ekolojik krizleri, küresel ısınmayı ve iklim sorununu meydana getirmiştir. Kısacası insanların doğa üzerindeki tahakkümü endüstriyelleşme döneminden sonra zamanla arttıkça, doğa üzerindeki sömürü de paralel olarak artmış ve insan doğayı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı şiddetlendirerek sürdürmüştür (Gül, 2013, s.18-19).

İnsanın dünyada var olan diğer türlere kıyasla doğayla farklı bir ilişkisi mevcuttur. Var olduğu andan itibaren kendi ihtiyaçları doğrultusunda doğadan yararlanan insan, hem çevresini değiştirmiş hem de çevre koşulları nedeniyle kendisi de birtakım değişimlere uğramak zorunda kalmıştır. Hava durumları, çevre koşulları gibi çeşitli durumlardan dolayı sürekli doğa tarafından yönlendirilen insan kendi ihtiyaçları doğrultusunda da zamanla doğayı yönlendirmeye ve dönüştürmeye başlamıştır. Zamanla bu dönüşüm insan nüfusunun artış

göstermesi ve sosyal alanın inşa edilmesiyle birlikte insanın tam anlamıyla doğanın kontrolünü ele geçirmesine ve doğa üzerinde egemen olma düzeyine gelmesine neden olmuştur. İlk başlarda doğayı gözlemleyen, doğayla birlikte öğrenen insan zamanla kalabalıklaşarak topluluklar halini almaya başlamış ve ilk başlarda tam anlamıyla doğayla uyum içinde yaşamını idame ettiren ve doğanın kendi kendini yenileyebilirliğine zarar vermeyen insanoglu doğadan edindiği bilgi birikimiyle birlikte doğa üzerindeki tahakkümünü kurmaya başlamıştır (Baran, 1993, s.263-265).

İnsan bahsedildiği üzere geçmişten günümüze, dünyada var olduğu süre boyunca doğa üzerinde sürekli olarak birtakım değişikliklere neden olmuştur. İnsanın dünya üzerinde var olması ve hızla çoğalmaya başlaması doğa üzerindeki hızlı değişimleri de beraberinde getirmiştir. İlk önce doğayla uyumlu bir şekilde yaşamını idame ettiren insan türü çoğaldıkça ve geniş alanlara yayılmaya başladıkça, doğa üzerinde başlattığı değişim dalgası da hızlanmıştır. İlk başlarda başlayan küçük değişimler doğanın kendi kendini yenileyebilme, sürdürülebilirlik kapasitesi içerisinde gerçekleşmiştir ve doğa bu değişimlerden geri dönelemeyecek boyutlarda bir değişime uğramamıştır. Ancak insanın hızla çoğalmaya başlaması sonucu geniş alanlara yayılan insan kitleleri ve bu kitlelerin ihtiyaçları doğrultusunda doğayı hızla dönüştürmeye ve tüketmeye başlaması yavaş yavaş geri alınamayacak ekolojik kırımların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Çevresini hızla keşfeden, hızla üretmeye-tüketmeye başlayan insan, teknoloji devriminin yaşanmasıyla da gerçekleştirdiği faaliyetler doğrultusunda hızla doğanın ekolojik kapasitesinin aşılmasına neden olmuştur. Sanayi devriminin yaşanmasının hemen ardından hızla yaşanan bu ekolojik dönüşüm de daha önce dünya tarihinde benzeri yaşanmamış olan bir ekolojik krizin başlamasına neden olmuştur (Güneş, 2018, s.26-28).

İnsanlar avcı-toplayıcı topluluklardan tarımla uğraşan topluluklara geçişi sağladıktan sonra doğayı farklı şekillerde kullanmaya başlamıştır. Tarım öncesi doğayı sadece gündelik temel gereksinimleri için kullanan insan, tarımsal faaliyetler sonrası çeşitli aletler üretmeye, hayvanları evcilleştirmeye başlamıştır. Birtakım çeşitli aletlerin üretilmesi de değiş-tokuş kültürüyle ticaretin oluşmaya başlamasına vesile olmuştur. Böylece ticari faaliyetler, stok ve sermaye birikimi gibi kavramlar insan yaşamına dâhil olmuş, insanlar arasındaki etkileşim artmıştır. Çoğalan farklı teknikleri benimseyen, sürekli üreten ve tüketen insan, yerleşik hayata geçmesinin ardından doğal kaynak sömürüsüne başlamış ve bu sömürü gün geçtikçe de şiddetini arttırmıştır (Birdişli, 2014, s.28-31).

Daha sonrasında ise yukarıda bahsedildiği gibi sanayi devrimiyle birlikte yaşanan hızlı dönüşümler ve değişimlerle birlikte toplum değerlerinin değişime uğraması sonucunda doğadaki birçok varlık içsel değerini kaybederek nesneleştirilmeye başlanmıştır. Doğada bulunan hayvanlar, çeşitli bitkiler sadece insanın ihtiyaçları için var olan nesnelere dönüşmüştür. İnsan dışında var olan diğer canlıların insanın çeşitli ihtiyaçları doğrultusunda kullanımı sanayi devrimiyle birlikte farklı bir boyuta ulaşarak bu canlıların

tamamının ekonomik kaynak olarak algılanmasına yol açmıştır. Bunun sonucunda dünyada yaşamını idame ettiren insan dışındaki canlıların meydana getirdiği biyolojik çeşitliliğin insan yaşamındaki önemi unutulmuş, insanın çevresine ve çevresindeki çeşitliliğe yabancılaşmasına neden olmuştur (Erten, 2004, s.103).

Atmosfere salınan ve atmosferde duran birtakım (karbondioksit, metan vb.) gazlar dünya sıcaklığını belirli bir seviyede tutmaya yarayarak, yaşamın devamlılığının korunmasını sağlamaktadır. Gazların sıcaklığı dengeleyen bu etkisine de 'sera etkisi' adı verilmektedir. Sera etkisi iklimlerin yaşanmasına doğrudan etki etmektedir. Bunun yanı sıra dünyadaki sıcaklığı stabil tutmaya yarayan bu doğal etkinin bozulması halinde de dünya yüzeyinde aşırı-ani soğumalar veya aynı şekilde aşırı-ani ısınmaların yaşandığı bilinmektedir. Bu tür hava olayları ise dünyadaki yaşamın son bulmasına neden olabilecek düzeyde büyük etkilere neden olabilecek şiddettedir. Sanayileşmenin başlamasıyla atmosfere salınan zararlı gazların artması sonucunda da bahsedilen sera etkisinde yoğun baskılar oluşmaya başlamıştır. Yoğun fosil yakıt tüketiminin sanayileşme sonrası başlamasıyla sera etkisi artış göstermiş ve dünyamız hızla ısınmaya başlamıştır. Hızla artış gösteren bu ısınma da günümüzde 'küresel ısınma' olarak adlandırılmıştır (Kılıç, 2008, s.146-149).

Küresel ısınmanın bir sonucu olarak bozulmaya uğrayan atmosferik döngü de mevsimsel geçişlerin doğal dengesinde yaşanmamasına neden olmaktadır. Bu bozulmalara da iklim değişikliği adı verilmektedir. Küresel ısınmanın en önemli sonuçlarından olan iklim değişikliğinin etkileri nedeniyle de dünyada ciddi tahribatlar ve doğal afetler yaşanmaktadır. Bu tahribatlarınsa önüne geçilmesi gün geçtikçe zorlaşmaktadır. Bu yüzden canlı yaşamının üzerindeki etkilerinin boyutu nedeniyle, küresel ısınma ve küresel iklim değişikliği günümüzde canlı yaşamını tehdit eden en önemli ekolojik krizler olarak adlandırılmaktadır (Doğan, Özçelik, Dolu Ve Derman, 2010, s.72-73).

Atmosferde biriken karbondioksitin küresel ısınmaya neden olabileceği uzun yıllar önce 1898 yılında İsveçli bilim adamı Svante Arrhenius tarafından ilk defa vurgulanmıştır. Zamanın koşulları sebebiyle bu vurgunun üzerinde durulmamış, gündemi günümüzdeki gibi meşgul edememiştir. Yine aynı şekilde çevre kirliliğinin artmasıyla birlikte ortaya çıkan hastalıklar (kalp, solunum rahatsızlıkları vb.) sonucu çeşitli ülkelerde artış gösteren ölümler de 1900'lü yılların ilk yarısında kendini göstermeye başlamıştır (Karabıçak ve Armağan, 2004, s.207-209).

Ancak küresel ısınma sorununun tam olarak dünya gündemini meşgul etmesi 1980'den sonra gerçekleşmeye başlamıştır. Co₂'nin atmosferdeki sıcaklığı arttırdığı ilk olarak 1896 yılında tespit edilmiş olmasına rağmen yeterli yankıyı bu yıllarda bulamamıştır. Gerçekleşen bu ısınmanın dünya atmosferini '1.4 ile 5.8' derece arasında artıracığı düşünülmekteydi. Okyanusların karbon saklama kapasitesi keşfedildikten sonra da okyanusların saklama gücünün karbon salınımlarına yeteceği düşünülmüş ancak zamanla bu karbon tutum gücünün yeterli olmayacağı fark edilmiştir. Yapılan ilk karbon ölçümleriyle birlikte de

karbon miktarının sürekli olarak artış gösterdiği 1958 yılına gelindiğinde saptanmıştır. Bu tarih itibariyle de küresel ısınma ve iklim sorunu gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Ancak iklim sorunu ve küresel ısınma gibi ekolojik krizlerin tam anlamıyla gündeme oturması yine de 1980'li yıllarda gerçekleşmiştir. 1980'li yıllar küresel ısınma konusunda yapılan araştırmalar ile birlikte yoğun bilgi birikiminin yaşandığı bir dönem olmuştur. Yapılan araştırmalar sonucu edinilen bilgiler dünyanın ısınmasının soğumasına kıyasla oldukça daha hızlı gerçekleştiğinin saptanmasını sağlamıştır. Isınmanın saptanmasıyla birlikte de dünyada çevre bilinci düşüncesi yankı bulmaya başlamış, yazılan kitaplar ve ses getirmeye başlayan gruplar ile birlikte ısınma dünya gündeminde zamanla yer almaya başlamıştır (Maslin, 2011, s.37-50).

NASA (Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi) tarafından yapılan araştırmalara göre atmosferdeki karbondioksit miktarı özellikle 20. Yüzyılın ortasından sonra oldukça artarak 413 ppm'e ulaşmış ve o tarihe kadar gerçekleştirilmiş olan ölçümlerin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Yapılan araştırmalar doğrultusunda da sera gazı salınımı miktarının artmaya devam etmesi halinde 2050 yılına gelindiğinde sıcaklığın 1,5 dereceye kadar artacağı ön görülmektedir. Beşeri faaliyetler sonucunda sürekli artış gösteren sera gazı miktarları 300 yıl öncesinin sera gazı miktarına kıyasla 2 katına kadar çıkmıştır. Ayrıca bu salınım oranının büyük bir kısmınınsa yakın bir geçmişte atmosfere salındığı bilinmektedir. 1970'li yıllar itibariyle de sanayileşme sonrası yaşanan emisyon salınımlarına bağlı sıcaklık artışlarının etkileri hissedilmeye başlanmıştır (Mert, 2020, s.2-6).

Yukarıda bahsedildiği gibi küresel ısınmaya atmosferde bulunan sera gazlarının artması neden olmaktadır. Yoğun sera gazı salınımı atmosferde gaz tutumunun artmasına yol açmaktadır. Karbondioksit, su buharı, florokarbonlar, metan gazı gibi sera oluşumuna neden olan gazlar güneş ışınlarını hapsedmektedir. Böylece atmosferin ısınmasıyla sera etkisi meydana gelmektedir. Sera etkisi olarak adlandırılan bu etki geçmişten günümüze var olan doğal bir etki olmasına rağmen sanayi devrimiyle birlikte gelen sera gazı salınımındaki patlamalar sonucu atmosferin hızla ısınmasına neden olarak doğal sera etkisinin bozulmasına neden olmuştur. Sanayi devrimiyle kullanımında ciddi yükselmeler yaşanan fosil yakıtlar atmosferin hızla ısınmasındaki en önemli etkidir. Yapılan araştırmalar dünyanın 1900'lü yıllara kadar soğuma eğilimi içinde olduğunu ancak 1900'lü yıllardan sonra durumun tersine dönerek ısınmanın hızla tırmanışa geçtiğini saptamıştır. Bu hızlı tırmanışın en önemli nedeni ise 'Dünyaya insanın ve insan faaliyetlerinin bıraktığı etki' olmuştur. Isınmanın ve insan etkisinin saptanması ise bize ekolojik felaketlerin alarmını yıllar öncesinden vermiştir. Daha kötüsü ise bu felaketlerin yeni felaketleri de beraberinde getirecek olmasıdır (Athanasίου ve Baer, 2006, s.30-38).

Yukarıda değinilen sera etkisi bahsedildiği üzere aslında atmosferin sıcaklığının korunması için gerekli bir durumdur. Dünyadaki yaşamın var olması ve sürdürülebilmesi için gerekli olan temel unsurlardan biridir. Sera etkisine neden olan yukarıda bahsedilen sera gazları

tamamen ortadan kalkmış olsaydı dünya hızla soğuyacak ve soğumanın etkisiyle de yaşam koşullarının yok olmasıyla beraber canlı yaşamı son bulacaktı. Geçmişten günümüze iklim tarihi araştırıldığında dünyanın birçok kez aşırı soğukla ve aşırı sıcakla karşılaştığı saptanmıştır. Aynı şekilde bu sebeple günümüzde sıcak bir iklimin sürmesinin yanı sıra soğuk dönemlerin de tekrar gelebileceği ihtimali de düşünülmektedir. Ancak gelme ihtimali olan bu soğuk dönemlerin bile insan etkisi nedeniyle artan sıcak havalar sonucu birkaç bin yıl ileriye ertelendiği düşünülmektedir. Kısacası insanoğlunun sanayi devrimiyle başlattığı iklim krizinin ve sıcaklık dalgasının binlerce yıl sonrasına bile şimdiden etki ettiği düşünülmektedir. Çünkü atmosferde bulunan karbon miktarının yoğunluğu soğumayı güçleştirmektedir. Bu sebeple Antroposen (insan) olarak adlandırılan bu iklim döneminin binlerce yıl sonraki iklim döngülerini bile etkileyeceği düşünülmektedir (Rahmstorf ve Schellnhuber, 2020, s.23-42).

İklim kavramı günlük hayatta çoğumuzun sıkça kullandığı ve her zihinde farklı çağrışımlar yapan soyut bir kavramdır. Herhangi bir aletle iklimin sürekli olarak ölçülmesi imkânsızdır. Belirli zaman dilimleri ve bölgelere göre de iklimlerin birbirinden farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. İlk defa iklim kavramı Yunanlılar tarafından 'klima' olarak ifade edilmiş ancak insanla iklim arasındaki bağ ise binlerce yıl öncesinde kurulmuştur. Aristoteles'in öğrencisi olan Theoprastus insan faaliyetleri sonucu iklimlerin değiştiğini ilk saptayan kişidir. Günümüzde de binlerce yıl sonrasında yaşanacak olan iklimleri dahi etkileyebilecek olan insan faaliyetleri şu an bile iklimin dengesini alt üst etmektedir. Bu yüzden iklim canlı yaşamının devamlılığı açısından dengede tutulması zorunlu olan bir durumdur, bu dengenin bozulması sonucunda ise ciddi tehditler ve yok oluşlar meydana getirebilecek olan bir durumdur. Bu tehditler ve yok oluşlar da geçmişten günümüze çeşitli örneklerle gözler önüne serilmektedir. Bu örneklerden bir sonraki bölümlerde de detaylı olarak bahsedilecektir (Hulme, 2016, s.28-65).

Yukarıdaki örneklerin yanı sıra bahsedildiği üzere insanın doğa üzerinde kurmaya çalıştığı tahakküm farklı dönemlerde farklı yerlerde de başlamış bu sebeple de yukarıda bahsedildiği gibi sanayi devriminin dışında da bazı dönemlerde insan müdahaleleri yüzünden doğanın tahribata uğradığı bilinmektedir. Örneğin devasa ve kutsal heykeller dikmek için Paskalya adasında bulunan tüm ağaçların kullanılması adadaki yaşamın sonunun gelmesine yol açmıştır çünkü; yaşanan erozyon adada yaşamını idame ettiren yerlilerin yaşam koşullarını sarsmıştır. Aynı şekilde Vikinglerin de erozyon ve iklim değişiklikleri nedeniyle yok olduğu söylenmektedir. 18. Yüzyılda Japonya'da yaşanan erozyonların orman miktarının azalmasından kaynaklandığı ve bu sorunun da toplu ölümlere yol açtığı bilinmektedir. Aynı şekilde insanların yanlış tarım yöntemleri kullanması nedeniyle toprağın kendi yapısının bozulması sonucu besin kaynağını elde edemeyen Sümerlerin çöküşe geçmesi, sınırlı kaynaklarla artan nüfusunun ihtiyaçlarını karşılayamayan Maya uygarlığının çökmesi gibi örneklerin varlığı bilinmektedir. Bu örnekler incelendiğinde insan ve doğa üzerindeki

tahakkümünün farklı dönemler ve bölgelerde de krizlere neden olduğu görülmektedir (Yenigün ve Tuğalan, 2021, s.34).

Ekolojik sorunların oluşmasındaki en büyük etken yukarıda bahsedildiği gibi insan faaliyetleri ve insanın doğaya karşı takındığı tutumdur. İnsan toplulukları doğa üzerindeki yapılanmalarını ve faaliyetlerini arttırdıkça çeşitli ekolojik sorunlar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. İnsanın doğadaki diğer varlıklardan üstün olduğu düşüncesinin toplumlara hakim olmaya başlamasıyla birlikte zamanla insan diğer canlılardan ayrılaştırılmış, yüceltilmiştir ve bu yaklaşım da günümüzde yaşanmakta olan ekolojik krizlerin oluşmasındaki temel etken haline gelmiştir. Bu bakış açısı doğanın nesneleştirilmesine yol açarak, her zaman doğanın ve doğal kaynakların insana istediğini verecek olan bir araç olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. İnsan merkezli bakış açısı olarak adlandırılan bu bakış türü (aslında ben merkezli bakış açısı) yaşamın odağına sadece insanı koymaktadır. Ben merkezli bakış açısı diğer tüm canlıların ve varlıkların insan ve insani talepleri karşılayabilmek için doğada var olduğunu savunan bir yaklaşım türüdür (Karaca, 2007, s.3). Bu kapitalist yaklaşım da günümüzde yaşanan ekolojik tahribatların meydana gelmesine neden olmaktadır. Bu yaklaşım ve meydana getirdiği tahribat bir sonraki bölümlerde detaylı olarak aktarılmıştır.

1.2. İklim Krizi Bağlamında 'Sanayi Devrimi', 'Kapitalizm', 'Ekolojik Tahribat'

Küresel ekolojik krizlerden biri haline gelen iklim krizinin kökeni teknolojinin ve sanayileşmenin hız kazandığı döneme dayanmaktadır. Teknolojik ilerlemenin hız kazanmasına paralel olarak nüfusun hızla artmaya başlaması endüstrinin hızla geliştiği kentler üzerinde yoğun baskıların yaşanmasına neden olmuştur. Sürekli büyüyen ve genişleyen çarpık kentler büyüdükçe el değmemiş alanları da içine alarak sindirmeyi başarmıştır. Teknolojinin gelişmesi sayesinde ve tüketim arzusunun karşılanabilmesi için gerekli olan ürünleri kısa sürede elde edebilmek için insanın tükettiği ürünlerin neredeyse tamamına dâhil olan kimyasallar insanın ve doğanın varlığına karşı yayılan en önemli tehdit haline gelmiştir. Artan nüfusa artan üretime bağlı olarak artan tüketim ve bu tüketimden hızla yayılan atıklar endüstrileşme ve betonlaşma yüzünden iyice kapana kısılan doğanın insan faaliyeti olmasa dahi zehirlenmesine yol açmıştır. Atıkların doğaya bilinçsizce bırakılması doğal alanların bu atıklar yüzünden kirletilmesi ve bu alanlarda yaşamını sürdüren canlıların yaşamının sona ermesine yol açmaktadır. İnsan nüfusuna ve kapitalizmin yarattığı tüketim çılgınlığına bağlı olarak insanların ekolojik ayak izinin endüstrileşmeyle birlikte hızla artması ekolojik kapasitenin oldukça üstüne çıkılmasıyla sonuçlanmaktadır (Duygu, 2014, s.71-88).

Sanayi devriminin yaşanmasının ardından doğada bulunan bütün kaynaklar ve canlılar sürekli büyüyen pazarlara hizmet etmeye başlamıştır. Ekonomik getirisi olan tüm varlıklar

metalaştırılmış, satılabilecek olan ve insanın faydalanabileceği her şey kendi içsel değeri hiçe sayılarak pazarlara hizmet eder hale getirilmişlerdir. Teknolojinin gelişmesi, seri üretimin gerçekleştirilmesi, sürekli artan insan nüfusu ve sürekli değişime uğrayan insan ihtiyaçları tüketim çılgınlığını beraberinde getirmiştir. Tüketim modasının genişlemesi, pazarların genişlemesine, pazarların genişlemesi de hiç durmayan üretimin geniş alanlara yayılmasına neden olmuştur. Kapitalizmin başlattığı bu üretim ve tüketim çılgınlığı sonucunda da büyük çöp yığınlarını beraberinde getirmiştir. Böylece sürekli sömürüye maruz kalan doğa ve içinde yaşamını sürdüren canlılar insan faaliyetleri sonucu oluşan kirlilikle de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Kapitalizmin başlattığı tüketim ve üretim çılgınlığı insanın gereksinimlerini karşılamak için hizmet ederken diğer yandan insanın çevresini bütünüyle değişikliğe uğratmaya başlamıştır. Doğanın dengesini bozmadan, doğanın kendi kendini yenileme özelliğine zarar vermeden yaşamını sürdüren insan, kapitalist üretim kültürünün benimsenmesiyle birlikte doğayla çatışmaya başlamış ve bu çatışma gün geçtikçe doğa üzerindeki yıkıcılığını arttırmıştır (Birdişli, 2014, s.31-33).

Sanayileşme, nüfus artışıyla artan ulaşım aktiviteleri, ormanların azalması gibi birçok etmen sonucu atmosfere karbondioksit salınımı da artış göstermiştir. Atmosfere salınan karbon miktarının artış göstermesinin yanı sıra karbondioksitin atmosferde tutunma süresinin uzunluğu da ciddi problemler meydana getirmektedir. Atmosfere salınan karbonun 100-200 yıl boyunca atmosfere tutunduğu bilinmekle birlikte bu karbonların atmosferde yayılımının da bölgesel olarak değil tüm alana yayılacak şekilde gerçekleştiği bilinmektedir. Kısacası karbon salınımı fazla olan bir bölge sadece kendi alanını değil tüm atmosferi etkilemektedir. Sanayileşme faaliyetleri sonucu atmosferde sadece karbon miktarında artış yaşanmamış ayrıca oldukça zararlı olan ve karbondan 23 kat daha tehlikeli olan metan gibi diğer sera gazlarının miktarında da sıçramalar yaşanmıştır. Canlı yaşamını tehdit eden bu sıçramaların önüne geçmek amacıyla da uluslararası alanda düzenlenen konferanslar ve protokoller aracılığıyla bu salınım artışına birtakım sınırlar getirilmeye çalışılmaktadır (Gautier, 2014, s.11-15).

Sanayi devrimiyle birlikte artan küresel sıcaklığın, insan ve diğer canlı türlerinin yaşam şartlarının korunabilmesi için bir sınırdan tutulması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bunun sonucunda sıcaklığın '1,5-2' derecede tutulması gerektiği kanısına varılmıştır. Bu sınırın üstündeki sıcaklık artışının canlı yaşamı üzerinde oldukça yıkıcı etkilerinin olacağı bilinmektedir. Doğal ekosistem dengesinin bozulmaması ve yaşanabilecek bozulma sonucu meydana gelecek olan, canlı yaşamını tehdit eden etkilerin yaşanmaması için bu sınırın korunması gerektiği bilinmektedir. Bu etkilere neden olan küresel sıcaklığın artmasında en büyük etken ise fosil yakıtlardan kaynaklanan salınımlardır, bu tarz salınımların önlem alınmadan atmosfere salınmaya devam etmesi sonucunda ise 2060 yılına kadar atmosfer sıcaklığının 4 dereceye kadar ulaşacağı tahmin edilmektedir (Satır-Reyhan ve Reyhan, 2016, s.4-5). Sınırın aşılması ve 4-6 derece arasında bir ısınmaya ulaşılması halinde de dünya yüzeyinde buz tabakasının kalmayacağı ön görülmektedir. Kısacası bu da dünya ikliminin

sarsılmaya başlayan dengesinin tam anlamıyla tepe taklak olacağı anlamına gelmektedir (Jeffery, 2020, s.168).

Sanayi devriminden sonra gündemden düşmeyen bir kavram olarak fosil yakıt kavramı, kapitalizm ve iklim kriziyle birlikte birleşmiş ayrılmaz bir kavram haline gelmiştir. Kapitalizm ve fosil yakıtlar karşılıklı olarak birbirinden beslenmektedir. Bu iki kavramın yıkıcılığı karşısında da iklim krizi ortaya çıkmaktadır. İklim kriziyle mücadele etmek için gerekli olansa yenilenebilir enerjiye geçişin sağlanması ve fosil yakıt tüketiminin azaltılarak terk edilmesidir. Ancak kapitalizmin getirmiş olduğu üretim çılgınlığı ve yenilenebilir enerji tesislerinin maliyetinin yüksek olması fosil yakıtları kapitalizm karşısında vazgeçilmez kılmaktadır. Kapitalist sistem var olan fosil yakıt tesislerinin sürekliliğini güvence altına almak isteyerek yukarıda bahsedilen küresel sıcaklığın belirlenen sınırdan tutulmasını imkânsız hale getirmektedir. Yenilenebilir enerji doğanın sürdürülebilirliğini muhafaza etmeye çalışırken, kapitalist sistem fosil yakıt tüketimini hayatın her alanına dâhil ederek ve fosil yakıt tüketimiyle bütünleşerek sıcaklık eşiğinin aşılmasına ve doğanın sürdürülebilirliğinin yitirilmesine neden olmaktadır (Leather, çev. Tatlısu, 2020, s.15-24). Bu bağlamda da sıcaklık eşiğinin aşılmaması ve felaketlerin yaşanmaması amacıyla devletler tarafından birtakım politikalar geliştirilmiştir. Bu politikalar ile getirilmeye çalışılan önleyici mekanizmalar bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak aktarılmıştır.

1.3. Çevreci Düşünce Çerçevesinde Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları

Küresel çevre sorunları çerçevesinde ortaya çıkan çevreci düşüncelerin ve faaliyetlerin tarihi çok eski bir döneme dayanmamaktadır. Küresel çevre sorunlarının meydana gelmesine neden olan etmenlerin yaşanan sanayi devrimiyle birlikte gerçekleşmesi, çevreci fikirlerin de bu tarihten sonra gelişmesini sağlamıştır. Çevreci düşünce çerçevesinde küresel çevre sorunlarının tartışılması ilk olarak insan odaklı bir pencereden gerçekleştirilirken günümüzde bu yaklaşım yerini diğer canlıların ve doğanın içsel değerini benimseyen düşünce biçimine bırakmıştır. Çevre sorunlarının dünyada ne gibi değişikliklere neden olacağı hakkında yayımlanmış olan önemli yapıtlardan birisi Roma Kulübü tarafından hazırlanan 'Büyümenin Sınırları' adlı kitaptır. Bu kitapta küresel çevre krizleri nedeniyle gelecekte, dünyada yaşamın büyük oranda son bulacağına altı çizilerek, yaşamın olumsuz etkilenmemesi için kapitalizmle birlikte gelen sürekli büyüme hırsının frenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır (Keleş, 2013, s.119-121).

Daha sonrasında atmosferde sera gazı salınımlarının artmasıyla birlikte iklim değişikliklerinin yaşanmaya başladığı ilk defa 1972 yılında BM Stockholm İnsan Çevresi Konferansında anlatılmıştır. Bu konferans ilk çevre konferansı olması bakımından ve gelecek yıllarda düzenlenecek olan konferanslara öncülük etmiş olması bakımından oldukça önemlidir. İlerleyen yıllarda oluşturulan BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 1992

yılında 154 ülkenin kabul etmesiyle yürürlüğe girmiş ve sera gazı salınımlarını belirli bir düzeyde sabit tutmayı hedefi olarak belirlemiştir. Sözleşmede yer alan sürdürülebilir kalkınma, eşitlik, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar, ihtiyatlılık ilkesi gibi ilkeler sözleşmenin temel ilkelerini oluşturmuştur. Salınımı fazla olan ülkelerin salınım azaltma yoluna gitmeleri gerektiği ve ekolojik adaletin sağlanması amacıyla gelişmiş ülkelerin teknoloji transferini gerçekleştirerek gelişmekte olan ülkelere yardım etmeleri ve bu ülkelerin kalkınırken temiz enerji mekanizmalarıyla kalkınmalarının sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak erken bir tarihte hazırlanan bu sözleşmede sürdürülebilirlik kavramının yanı sıra kalkınma ve ticaret gibi kavramların vurgulanması da küresel ısınma sorunuyla mücadelede yeterli önlemlerin alınmasını engelleyebilecek ve katı kuralların koyulmasını önleyecek unsurlar olarak görülebilmektedir. Bu yüzden sözleşmenin doğası gereği sera gazı salınımları doğrultusunda ülkelere daha katı birtakım yükümlülükler belirlenerek ısınmanın belirli bir düzeyde tutulması amaçlanmalıdır (Bozoğlu, 2019, s.50-64).

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine taraf olan devletler üç kategoriye ayrılarak küresel ısınmayla mücadele kapsamında üstlenmeleri gereken yükümlülükleri doğrultusunda kategorilere ayrılmıştır. Bu bağlamda Ek-1 ülkeleri, OECD ülkeleri ve Orta Doğu Avrupa'da yer alan eski doğu bloğu ülkelerini kapsayan 40 ülkeden oluşmaktadır. Ek-2 devletleri ise 1992 yılında OECD'ye üye olan 24 devlet ve AB'den oluşmaktadır. Ek-1 dışında bulunan ülkeler ise Ek-1 devletleri dışında yer alan ve sözleşmeye taraf olmayan 5 devlet dışındaki BM'e üye olan 147 devleti kapsamaktadır. Bu bağlamda Ek-1 listesinde yer alan devletler küresel ısınmayla mücadele kapsamında getirilecek olan yükümlülükleri uygulamada öncü olacak olan devletler olarak belirlenmişlerdir. Ek-2 devletleri ise sözleşmenin yükümlülükleri doğrultusunda meydana gelen mali kaynakları karşılamakla yükümlüdürler. Ek-1 dışında kalan devletler ise küresel ısınmayla mücadele kapsamında gelişmiş ülkelerle iş birliği içerisinde olacak olan devletler olarak belirlenmişlerdir. Ancak sözleşmenin bu devletleri bağlayıcı yaptırım ve kurallarının olmaması yeni protokollerin hazırlanmasına neden olmuştur (Samur, 2005, s.69-71).

1985 yılında Ozon tabakasının incelmeye sebep olan zararlı maddelerin atmosferde azaltılması, Ozon tabakasının korunması ve bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için de devletler arasında iş birliğinin sağlanması gerektiği konusunda Viyana Antlaşması hazırlanmış ve kabul edilmiştir. Ancak anlaşmanın yasal bağlayıcılığı bulunmamakla birlikte bu anlaşmayı tamamlayıcı nitelikte olan Montreal Protokolü de 1987 yılında kabul edilmiştir. Bu protokol 196 ülke tarafından kabul edilmiştir ve Ozon tabakasından zehirli maddeleri azaltma konusunda en başarılı anlaşma olarak nitelendirilmektedir. Protokol ilerleyen yıllarda revizede edilerek, daha önleyici ve kapsayıcı maddeler eklenerek geliştirilmiş ve Ozon tabakasının korunması konusunda dünyada atılan önemli adımlar arasında yerini almıştır (Kaplan ve Sağlamcı, 2019, s.128-130).

BM İklim Değişikliği Sözleşmesi'nin küresel ısınmayla mücadele kapsamında belirlediği amacını gerçekleştirmek üzere düzenlenen 3. Taraflar Konferansında Kyoto Protokolü hazırlanarak imzaya açılmıştır. 1997 yılında imzaya açılan bu protokol ancak 2005 yılında yürürlüğe girebilmiştir. Bu protokol aracılığıyla salınma sebebiyet olan ülkelerin salınımlarına dair ortak ama farklılaştırılmış sorumlulukları belirlenmeye çalışılmıştır. Böylece sera gazı salınımlarının düşürülmesi hedeflenmiştir. Ancak diğer taraftan bu protokol sera gazı salınımları konusunda birtakım esneklik mekanizmalarını getirerek küresel ısınmayla mücadele kapsamında yeni tartışmaların ortaya çıkmasına da vesile olmuştur (Doğan, 2008, s.51-54).

Küresel iklim krizine sebep olan sera gazlarının azaltımı konusunda hazırlanan diğer bir anlaşma ise Paris Anlaşmasıdır. 2015 yılında kabul edilen bu anlaşma 2016 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma, yerel, ulusal, bölgesel ve küresel boyutta ekonomik, toplumsal ve çevresel dönüşümleri getirmeyi amaçlamaktadır. Tüm ülkelerin iklim krizi bağlamında sorumluluklarını üstlenmesi gerektiğine vurgu yaparak ve küresel alanda iş birliğini sağlayarak sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Sera gazı salınımları nedeniyle artan sıcaklığın 1,5 derecede tutulması gerektiğinin önemi vurgulanarak, gelişmemiş ülkelere küresel çevre sorunlarıyla mücadele kapsamında (teknolojik, mali vb.) yardımların yapılması gerektiği, böylece yaşanılacak kayıpların olabildiğince azaltılması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak Kyoto gibi Paris anlaşmasının da ülkelere karşı ciddi bir yaptırımının bulunmaması, sera gazı salınımlarında başta gelen ülkelerin bu protokol ve anlaşmaları kabul etmemesi anlaşmaların amacıyla çatışmaktadır (Şimşek, 2020, s.57-58).

Görüldüğü üzere çeşitli anlaşma ve protokollerle küresel ısınma ve iklim değişikliği sorunuyla küresel alanda birtakım ısınmayı önleyici ve yavaşlatıcı mekanizmalar uzun yıllardır geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak günümüzde ekolojik krizlerin boyutları düşünüldüğünde bu önleyici çalışmaların yeterliliği tartışma konusu olmaya başlamıştır. Çünkü ekolojik krizlerle mücadelede iş birliği, istikrarlı ve esnetilemeyecek net kuralların olması gerektiği ve bu kuralların bağlayıcı olması gerektiği görülmektedir.

1.4. Çevreci Düşünce, Küreselleşme ve Küresel Isınma İlişkisi

Küreselleşme kavramı 20. Yüzyıl ile birlikte popülerleşmeye başlamış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme kavramı İngilizce karşılığı 'Globalization', 'Global', kelimesinin karşılığı olarak 'küresel olma' anlamına tekabül etmektedir. Küreselleşme, küresel ekonomi ve küresel Pazar anlayışını betimlemek için de kullanılmaktadır. Ekonomik anlamının dışında ayrıca tüm devletlerin bütünleşmesi anlamına gelerek anlam genişliğine uğramıştır. Kapitalizmin bir sonucu olarak meydana gelen küreselleşme süreci küresel alanda meydana gelen ekolojik krizler gibi konularda küresel alanda önlemler alınmasına da vesile

olmuştur. Ancak aynı zamanda küreselleşme ekonominin ve pazar anlayışının hızla değişime uğramasına vesile olarak, ticaret anlayışının hızlanmasına, değişmesine, büyümesine de neden olarak bir yandan da ekolojik krizlerin büyümesine vesile olmuştur (Kaypak, 2011, s.20-22).

İnsanların dünya üzerindeki baskısı sanayi devrimi sonrasında gün yüzüne çıkmış olsa da bu baskı sanayi devriminden ibaret değildi. İnsanoğlu göçebe hayat sürdürürken dahi doğanın üstünde tahakkümünü kurmuştur. Daha çok verimli ve yaşama elverişli yerlerde yaşamını sürdürmeyi seçen insan, kendi ihtiyaçları doğrultusunda isteklerini karşılamakta yetersiz kalan bölgeleri terk ederek daha elverişli yerlere ulaşmış ve tüketimini sürdürmeye devam etmiştir. Ancak burada bahsedilen geçmiş zamanla günümüz arasındaki en önemli fark insan kitlelerinin büyüklüğü veya küçüklüğü arasındaki farktır. Geçmişte küçük kitleler halinde hareket eden insanlar günümüzde hızla çoğalarak, çok daha hızlı hareket ederek doğa üzerindeki tahakkümünü çok farklı bir boyuta taşımıştır. İnsan kitlelerinin daha karmaşık ve kalabalık bir yapıya bürünmesi bir o kadar da doğayla yabancılaşmasına neden olmuştur. Yabancılaşan insan toplulukları da kendi varlık ve ihtiyaçlarına odaklanarak kendini doğanın bütünlüğünün dışına itmiştir (Radkau, 2017, s.25-32).

Küreselleşme küresel alan içinde artan insan sayısı ile doğrudan bağlantılıdır. İnsan sayısının artmasına bağlı olarak tüketilen ve bu nedenle azalan doğal kaynak miktarı ve küreselleşme arasındaki ilişki birbirinden ayrılamaz boyuttadır. Artan ve karmaşıklaşan insan nüfusu, yaşanılacak kıtlıklar ve göç gibi çeşitli sorunlar birbirine bağlı bir halde etki etmektedir (Bayar, 2008, s.30).

Ekolojik düşünce aslında bu yüzden küreselleşmeyi ekolojik krizlere neden olan başlıca bir problem olarak tasvir etmektedir. Çünkü küreselleşmenin dünyadaki sınırları bütünüyle ortadan kaldırması ve doğadaki metalaşmayı tüm dünyaya hızla yayması problemlidir. Özellikle küreselleşme sonucu belirli güçlü devletlerin veya şirketlerin ticari faaliyetlerini kullanarak giderek zenginleşmesi, kaynaklarını kullandığı kesimlerin ise giderek fakirleşmesi de ekolojik krizleri ve adaletsizliği etkileyen bir durum haline gelmiştir. Küreselleşmeyle birlikte kapitalist üretim tüketim biçiminin yaratmış olduğu bu eşitsizlik ise özellikle az gelişmiş ülkelerin üzerinde zamanla daha çok baskıya neden olmuştur. Bu sebeple gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkeler üzerindeki tahakkümü de giderek şiddetlenmiştir (Çelik, 2021, s.227-228).

Günümüzdeki ekolojik sorunların oluşmasındaki en önemli etkenlerden biri nüfus artışıdır. Artan nüfus artışı ve insani gereksinimleri karşılama ihtiyacı ekolojik sorunların oluşmasına neden olan temel etkenidir. İnsan nüfusu arttıkça doğadaki doğal kaynakları sömürme oranı da o derece artış göstermiştir. Özellikle nüfusun giderek artmasının bir sonucu olarak çevresel çatışmaların da artış göstereceği bilinmektedir. Çünkü doğada var olan kaynaklardan daha fazla yararlanmak isteyen insanlar arasında paylaşım sorunları meydana gelecektir. Diğer yandan küreselleşmeyle artan nüfus yayılımı, devletler ve şirketler arasındaki

rekabetler de ekolojik sorunların günümüzdeki boyuta gelmesindeki önemli bir faktördür. Ekolojik krizlerin giderek şiddetlenmesine karşın küreselleşme dalgası ile birlikte zirveye ulaşan teknolojik gelişmelerin ise ekolojik sorunları çözmede yetersiz kalacağı görülmektedir (Kılıç, 2008, s.131-145).

1990'lı yıllardan sonra dünyada küreselleşme hız kazanmıştır. Küreselleşme dalgasının başlaması devletler arasında gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin hız kazanmasına neden olmuştur. Ticaretin artmasıyla birlikte üretim ve tüketimin artması da kirlilik düzeyini arttırmıştır. Ekonomik küreselleşmenin artmasıyla birlikte üretim ve tüketimin ve devletlerarası ticaretin hız kazanması karbon salınımlarının artmasına neden olmuştur. Ancak buna karşın yapılan araştırmalar sonucunda artan salınlara rağmen insani gelişmişlik düzeyinin yüksek olduğu ülkelerde kirliliğin diğer ülkelere kıyasla daha az arttığı saptanmıştır. Bu sebeple küreselleşmenin atmosferik kirlenmeye sebep olmaması için devletler tarafından yürütülen politikalarda sadece üretim süreçleri göz önüne alınarak yeni politikaların oluşturulmaması, bireylerin ve tüketim alışkanlıklarının da göz önüne alınması gerektiği kanısına varılmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte çevresel sürdürülebilirliğin önem kazanması sonucunda gelişmiş ülkelerin üretimlerini ucuz yollu ve kaynak tüketimini en aza indirmek amacıyla gelişmemiş ülkelere kaydırması da bu ülkelerdeki karbon salınımlarının artmasına neden olmuştur (Kaya ve Erdölek-Kozal, 2017, s.10-37). Bahsedildiği üzere küreselleşme dalgasının etkileri düşünüldüğünde ciddi bir ekolojik adaletsizliğin yaratıldığı görülmektedir.

Yukarıda bahsedildiği üzere küresel çevre sorunlarıyla mücadelede bireysel bilinç düzeyi de önemli bir yer tutmaktadır. Bu sebeple ekolojik bilincin topluma kazandırılabilmesinde bireylere ve kurumlara oldukça önemli roller düşmektedir. Bu vesileyle kişilerin ilgisini çekebilecek teknolojiler kullanılarak veya sivil toplum örgütlerinin kampanyaları kullanılarak ekolojik bilincin bireyler üzerinde artırılması gerekmektedir. Günümüzde yaşanmakta olan ekolojik krizler sadece belirli bir bölgeye etki etmemekte veya belirli bir insan topluluğunu etkilememektedir. Bu ekolojik krizlerin yansımaları da aynı şekilde belirli bir bölge veya belirli bir topluluk içerisinde kalmayacaktır. Bu yüzden gerek uluslararası alanda gerekse ulusal alanda ekolojik krizlere dair bütün çalışmalar süreklilik haline getirilmelidir. Bu güncel sorunlar sürekli gün yüzünde olmalıdır. Çevre bilinci bireyin gelişiminde ve tutumlarında önemli bir yer edinmeli ve birey buna göre şekillenmelidir. Ayrıca çevre politikalarının da çevreye karşı oluşabilecek tehditleri önleyebilmek amacıyla ciddi engelleyici mekanizmalar getirmesi gerekmektedir (Türküm, 1998, s.178-179).

Bu yüzden çevre bilinci konusunda yukarıda bahsedilen konular doğrultusunda küreselleşmenin olumsuz etkilerinin azaltılması için yine aynı şekilde küresel çalışmaların yapılması gerekmektedir. Küreselleşmenin getirmiş olduğu bazı yenilikler bu bağlamda olumlu yöne çevrilerek küresel ekolojik krizlerle mücadelede kullanılarak bu mücadelelere

katkı sağlanabilir. Küreselleşmenin olumsuz etkilerinin önüne geçilebilmesi için de bir yandan çevreci hareketler oluşmaya başlamıştır.

Küreselleşme ve iklim krizi ilişkisi düşünüldüğünde ekolojik krizlerle küreselleşmenin getirmiş olduğu hız kavramının birbiriyle bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Kapitalist üretim tüketim biçiminin yanı sıra küreselleşmenin getirmiş olduğu hız sorunu kentlerin ve insanların ekolojik krizlerle mücadelede yetersiz hale gelmesine neden olmuştur. Buna karşılık olarak ortaya çıkan 'Yavaş Hareketi' ise bu hıza bir dur denmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu hareket, küreselleşmeyle meydana gelen tek tip üretim ve tüketim sorununa dur diyerek, insan ve doğa arasındaki meydana gelen mesafeyi en aza indirmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda yavaş şehirler, yavaş gıda, yavaş üretim-tüketim savunularak insanla doğa arasında oluşan uçurumun kaldırılması ve insanın doğadaki mirasa ve dengeye sahip çıkması gerektiği savunulmaktadır. Yavaş yaşam tarzı benimsenerek küresel kent anlayışı yıkılarak sakin şehirler oluşturularak, doğanın ve doğada bulunan diğer canlı türlerinin değerinin muhafaza edilmesi gerektiği savunulmaktadır. Çünkü küreselleşmenin getirmiş olduğu hız ve tek tiplilik doğanın değerinin de hızla yok olmasına neden olmuştur (Yalçın, 2019, s.207-212).

Bu örneklerin yanı sıra günümüzde yaşanan Covid-19 salgının da küreselleşme ve ekolojik krizlerle doğrudan bağlantısı bulunmaktadır. Nüfusun artmasıyla birlikte gelişmişlik düzeyi düşük olan, gıda gereksinimini karşılayamayan bölgelerde yaban hayvanı eti tüketimi oldukça yaygındır. Kurulan yaban hayvanı pazarları da hijyen açısından ciddi sorunlar taşımaktadır. Hijyen konusunda denetimlerin ve bilincin olmaması ve yoğun yaban hayvanı tüketimi olan bölgelerde günümüzde yaşandığı gibi salgınların meydana gelme olasılığı da artmaktadır. Küreselleşmenin etkisiyle de insan etkileşiminin artması ve hızlanması özellikle günümüzde nüfusu yüksek olan bölgelerde salgın hastalıkların yaşanmasına neden olmaktadır. Ayrıca soyu tükenme tehdidi altında olan veya avlanması yasak olan hayvanların avlanması, bölgesel veya ülkeler arası ticaretinin yapılması da başka bir küresel çevre sorununu meydana getirmektedir (WWF, 2020, s.3-20). Ancak bu konular ilerleyen bölümlerde tekrar ayrıntılandırılacak olmakla birlikte küreselleşmenin, çevre sorunlarının, nüfusun ve çevreci düşünce biçiminin birbiriyle ayrılmaz bağı da bu örneklerle gösterilmektedir.

1.5. İklim Sorunu Tartışmaları

Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkilerinden dolayı meydana gelen diğer ekolojik felaketler doğanın sürdürülebilirliğinin sarsılmasına neden olmaktadır. Üretim ve tüketim faaliyetleri sonucunda doğal kaynaklar üzerinde oluşan baskı doğadaki varlıkların sürdürülebilirliği açısından tehlike oluşturmaktadır. Doğanın sürdürülebilirliğinin yitirmemesi için yenilenebilir kaynaklara yönelerek üretim faaliyetlerinde bulunan her türlü işletmenin doğaya karşı zararı en aza indirgenerek ve beşeri faaliyetler yürütülürken

gelecek kuşakların dünyada bulunan zengin kaynaklardan yararlanma hakkını göz önünde bulundurarak, yürütülmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda sürdürülebilirlik kavramı temel alınarak doğaya ve gelecek kuşaklara karşı üstlenmemiz gereken sorumluluk bilinciyle hareket edilmesi ve bu bilincin de gelecek kuşaklara aşılması gerekmektedir (Güner, 2020, s.24-25).

Bu bağlamda yapılan araştırmalara göre Türkiye’de 2018 yılında üretilen elektriğin %37,3’ü kömürden, %29,8’i doğalgazdan, %19,8’i hidroelektrik tesislerinden, %6,62’si rüzgardan %2,6’sı güneşten, %2,5’i jeotermal enerji tesislerinden ve %1,4’ü de diğer enerji kaynaklarından elde edilmiştir. Bu oranlar incelendiğinde elektrik üretiminin önemli bir kısmının üretim sırasında atmosfere karbondioksit salmaya devam ettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra ithal edilen doğal gaz ve kömür miktarı da düşünüldüğünde ithalat aracılığıyla da ülkemize yoğun fosil yakıt miktarının girdiğini görebilmekteyiz. Sürekli olarak gelişen dünyada elektrik ihtiyacının da sürekli olarak arttığı düşünüldüğünde yenilenebilir enerji tesislerinin arttırılmasının küresel iklim krizi sorunu bağlamında ülkemiz için de önemi görülmektedir. Sanayi devrimiyle başlayan fosil yakıt kullanımının getirmiş olduğu kirlilik ve ısınmanın önüne geçilebilmesi için gerek Türkiye’de gerekse tüm dünyada yenilenebilir enerji yatırımlarının arttırılması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir. Geçmişten günümüze enerji ihtiyacının giderilmesi için atmosfere salınan karbondioksit miktarının telafi edilmesi ve geri dönülemeyecek boyutlara ulaşmadan önüne geçilebilmesi için fosil yakıt tüketiminin frenlenmesi ve yenilenebilir enerjinin teşvik edilmesi gerekmektedir (Kurnaz, 2019, s.341-350).

Yukarıda bahsedilen enerji sorununun yanı sıra en önemli sorunlardan birisi de çarpık, biçimsiz ve sağlıklı gerçekleşen kentleşmedir. Yapılan ölçümlelerde şehir merkezine uzak bölgelerin sıcaklığının yoğun betonlaşmanın yaşandığı kent merkezlerine kıyasla daha düşük olduğu saptanmıştır. Nüfusu fazla olan büyük kentlerde bulunan çarpık binaların küresel ısınmanın meydana getirdiği ısınmayı arttırıcı etkisi bulunmaktadır. Plansız ve biçimsiz inşa edilen binalar hava dolaşımının gerçekleşmesine engel olarak kent merkezlerinde yaşanan ısınmayı arttırmaktadır. Bölgesel araştırmalar yapılmadan bölgeyle uyumsuz binaların inşa edilmesi doğal alanların yok olmasına sebebiyet verdiği gibi güneşten yansıyan sıcaklığın binalar arasında hapsolmesine neden olarak kentleri daha da yaşanılmaz hale getirmektedir. Ayrıca ısınmadan kaynaklı olarak kentlerde insan ölümlerinin arttığı da bilinmektedir. Bu yüzden kentlerde ki binalara kentin bölgesel özellikleri, iklimi göz önüne alınarak inşa edilmesi gerekmektedir. Böylece kentin iticileşmesinin de önüne geçilerek kırsal alanlar muhafaza edilmelidir (Aparı-Çetinsoy, 2010, s.40-44).

İklim krizi sorununa birbirinden farklı birçok çözüm önerisi getirilmektedir. Kimi kesimler iklim kriziyle mücadele kapsamında adaptasyon sağlanması gerektiğini düşünürken buna karşın azaltma yoluyla iklim kriziyle mücadele edilmesi gerektiğini savunan kesimler de bulunmaktadır. Adaptasyon süreci atmosfere salınan sera gazı salınımlarının düşürülmesine

karşın mevcut ısınmayla yaşamaya alışmanın yollarını aramaktadır. Örneğin çiftçilerin ekim ve hasat tarihlerini sıcaklığa bağlı olarak değiştirmeleri böylece sıcaklıktan etkilenmemeleri gibi böylece uygulanacak olan başka çeşitli yöntemlerle de kaybın en aza indirilmesi gerektiği düşüncesindedir. Azaltma yoluyla mücadele yöntemleri ise diğer yöntemlere kıyasla oldukça maliyetlidir. Azaltma kapsamında uygulanacak temel adım atmosfere salınan sera gazı miktarını azaltmak ve bunu sağlamak için de fosil yakıtlardan uzaklaşmaktır. Ancak bu yöntemin başarılı olabilmesi için de gerekli olan uluslararası alanda fosil yakıt kullanımının azaltılması ve aynı şekilde temiz teknolojilerin yaygınlaştırılması gerekmektedir (Nordhaus, 2020, s.175-196).

İklim krizine bağlı olarak artan sıcaklığın atmosferdeki karbondioksit oranının artmasıyla birlikte sürekli olarak arttığı bilinmektedir. 1880 yılından beri yapılan atmosfer sıcaklığı ölçümlerinde görüldüğü üzere, 2015 yılının kayıtlar arasında en sıcak yıl olarak saptandığı bilinmektedir. 14,79 derece olarak ölçülen atmosfer sıcaklığı en sıcak atmosfer sıcaklığı olmuş ve NASA (Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi), WMO (Dünya Meteoroloji Örgütü) ve MET OFFİCE'in (Meteoroloji Ofisi), kayıtlarına göre de 2016 yılında da üst üste sıcaklık rekorlarının kırıldığı üçüncü yıl olarak kabul edilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda 1970'li yıllardan sonra atmosfer sıcaklığının ve atmosferde bulunan karbondioksit oranının artış gösterdiği, özellikle 1990'lı yıllardan sonra bu artışın hızlandığı bilinmektedir. 2016 yılında atmosferde bulunan karbondioksit oranının 406 ppm'den 2017 yılına geldiğinde 413 ppm'e çıktığı bilinmektedir. Bu artışlara bağlı olarak da yağışlarda, deniz seviyesinde, buzullarda vb. birçok koşulda değişimlerin yaşandığı bilinmektedir (Eryılmaz ve Demirarslan, 2018, s.58-65).

Küresel iklim krizi sorunu ve etkileri çeşitli yöntemlerle önlenmeye çalışılmaktadır. Ancak bu yöntemlerin uygulanabilirliği veya yeterliliği günümüzde tartışılmaktadır. Yukarıda bahsedilen örneklerde iklim krizine adaptasyon yoluyla getirilen çözüm önerilerinin uygulanması halinde gelecekte yaşanılacak olan felaketlerin yaşanma süreci daha kısa bir sürede gerçekleşecektir. Ancak aşağıda iklim krizinin sonuçları adlı bölümde anlatılacağı üzere canlı yaşamının küresel ısınma ve etkilerine tam anlamıyla bir uyum sağlama şansının olmayacağı daha ayrıntılı şekilde anlatılacaktır. Küresel ısınma etkileriyle birlikte tüm canlıların yaşam alanlarını yavaş yavaş daraltarak sonunda insanında yaşam alanını bütünüyle yok edecek bir felakete dönüşecektir. Bahsedilen bu etkiler ise bir sonraki bölümde ayrıntılı örneklerle aktarılacaktır.

1.6. İklim Değişikliğinin Sonuçları

Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin doğa üzerinde birçok etkisi bulunmaktadır. Küresel ısınma sonucu meydana gelen herhangi bir tepkime diğer tepkimelere etki etmektedir. Yapılan araştırmalar sonucu küresel ısınmanın getirdiği etkilerden birinin yağış miktarındaki

düşüşler olduğu saptanmıştır. 1980'li yıllardan sonra yağışların azaldığı yapılan araştırmalarla kanıtlanmıştır. Okyanus suyunun sıcaklığa bağlı olarak ısınmaya başladığı, bu ısınmanın da okyanusları genişlettiği, genişleyen okyanusların da deniz seviyesini arttırdığı bilinmektedir. Okyanus suyunun ve havanın ısınması buzulların erimesine yol açarak aynı şekilde yine deniz seviyesinin artmasına neden olmaktadır. Küresel ısınmaya bağlı olarak deniz seviyesinin arttığı ve artmaya da devam edeceği bilinmektedir. Bu artış sonucunda kıyı bölgelerinde ve adalarda ciddi oranlarda kara parçalarının kayıp edilmesine yol açacaktır. Kara parçalarının suların altında kalacak olması da verimli araziler ve yaşam alanlarının yok olabilme ihtimalini gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda yükselen tuzlu suyun tatlı su kaynaklarına karışma ihtimalinin bulunması da içme ve kullanım suyu üzerinde tehditler yaratmaktadır. Yukarıda örneklendirildiği gibi ısınma sonucu birçok etken birbirine bağlı olarak hareketlenmektedir (Maslin, 2011, s.75-120).

Atmosfer sıcaklığındaki çok küçük bir artışın bile özellikle buzul bölgeleri üzerinde rolü oldukça büyüktür. Sanayi devrimiyle başlayan hızlı ısınma yüzünden buzul bölgelerindeki buz kütlelerinde ciddi kayıplar yaşanmıştır. Bu azalma ise dünyanın buzullarla kaplı olan belirli bölgelerindeki yaşamı doğrudan etkilemektedir. Çünkü bu bölgelerde yaşam koşulları ve düzeni bu buz kütleleriyle birbirine bağlı bir şekilde sürmektedir. Örneğin soğuk iklimlerde dağlardaki buz kütlelerinden faydalanan yerel halk, buzul bölgelerinde yaşamaya adapte olmuş diğer canlıların erime yüzünden yaşam koşulları değişmekte veya bu iklime adapte olmuş canlıların yaşamları doğrudan sona erebilmektedir (Rahmstorf ve Schellnhuber, 2020, s.61-65).

Örneğin, küresel ısınmayla birlikte günümüzde önemini artıran bölgelerden birisi de Arktik bölgedir. Arktik bölgede buzulların erimesiyle birlikte açılan yeni deniz yolu birçok açıdan bölgede ve dünya genelinde hareketlenmelere sebep olmuştur. Açılan deniz yolu ticari bakımdan birçok yeni fırsatların oluşmasını sağlarken devletlerin ilgi odağı haline gelerek diğer yandan da bölgenin bu fırsatlarla birlikte doğal yaşam alanının ne derece hasar alacağı konusunda endişeler uyandırmaktadır. İklim değişikliğinin bazı bölgelerde ekonomik artılar sağlayacağı bu gibi örneklerle gösterilebilir ancak bu gibi örneklerin uzun vadeli olamayacağı bilinmekle birlikte bu artı yönlerin iklim değişikliğinin getireceği eksilerden her zaman daha az olacağı bilinmelidir. El değmemiş bölgelere kadar ulaşan tüketim hırsı bu bölgelerin doğallığının bozulmasıyla birlikte geri alınamayacak zincirleme yok oluşlara neden olabilecektir (Hulme, 2016, s.60-62).

Küresel ısınmadan olumsuz etkilenecek bölgeler arasında ülkemiz de bulunmaktadır. Ülkemizin konumu neticesinde yağış rejimlerinin değişeceği bilinmektedir. Sıcaklıktan etkilenecek olan kural bölgelerimizde orman yangınlarının artacağı öngörülmektedir. Tarım faaliyetleri sıcaklıkların dengesizliğine bağlı olarak etkilenecektir. Su sorunu meydana gelebilecek, su sorunu yaşayan bölgelerin problemleri artabilecektir. Ekolojik krizlerin meydana getirdiği temel problemlerden dolayı insan sağlığı etkilenecek ve yukarıdaki

etkilerde ele alındığında bölgeler arası göçler yaşanabilecektir. Değişen iklimlerden dolayı doğal afetlerin ülkemizde artış gösterebileceği bilinmektedir. Bu etkilerden dolayı ekonomik hasarlar artacak olmakla birlikte çeşitli sektörler (turizm, gıda, hayvancılık vb.) bu etkilerden olumsuz etkileneceklerdir (Alper ve Anbar, 2007, s.43-48).

Küresel ısınmaya bağlı iklim değişiklikleri aşırı hava olaylarının yaşanmasına neden olmaktadır. İklim krizine bağlı olarak yaşanan doğal afetlerin 1980'den sonra hızla artış gösterdiği bilinmektedir. Bu afetler canlı yaşamına önemli tehditler oluşturmakla birlikte devletlere de bıraktığı ekonomik hasarlar neticesiyle ciddi tehdit oluşturmaktadır. İklim krizine bağlı olarak yaşanan sel, taşkın, kuraklık gibi aşırı hava olaylarının en çok gelişmemiş ülkelerde bulunan canlı yaşamını etkilediği bilinmekle birlikte gelişmiş ülkeler üzerinde de ciddi canlı kayıplarına neden olurken maddi açıdan da devletleri ciddi maddi kayıplarla mücadeleye sürükleyebileceği de bilinmektedir. Maddi ve manevi açıdan bu tür afetler de en büyük kaybı gelişmemiş ülkelerin ve geliri düşük kişilerin alacağı düşünülmektedir. Afetleri önleyici ve afetlerden koruyucu mekanizmaların bulunmaması kayıpların düzeyini de olumsuz etkilemektedir. Afetlerin şiddetinin artmasına neden olan iklim krizi ve kentlerin sürekli büyüme göstermesi kayıpların boyutunu arttırmaktadır. Afetler insan yaşamı için gerekli olan temel bütün faktörleri etkileyecek ve yok edecek güce sahip olaylardır. Afetlerin ardından ciddi krizlerin meydana gelme olasılığı bulunmaktadır. Afetler doğa içinde var olan tamamıyla doğal olarak gerçekleşen süreçler olmasına karşın insan faktörü ve insan faaliyetleri yüzünden afet kayıpları artış göstermekte ve geri dönülemeyecek yıkımlara sürüklenmektedir (Bozoğlu, 2019, s.113-125).

Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin en önemli yıkıcı etkilerinden birisi de insan dışındaki türlerin ısınma yüzünden sayılarının azalması veya tükenmesidir. Küresel ısınma bilindiği üzere dünyanın farklı bölgelerinde farklı etkiler bırakmaktadır. Isınmayla birlikte iklim dengelerinin değişmesi alışılmış olan yaşam koşullarını değişikliğe uğratmaktadır. Değişen hava olayları, değişen yaşam alanları değişime adapte olmakta güçlük çekecek olan türlerin yaşam dengesini alt-üst etmektedir. Değişen yaşam koşullarına bir şekilde adapte olan türler yaşamlarını sorunsuz sürdürürken, adapte olamayan türler farklı bölgelere göç ederek yaşamını sürdürmeye çalışacak ve hassas olan türler, sarsılan yaşam koşullarına adapte olamayacak olan türler ise zamanla yok olmaya başlayacaklardır. Ekolojik krizler nedeniyle dünyadaki biyoçeşitliliğin de hızla azaldığı bilinmekle birlikte yapılan araştırmalarda 1970-2010 yılları arasında omurgalı türlerin %52 oranında azaldığı bilinmektedir. İklim krizi sebebiyle yaşam koşulları etkilenen ve gittikçe yaşamın her alanında krizin etkileriyle mücadele etmek zorunda kalacak olan bir diğer türde insanlardır. Küresel ısınma sorununu meydana getiren insanın zamanla bu krizden kendi türü de oldukça zararlı çıkacaktır. İnsanın hayatta kalabilmesi ve sağlıklı bir yaşam sürebilmesi için gerekli olan temel faktörler zamanla iklim krizinin yıkımına uğrayacaktır, günümüzde de gerçekleşecek olan bu yıkımlar oldukça şiddetli bir şekilde hissedilmeye başlamıştır (WWF, 2015, s.3-19).

Küresel ısınmanın doğa üzerindeki bir başka etkisi ise toprak yapısı üzerinde bırakmış olduğu olumsuz etkidir. Toprağın içinde tuttuğu zengin minerallerin ısınma sonucu azalmaya başlaması toprağın doğal yapısını ve özelliklerini bozarak birçok kaybı da beraberinde getirmektedir. Toprağın organik maddelerini kaybetmesiyle birlikte suyu içine çekme ve içinde tutma oranlarında düşüş yaşanmaktadır. Bunun yanı sıra yukarıda bahsedilmiş olan hava durumu dalgalanmaları da sıcaklık nedeniyle bozulmaya başlamış olan toprak yapısını iyice yıpratıp, artan yağış oranı, yaşanan kuraklıklar bozulan toprak yapısını telafi edilemeyecek boyutta yıpratacaktır. Bu yıpranma sadece toprakla kalmayacak ve içinde ev sahipliği yaptığı canlı yaşamını da olumsuz etkileyecektir. Bozulan toprak yapısı da yutak alanlar bakımından en önemli varlıklardan biri olan ormanların kaybedilmesine yol açabilecek, kaybedilen ormanlar sonucu karbon tutma kapasitesinde düşüş yaşanabilecek ve toprakta başlayan canlı kaybı daha geniş bir alana yayılacaktır. Toprak yapısının değişimi dışında artan hava sıcaklıkları da orman yangınlarına sebep olarak eşdeğer kayıplara sebep olacaktır (Canlı, 2010, s.90-93).

Küresel ısınma ve iklim krizi nedeniyle değişen yaşam koşullarının doğanın ve tüm canlıların üzerinde yarattığı etkiler verilen örneklerle gösterilmiştir. Ancak günümüzde küresel çevre sorunları nedeniyle ortaya çıkan önemli bir sorun da iklim mültecileridir. Yaşanılan ekolojik krizler nedeniyle uygun yaşam koşullarını yitiren insanlar buldukları yerleri daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak amacıyla terk etmek zorunda kalmaktadır. Yaşanılan bu göç dalgaları da daha önce bahsedildiği üzere başka birtakım yeni sorunların meydana gelmesine neden olmaktadır. Yaşanan ekolojik krizler nedeniyle başlayan ekonomik sıkıntılar, siyasi problemler, çatışmalar birbirine bağlı halkalar halinde yeni sorunların doğmasına neden olmaktadır. Örneğin 2004 yılında Hint Okyanusunda yaşanan tsunami sebebiyle 2 milyon kişinin yer değiştirmek zorunda kaldığı saptanmıştır. Yukarıda bahsedilen kuraklık, deniz suyunun yükselmesi, değişen hava olayları vb. olaylar nedeniyle de gelecek yıllarda iklim krizine bağlı olarak yoğun göç dalgalarının yaşanacağı tahmin edilmektedir. Bu göç dalgalarının yaşanması da yeni sorunları beraberinde getirecektir (Dedeoğlu, 2017, s.220-229).

Günümüzde yaşanan ekolojik krizlerin kökeni gittiğimizde sebebin doğanın üzerinde insanın yarattığı tahakküm olduğunu görebilmekteyiz. İnsanoğlu doğayı dönüştürmeye başladığı günden itibaren doğal döngünün işleyişini değiştirmeye başlamış ve bu işleyiş zamanla geri dönülmeyecek bozulmalara neden olmuştur. Bu bozulmalarda ilk olarak canlı yaşamının var olan dengesini bozmaya başlamıştır. Bunun sonucunda beşeri faaliyetler neticesinde ortaya çıkan ekolojik yıkımlar insan ve insan dışında var olan canlıların hayatlarının etkilenmesine hatta yok olmasına, doğanın ve doğanın içinde var olan doğal kaynakların geri dönülemez şekilde yok olmasına yol açmıştır. Ekolojik sorunların önlem alınmadığı takdirde de gelecek kuşakların yaşamlarının etkilenmesine ve dünyanın telafi edilemeyecek şekilde tahrip edilmesine neden olacağı bilinmektedir.

2. BÖLÜM

İKLİM KRİZİ İÇİNDE HAYVAN TOPLULUKLARI (FAUNA)

2.1. Ekolojik Emperyalizm ve Fauna Daralması

İnsanın, insan dışındaki varlıkları sömürme hakkını kendinde görmesi ekolojik krizlerin oluşmaya başlamasından çok önce bir tarihe dayanmaktadır. İnsanlar geçmişten bu yana çevresinde bulunan hayvanları, bitkileri, kısacası doğada insan dışında bulunan tüm varlıkları, aklını kullanabilme yeteneği olan insanın gereksinimlerini karşılayabilmek için kullanmış ve insanın yaşamını devam ettirebilmesi için gerekli olan araçların sağlanabilmesi için var olan birer nesne olarak görmüşlerdir. Geçmişten bu yana tüm doğa üzerinde egemen olan insan, çoğaldıkça ve doğada geniş alanlara yayıldıkça, doğa üzerindeki sömürsünü arttırmış, kendi dışındaki varlıkların içsel değerini reddeden yaklaşımlarla günümüzdeki ekolojik krizlerin oluşmasına neden olmuştur. Günümüzde yaşanan ekolojik felaketlerin oluşumunun, geçmişten bu yana gerek insan yaklaşımlarıyla gerekse bazı inanç biçimlerinin yönlendirmesiyle yavaş yavaş zemini hazırlanmış daha sonra da bu süreç durdurulamaz boyuta ulaşmıştır. Geçmişten bu yana ekolojik sömürünün insana verilmiş bir hak olarak görülmesi yüzünden ekosistemde yer alan tüm canlıların yaşamlarının insan gereksinimleri için değiştirilmesine neden olmuştur ve bu sebeple bu değişimin birbirine bağlı bir zincir gibi etki ederek ekolojik kayıpların yaşanmasına neden olmuştur (Alan Sümer, 2019, s.19-27).

Ekolojik emperyalizm ise yukarıda bahsedildiği üzere iktisadi çıkarlar için kullanılan, tahrip edilen ekosistemleri ifade etmek için kullanılan tabir olarak karşımıza çıkmaktadır. Meta kültürünün tamamıyla doğa üzerinde hâkim olması sonucu doğadaki sürdürülebilirliğin tehlikeye girmesi sonucu bakış açısının değiştirilerek, bu emperyalist kültüre daha geniş bir pencereden bütünüyle etkilediği ve yıkıma sürüklediği ekoloji penceresinden bakmak gerekmektedir. Geçmişten bugüne sürdürülen sömürgecilik faaliyetlerinin başlatmış olduğu hareketlenmeyle birlikte belirli bölgelerde bulunan gen ve mikropların dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmasıyla başlayan ekosistem değişimlerinin özellikle biyoçeşitlilik üzerinde bıraktığı tahribat oldukça büyük olmuştur. Ticari gelir sağlama aracılığıyla yeni bölgelere taşınan meta unsurlarından yayılan mikroplara bağışıklık sağlayamayan yerli habitatlarının kırılması ve yok olması ekolojik emperyalizmin yaratmış olduğu en büyük yıkımlardan biridir (Reyhan, 2014, s.491-521).

Foster, ekolojik emperyalizmden, diğerine göre daha güçlü olan bir devletin diğer devletin doğal kaynaklarını sömürmesi olarak bahsetmektedir. Kapitalizmde emperyalizmden beslenerek ilerlemektedir. Emperyalizmi kullanarak da doğaya zarar vermekte, doğayı sömürmektedir. Kapitalizm, emperyalizm aracılığıyla çevresel atıkların ekolojik açıdan savunmasız olan ülkelere dökülmesi, bu devletlerin kaynaklarının da kendi çıkarı uğruna sömürülmesi, güçlü olan devletlerin doğadaki ortak miraslara saldırarak kendi çıkarları uğruna bu mirası kirleterek veya yok ederek büyümesini sürdürmesine kaynak

sağlamaktadır. Bu yüzden güçlü olan devletlerin, kapitalizme egemen olan, ekosistemin üstünde tahakkümünü ilan etmiş sömürü faaliyetleriyle birlikte tüm dünyaya ait olan okyanus, atmosfer gibi ortak mirasların bencilce kirletilmesine neden olmasının ve sömürmesinin karşılığı ekolojik emperyalizmdir demek yanlış olmayacaktır (Gökten, 2018, s.12-14).

Bahsedilen ekolojik kayıpların ekolojik döngü üzerindeki en büyük etkilerinden birisi ise ekolojik sistemlerin bozulmaya uğrayarak zamanla tamamıyla yok olmasına neden olmasıdır. Bu yok oluş ise yukarıda bahsedildiği gibi beraberinde geri alınamayacak etkileri de aynı şekilde peşinden getirmektedir. Zamanla küresel ısınma kontrol altına alınsa dahi veya iklimler tekrardan bir dengeye ulaşsa dahi yok olan ekosistemlerin telafisi ise mümkün olamayacaktır. Yok olan ekosistemler tekrardan yerine getirilemeyecektir. Bozulmaya başlayan ekosistemler içerisinde bozulmaya adapte olamayan canlı türleri de yok olacaktır. Bu canlı türlerinin yok olması insan yaşamının üstünde çeşitli baskılar meydana getirecektir ve çeşitli şekillerde olumsuz etkilerle bu yok oluşlar hissedilmeye başlanacaktır (Artuç, 2021, s.138-140).

Gün geçtikçe artan insan nüfusu ve insan faaliyetleri nedeniyle doğal kaynaklar üzerinde önemli bir baskı oluşmaktadır. Günümüzdeki üretim-tüketim düzeninin aynı şekilde işlemesi halinde çok uzun bir süre geçmeden doğal kaynaklar üzerindeki bu baskıyı daha şiddetli hissetmeye başlayarak, kıt kaynaklardan sağladığımız üretimi en üst düzeye çıkarmaya çalışarak bu kaynaklara talebi de en aza indirmeye çalışarak ciddi bir üretim-tüketim sorunuyla mücadele etmek zorunda kalacağız. Bu sebeple özellikle biyolojik çeşitliliği zengin olan devletlerin gelecekteki krizlerle mücadele etme kapasitesi diğer devletlere göre daha yüksek olacaktır. Bu sebeple biyoçeşitlilik, doğal kaynaklar gibi unsurlar bir güç göstergesi durumuna gelecektir. Telafisi mümkün olmayan ekosistem tahribatlarının ise ekosistemdeki çeşitliliğini bütünüyle bir kopmaya uğratabileceği, kısırlaştırabileceği bilinmektedir. Bu bağlamda çeşitlilik özellikle gelecekte istikrar ve güç sağlama unsuru olarak bölgelerin önemli bir özelliği haline gelecektir. Bu bağlamda biyolojik çeşitlilik kavramının ise bulunduğu ekosistemlere yüklediği değer oldukça önemlidir (Kurt, Özbey, Özdeniz, Bölükbaşı, 2014, s.259-260).

Biyoçeşitlilik, dünyada yaşamını sürdüren canlıların toplamını ve çeşitliliğini ifade etmek için kullanılmakta olan bir terimdir. Biyoçeşitlilik içerisinde değişik özelliklere ve işlevlere sahip çeşitli canlılar bulunmaktadır. Dünyada ki tüm bölgelerde çeşitli canlı türleri yaşamaktadır. Bu türlerin toplamına da biyoçeşitlilik denilmektedir. Kimi bölgeler canlı çeşitliliği bakımından oldukça fazla türleri barındırmaktayken, kimi bölgelerde de yaşam koşullarına göre bu oran oldukça azalabilmektedir. Yaşam koşulları ise biyoçeşitlilik üzerinde oldukça önemli bir etkidir (Doğan vd., 2010, s.65). Biyoçeşitlilik dünyadaki yaşamın sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için doğada oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu

yüzden biyoçeşitliliğin muhafaza edilmesi oldukça önemlidir (Dervişoğlu, Menzel, Soran ve Bögeholz, 2009, s.50).

Biyolojik çeşitliliğin korunması bahsedildiği üzere gelecek nesillerin yaşam koşulları üzerinde oldukça büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle de özellikle insan faaliyetleri nedeniyle soyu tehlikeye giren canlıların korunması ve geleceğe aktarılması oldukça önemlidir. Ancak günümüzde özellikle soyu tükenme tehdidiyle karşı karşıya olan canlı türlerinin yaşamlarının korunmaya alınma durumu dahi sadece insan çıkarları için önem arz eden bir durum halindedir. İnsan merkezci bakış açısı canlıların doğaya gelme nedeninin temeline insanı koyduğu için bu canlı türlerinin korunmasının temel amacını da insan çıkarına fayda sağlanabilirliğinin ölçütüne göre önem vermektedir. Çünkü insan yaşamının sürdürülebilirliği için genetik çeşitlilik birçok yönüyle önem arz etmektedir ve insan faaliyetlerine ilaç yapımından gıda güvencesine kadar birçok konuda hizmet etmektedir. Aynı şekilde bitki türlerinin korunması da gelecekte yaşanabilecek çevresel sorunlara karşı mücadelede oldukça güçlü canlılar olması bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda insan diğer türleri korurken dahi kendine fayda sağlayabilecek türleri özellikle korumaya çalışması kaçınılmazdır. Buna karşın insanın kendi yaşamına minimum fayda sağlayacak türlerin korunmasının üzerinde de bu nedenle daha az durmakta olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. İnsanoğlunun bu bencil tutumu ise bütünüyle yanlıştır. Çünkü doğada yaşamını sürdüren herhangi bir canlının yaşamda bulunma değerine bir ölçüt biçmek insan merkezci yaklaşımın en büyük sorunudur. Bu nedenle doğada bulunan tüm canlı çeşitliliğinin insanın belirlediği bir ölçüte göre değil kendi içsel değerlerine saygı duyularak muhafaza edilmesi gerekmektedir (Kılıç, 2008, s.104-106).

Dünyada toplamda 15 milyon canlı türünün barındığı düşünülmektedir. Bu canlı türleri yapıları bakımından birbirinden farklı çeşitlere ayrılmaktadır. Bu sebeple biyoçeşitlilik kavramı üç ana başlıklara ayrılmıştır; Genetik çeşitlilik, tür çeşitliliği, ekolojik çeşitlilik. Genetik çeşitlilik, bir tür arasındaki DNA'dan kaynaklanan farklılıkları ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Kısacası aynı türden olsalar dahi canlılar genleri dolayısıyla birbirlerinden ayrılmaktadır. Genetik çeşitlilik genleri dolayısıyla birbirinden ayrılan canlıların farklılığını ifade etmek için kullanılmaktadır. Tür çeşitliliği, doğrudan bir alanda yaşamakta olan canlıların türlerinin farklılıkları-çeşitlilikleri için kullanılan tanımlamadır. Bir alanda yaşamakta olan canlıların zenginliğini ve çokluğunu ifade etmektedir. Son olarak ekolojik çeşitlilik ise, doğrudan canlıların yaşam alanlarının çeşitliliğini ifade etmektedir. Dünyadaki tüm bölgeler gerek iklim koşulları gerekse coğrafi koşullar sebebiyle birbirinden ayrılmaktadır. Bu koşullara göre de yaşam koşulları farklılıklar göstermektedir. Ekolojik çeşitlilik de doğrudan bu farklılıkları ifade etmek için kullanılan terimdir. Belirli alanlardaki farklı yaşam yerlerini ve çeşitlerini ifade etmek için kullanılan biyolojik çeşitlilik türüdür (Erten, 2004, s.99).

Ülkemiz ise biyoçeşitlilik bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Coğrafi konumunun oldukça değerli olması ve kıtaların tam ortasında yer alması Türkiye'deki biyoçeşitliliği oldukça etkileyen unsurlardandır. Türkiye Avrupa'nın toplam bitki türünün %75'ini bünyesinde barındırmaktadır. Bu türlerin önemli bir bölümünü de endemik türler oluşturmaktadır. Hayvan türleri bakımından da oldukça zengin olan Türkiye, Avrupa'nın toplam hayvan çeşitliliğinin 1,5 katını bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca 80.000'nin üstünde böcek çeşidini barındırdığı da bilinmektedir. Ayrıca dünya genelinde ender bulunan birçok türe sahip olması bakımından Anadolu tüm dünyada oldukça önemli bir yer edinmiştir. Bu yüzden ekolojik krizlerin en çok etkileyeceği ve yoğun tür kayıplarının yaşanabileceği ülkelerden birisi de Türkiye'dir (Doğan vd., 2010, s.66-67). Bu sebeple yukarıda bahsedildiği üzere tür çeşitliliğinin korunması gerek ülkemiz gerekse de diğer dünya devletlerinin geleceği için oldukça önemli bir unsurdur.

Çünkü biyolojik çeşitlilik ekolojik döngünün korunmasındaki önemli bir halkadır. Ayrıca biyoçeşitlilik, dünyadaki tüm canlıların birbiriyle iletişimini ve alışverişini de simgeleyen önemli bir kavramdır. Geçmişten günümüze biyoçeşitlilik canlı türlerinin tarihini ifade etmek için kullanılan bir terim olmuştur, bu yüzden oldukça değerlidir ve muhafaza edilmelidir. Ancak ekolojik bozunumlardan dolayı dünyadaki biyoçeşitlilik oldukça fazla etkilenmektedir. Küresel ısınma ve beşeri faaliyetler doğrudan canlılar arasındaki ahengin bozulmasına yol açmış ve geçmişten günümüze birçok türün yok olmasına neden olmuştur. Ekolojik tahribatın aynı şekilde devam etmesi, önlem alınmaması halinde daha ciddi ve telafisi mümkün olmayacak tür kayıplarının yaşanacağı da tahmin edilmektedir (Demir, 2009, s.43-44).

Yapılan araştırmalar sonucunda da geçmişten günümüze, 484 hayvan çeşidinin ve 654 bitki çeşidinin tam anlamıyla yok olduğu bilinmektedir. Bu kayıpların yaşanmasındaki en büyük etkeninde beşeri faaliyetler ve yapılanmalar olduğu bilinmektedir. Canlı çeşitliliğinin giderek azalmasındaki önemli bir diğer etkenin ise ormansızlaşmadan kaynaklandığı görülmektedir. Aynı şekilde bu etkenler neticesinde ülkemizde de Asya filinin, aslan ve çita gibi canlı türlerinin tamamen yok olduğu bilinmektedir (Erten, 2004, s.101-102). Günümüzdeki doğaya hâkimiyetin, sömürünün ve yapılanmaların boyutunu örneklerle verilen bu kayıplardan anlayabiliriz. İnsanın doğaya yabancılaşması ve yapılanmaları aracılığıyla doğadan kopması, doğa üzerinde görüldüğü üzere ciddi kayıplara yol açmıştır. Bu kayıpların etkilerinin dizginlenebilmesi için yeni kayıpların yaşanmaması ve var olan tür çeşitliliğinin korunması gerekmektedir.

Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin hayvanlar ve bitkiler üzerinde önemli bir değişiklik yarattığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra beşeri yapılanmalar ve beşeri faaliyetler için kullanılan doğal ekosistemler canlı yaşam alanlarının giderek daralmasına sebep olmuştur. Bu yapılanmalar yüzünden canlıların belirli bir bölgeden başka bir bölgeye göç etmeleri de engellenmektedir. Giderek doğal yaşam alanları daralan canlılarınsa yeni yaşam koşullarına uyum sağlayamaması sonucu türlerinin yok olma tehlikesi bulunmaktadır. Özellikle soğuk

bölgelerde yaşayan canlıların ısınma nedeniyle daha soğuk bölgelere hareketlenmelerinin nereye kadar süreceği tartışılmalıdır. Çünkü ısınmadan kaynaklanan etkilerin ilk mağdurları soğuk bölgelerde yaşamını sürdüren canlılar olacaktır (Rahmstorf ve Schellnhuber, 2020, s.81-84).

Biyçeşitlilik kaybının günümüzde iki yüz elli milyon yıl öncesinde yaşanan büyük yok oluştan bu zamana kadar görülmüş en büyük kaybolma hızına ulaştığı bilinmektedir. Biyçeşitliliğin hızla yok olmasında ki temel sebep küresel ısınma ve iklim krizine sebep olan insan faaliyetleridir. İnsan faaliyetleri sonucu bu yok oluşlar kitlesel boyutlara erişmiştir. Ekosistemlerin yok olma derecesine gelmesiyle birlikte de sürdürülebilirlik zamanla sona ererek, insanın yaşamını devam ettirebilmesi için gerekli olan kaynakların temin edilmesinin önünde ciddi bir engel yaratacaktır. Bu yüzden doğaya karşı dayatılan sonsuz kaynak olarak görülme algısı ve sürekli olarak bir ekonomik gelir elde edilebilecek hazine olarak bakılması ekosistemi geri dönülmez kırılmalara götürmektedir. Bu sebeple bu bakış açısı sorunlu olup, bütünüyle değiştirilmelidir. Doğa ve biyçeşitlilik üzerinde yaratılmış olan bu yıkımın mimarı olan insanın ve insan faaliyetlerinin, yine değişim ve dönüşümün öncüsü olarak insanın yaratmış olduğu bu yıkımın toparlayıcısı olması gerekmektedir (Gürbüzöğlü Yalman, 2019, s.171-175).

Yapılan araştırmalara göre, Porto Riko'nun yağmur ormanlarında böcek türlerinin %98'e kadar azaldığı, Meksika ormanlarında %80, Almanya korunan alanlarında ise %75'e kadar azaldığı bilinmektedir. Böcek türlerinin soyunun tükenmesiyle birlikte besinini böceklerden sağlayan birçok canlı türünün de neslinin tükenme tehlikesi altına gireceği bilinmektedir. Ayrıca böcekler, solucanlar ve çeşitli mikro organizmalarla toprağımızın arasında sıkı bir bağ vardır. Çünkü bu canlılar zengin ve verimli toprağın temelini oluşturmaktadır. Bu halkadaki en ufak bir yok olmanın ise doğrudan besin kaynağımız olan toprağımızı etkileyeceği görülmektedir. Endüstriyel çiftliklerde ise gerek hayvanlara verilen antibiyotikler gerekse bitkilere, toprağa uygulanan ve çeşitli kimyasalları içinde barındıran ilaçlar ne kadar kapitalizmin yaratmış olduğu maksimum kâr mantığına hizmet etse de ekosistemin temel yapısını yok edici bir etki bırakmaktadır. Endüstriyel balıkçılık faaliyetleri ise aynı zamanda okyanuslarda ciddi kısımlara neden olmaktadır. Çünkü okyanuslarda barınan çeşitli birçok tür çeşitli faydaları sebebiyle metalaştırıldığı için avlanma faaliyetleri okyanuslarda ekolojik dengeyi bozucu etkiler yaratmaktadır. Aynı şekilde daha fazla kâr getiren (örneğin; avokado gibi) çeşitli bitki türlerinin de yetiştirilmesi için başka bitki türlerinden vazgeçilmesi de ekolojik açıdan bölge ekosistemlerini bütünüyle bozmaktadır. Verilen çeşitli örnekler kapitalizmin getirmiş olduğu üretim biçiminin birer örneğidir ayrıca türler arasında ayrımcılığa yol açan, daha fazla kâr elde etme arzusuyla getirilmiş, çeşitli ekosistem tahribatına yol açan endüstriyel faaliyetlerdir (Ensor, 2020, s.143-149). Bu faaliyetlerinse canlılar üzerindeki yıkıcı etkisi oldukça büyük boyutlara ulaşabilmektedir.

Ekolojik emperyalizmin canlı türlerini yok etmesinin yanı sıra diğer yandan da belirli bölgelerde yaşayan insan topluluklarının da diğer bölgelere kıyasla ekolojik tahribattan daha çok etkileneneği bilinmektedir. Ayrıca bu tahribattan etkilenen insan topluluklarının önemli bir kısmı insan dışındaki canlılar gibi dünyanın geri kalanına kıyasla bu küresel sömürüye aslında etkisi yok denebilecek kadar az olan kesimler olacaktır. Ekolojik emperyalizmin meydana getirdiği adaletsizliğin insan dışındaki canlılar üzerindeki yıkımı tartışılırken diğer yandan kendi türü üzerinde yaratmış olduğu eşitsizlik de tartışmalı bir konudur. Sürekli büyüme arzusu, doğadaki her şeyden gelir elde etme arzusu doğadaki her şeyin zamanla metalaştırılmasına, doğal yaşam koşullarının değişmesine neden olmuştur. Bununla birlikte aslında insan ekonomik büyümeye yardımcı olabilecek doğada bulunan her türlü varlığı sömürürken aynı zamanda kendi yaşamını ve emeğini de bu sömürüye dâhil etmiştir. İnsan ihtiyaçları doğrultusunda artan tüketim-üretim ihtiyacının karşılanabilmesi için doğal kaynaklar ve doğal yaşam üzerinde gerçekleştirilen müdahaleler insan dışındaki türlerin yaşam koşullarının sarsılmasına neden olurken aynı zamanda özellikle bu değişimle mücadele etme konusunda yetersiz kalacak olan insan topluluklarının da sarsılmasına neden olacaktır (Demirbaş, 2021, s.175-179).

İnsanoğlunun yaratmış olduğu ekolojik emperyalizmin meydana getirmiş olduğu doğa üzerindeki tahakkümün yukarıda gösterilen örnekler göz önüne alındığında canlı türleri üzerindeki tahribatı görülmektedir. Günümüzde yaşanmakta olan ekolojik krizlerin nedeni insanlığın doğa üzerinde kendinde hak gördüğü sömürü faaliyetleridir. Bu sınırsız sömürü ve metacı yaklaşımın neden olduğu tahribatlar dünyayı geri dönülemez felaketlere sürüklemektedir. Bu felaketler neticesinde doğada telafi edilemeyecek kayıplar yaşanmaktadır. Tüm bu kayıplar da bir döngü halinde tüm canlı dünyasını etkileyerek sonunda insanoğlunun yaratmış olduğu bu sistem yüzünden tüm insanlığın zararlı çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenle insan doğanın ve doğada bulunan tüm varlıkların içsel değerini kavrayarak bu sömürüye ve tahakküme bir son vermelidir.

2.2. Küresel Kapitalizm, Ekolojik Kriz ve Hayvan Metalaşması

Kapitalizm ve emperyalizm insanlık tarihinin önemli bir bölümüne egemen olmuştur. Kapitalizm ve emperyalizm aracılığıyla dünyada yer alan tüm kaynaklar (kısaca doğa) uzun süreler boyunca sömürülmüştür ve bu sömürü insanlığın önemli bir başarısı olarak adlandırılmıştır. Aslında tüm insanlığın ortak mirası olan, doğada var olan tüm kaynakların metalaştırılması güzelleştirilerek insanın yararına olan bir başarı olarak tasvir edilmiştir ve bu tasvir bütünüyle yanlıştır. Kapitalizmin getirmiş olduğu düzen güçlünün zenginine daha fazla güçlenerek ve zenginleşerek güçsüzün ise daha zayıflayarak güçlünün sömürüsüne hizmet etmesine neden olmaktadır. Kapitalizmin getirmiş olduğu bu anlayış insanın ve insan dışında doğada yer alan tüm varlıkların değersizleştirilmesine neden olmuştur (Başkaya, 2019, s.9-14).

Sanayi devriminin yaşanmasıyla birlikte yerleşen kapitalist düzen, üretim ve tüketim kültürünü bütünüyle değişime uğratmıştır. Günümüzde yaşanan ekolojik krizlerin sanayi devriminin yaşanmasıyla birlikte artan üretim ve tüketim çılgınlığının bir sonucu olduğu bilinmekle birlikte bu krizlerin kapitalist düzenle yerleşen, sürekli büyümeyi amaçlayan ekonomik düzenle bağdaştırılması çok uzun bir süre sonra gerçekleşmiştir. Artan üretim ve tüketim ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılan sınırlı doğal kaynakların tükenmesi doğayı ekolojik krizin eşğine sürüklemiştir. Aynı zamanda üretim ve tüketim faaliyetleri gerçekleştirilirken gerek doğal alanların kullanılması gerekse de bu faaliyetlerden meydana gelen atık miktarı eş zamanlı olarak ekolojik krizi dönülemez boyutlara ulaştırmıştır. Ancak bu durumda unutulmaması gereken sadece doğa izin verdiği müddetçe üretim ve tüketimin devam edebiliyor olmasıdır. Sınırlı kaynakların tükenmesi halinde üretim ve tüketimde sekteye uğrayacaktır. Kapitalist sistemle birlikte doğada yer alan ve insanın gereksinimlerini karşılayabilecek olan canlı veya cansız tüm varlıkların bir 'meta' olarak algılanması krizin temel sebebinin oluşturmaktadır (Kaçaker, 2021, s.6-8). Bu yüzden bu yaklaşımın değişmesi gerekmektedir.

Yukarıda bahsedilen meta anlayışının getirmiş olduğu ve oluşturduğu pazar düzeninin dünya genelinde adaletsiz, eşit olmayan bir sistem yarattığı bilinmektedir. Emperyalizmin getirmiş olduğu yıkıcı, sömürücü etkinin insanla birlikte doğada var olan tüm canlıların yaşam alanlarının dengesini tahrip ettiği bilinmektedir. Bu tahrip zamanla genişleyerek, canlı ve cansız doğada bulunan tüm düzenin ve dengenin bozulmaya uğramasına neden olmakta ve bu bozulmanın da kalıcı hale gelmesine sebep olarak, telafi edilemeyecek boyutlara ulaşmasına yol açtığı da gözle görülmektedir. Oluşan tahrip sonucunda da doğada yüzyıllardır süren canlı yaşamının sürdürülebilirliği tehlike altına girmektedir (Satır Reyhan, 2014, s.334).

Bahsedilen emperyalist düzen ve sürekli büyüme arzusunun tüm dünyaya yayılarak rekabet ortamını iyice genişletmesi zamanla ekolojik döngüyü bütünüyle değiştirmiştir. Ekolojik döngü üzerinde emperyalizmin ve kapitalizmin yarattığı tahribat doğa üzerinde yıkıcı etkilere neden olmuş ve bu etkiler doğa içinde yaşamını idame ettiren insanın ve insan dışında var olan diğer tüm canlı türlerinin yaşam düzenini bozmaya başlamıştır. Bunun sonucunda da milyonlarca yaban hayvanı yok olmuş, doğa telafi edilmeyecek bozulmalara uğramıştır. İnsanoğlunun yarattığı bu tahribat birbirine bağlı olan tüm doğa düzenini yine birbirine bağlı zincirler halinde etkilemiştir. Bu bozulma sonucunda da zamanla doğanın bir hakkının olması gerektiği sonunda idrak edilmiştir. Beşeri faaliyetler neticesinde bozulmaya uğrayan ve sömürülen doğa ancak insanın, doğanın içsel değerini keşfetmesiyle korunma altına alınabilecektir. İnsan, doğaya karşı bakış açısında emperyal tutumunu terk ederek, kendi dışında doğada bulunan canlı ve cansız bütün varlıkların içsel değerini kavradığı müddetçe ve bu tutuma uygun hareket etmeye başladıkça, doğaya saygı duymaya başladıkça zamanla yaşanan ekolojik krizlerin önüne geçilebilecektir (Reyhan ve Reyhan Satır, 2020, s.404-411).

Atmosfere salınan sera gazlarının ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği bilinmektedir. Bazı ülkeler diğer ülkelere kıyasla daha fazla sera gazı salınımlarında bulunmaktadır ve bu salınımla da maddi kazanç sağlamaktadır. Ancak yoğun salınım oranına sahip olan ülkeler faaliyetlerinden ötürü doğada bulunan tüm canlıların yaşamını diğer ülkelere kıyasla daha fazla tehdit etmektedir. Buna ister doğanın metalaştırılması isterse de atmosferin metalaştırılması adı verilse de değişmeyen tek şey ekolojik adaletin sağlanamamasıdır. Ayrıca doğayı sömürmeyi sürdüren şirketler, ülkeler güçlendikçe ve atmosferde biriken sera gazlarının etkisi arttıkça bu durumdan diğer ülkelerde etkilenmeye devam edecektir. Doğayla iç içe yaşamakta olan insanlar, doğada yaşayan hayvanlar doğadaki kısımdan en çok etkilenen kesimler olacaktır. Ayrıca yoksul kesimlerde ekolojik krizlerin getirdiği sorunlarla baş edebilecek güçte değildirler. Bu sebeple ekolojik krizlerle adil mücadelenin sağlanması gerekmektedir. Büyümenin sınırlarının çizilmesi bu açıdan oldukça önemlidir. Ekolojik adalet, ekolojik sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için temel dayanaktır. Çünkü ekolojik adalet sağlanmadan ekolojik sürdürülebilirlikten bahsetmek olanaksızdır. Bu bağlamda kalkınmakta olan devletler temiz kalkınma mekanizmalarını kullanmak zorundayken, yoğun salınımına sebep olan devletlerde adil bir şekilde atmosfere olan borçlarını ödemek zorundadır (Athanasıou ve Baer, 2006, s.66-69).

Kapitalist sistemin getirmiş olduğu düzen ise ekolojik bakış açısıyla çatışmaktadır. Kapitalizmin getirmiş olduğu rekabet ortamıyla birlikte artan kâr elde etme hırslarının sürekli büyüme ihtiyacıyla birleşmesi ve kapitalist anlayışın getirmiş olduğu uzun süreli getiriler vaat etmeyen politikalar ekolojik bakış açısıyla birbirine hep ters düşmüştür. Kapitalist anlayış bilime ve teknolojik ilerlemeye güvenerek ekolojik krizlerle başa çıkılabileceğini savunmaktadır ancak günümüzde de görüldüğü üzere bu gelişmelerin ekolojik krizlerle mücadelede yetersiz kaldığı hatta kapitalist anlayışla birlikte bu gelişmelerin krizleri perçinleştirdiğini bile söyleyebiliriz. Kapitalizmin yaratmış olduğu doğadan kâr elde etme arzusu ve bu arzunun meydana getirdiği rekabet ortamı düşünüldüğünde ekolojik krizlerle mücadelede önemli bir olgu olan iş birliğinin de zedelendiğini hatta imkansızlaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Rekabet ortamının meydana getirmiş olduğu ortam küresel bir iş birliğinin oluşturulması ve güçlendirilmesinin önünde en büyük engeli oluşturmaktadır (Zengin, 2020, s.165).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, ekonomik açıdan büyümeyi sürdürürken bununla birlikte ekolojik sürdürülebilirliğin devamlılığının sağlanmasını da ifade etmektedir. Ancak ekonomik büyümenin bir sınırının olmaması da ekolojik sürdürülebilirliğin sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için getirilen çözüm önerilerinde mantık doğanın ve doğada bulunan unsurların metalaştırılmasıyla alakalıdır. Örneğin sera gazı salınımlarını azaltmak için düşünülen bir yöntem olarak, atmosfere salınan karbon miktarına fiyat biçilmesi veya oksijenin temel kaynağı olan ormanlara aynı şekilde fiyat biçilmesi salınımda bulunan şirketlerin salınım bedelini ödeyerek faaliyetlerini sürdürebilmeleri demektir. Görüldüğü üzere bu yöntemler çözüm olmaktan çok büyümenin

sürdürülebilirliğinin sağlanması demektir. Böylece de doğanın ve doğada bulunan canlıların sürdürülebilirliğinin yok olmasına yol açmaktadır. Sürdürülebilirlik, kalkınma ve ekoloji kavramları amaçları doğrultusunda birbirleriyle bu durumda çatışmaktadır. Doğanın devamlığının muhafaza edilmesi sürdürülebilirlikle alakalıdır. Bu tür yaklaşımlar ise kapitalizmin yerleştirmiş olduğu üretim ve tüketim tarzlarını beslemektedir. Ayrıca ekolojik krizlere çözüm odağıyla yaklaşımlarına karşı doğanın sürdürülebilirliğiyle çelişen yaklaşımlardır (Hulme, 2016, s.268-275).

Özellikle endüstriyel çiftliklerde insanın gıdaya talebinin karşılanması için hayvanların doğumundan ölümüne kadar sürdüğü yaşam sürecinde aslında yaşaması gereken kendi habitatına bütünüyle yabancı olan, tamamen yapay alanlarda geçirmesi ve bu süreçte kendi özgür yaşam koşullarının tamamıyla tersine bir hapis hayatı sürmesi hayvan hakları temelinde sorunludur. Ayrıca bu canlılar arasında insana ticari gelir sağlayamayan çoğu hayvan türleri de direkt öldürülmektedir. Hayvanların kendi doğal yaşam koşullarına tamamen ters olan bu dar mekanlar ve aşırı üretim-tüketim talebinin karşılanması için gerekli olan talepler, hayvanların doğal yaşam döngülerinde ciddi hasarlar bırakmaktadır. Kapitalizmin getirmiş olduğu bu devasa endüstriyel alanlarla birlikte ve insanların sürekli büyüyen ihtiyaçları nedeniyle özellikle hayvanlar oldukça zorlu koşullarda ve maksimum üretimi almak uğruna çeşitli ıstıraplarla yaşamlarını sürdürmek zorunda bırakılmaktadır (Degrazia, 2006, s.105-109).

Kapitalizmin ve insan nüfusunun patlaması nedeniyle insana yarar sağlayabilecek olan tüm hayvan türlerinin metalaştırılması, hayvanların yaşam koşulları açısından ciddi etik problemleri meydana getirmektedir. Bu sebeple kapitalist sistemin getirmiş olduğu üretim-tüketim biçimi hayvan hakları nezdinde ciddi sorunlar meydana getirmekte ve hayvanların yaşam haklarının birçok yönüyle ihlaline sebep olmaktadır.

İnsanlar günlük faaliyetlerini sürdürürken gerekli olan çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak uğruna kendi çıkarları doğrultusunda hayvanlardan yararlanmaktadır. Bu çıkar sağlanırken diğer taraftansa hayvanların en önemli çıkarları, yaşamları bu durumdan etkilenmektedir. Türücü yaklaşım ise insan çıkarları için diğer canlı türlerinin çıkarlarının feda edilmesini kabul etmektedir. Bu yaklaşım günümüzde de insanların büyük bir kesimi tarafından kabul görmektedir. İnsanlar bu yüzden kendi çıkarları doğrultusunda hayvanların yaşamlarına dayatılan bu ihlale sebep olan faaliyetlere sessiz kalmaktadır. Türücü yaklaşıma göre hayvanların herhangi bir çıkarı bulunmadığı gibi çeşitli duygulardan yoksun birer otomatlar olarak görülmektedir. Bu sebeple insanların giyim, gıda vb. ihtiyaçları için hayvanların kitlelerce katledilmesi veya betonlaşmanın doğal yaşam alanlarını yok edercesine yayılmasının tamamıyla yabani hayvan türlerinin ve yaban yaşam alanlarının değerinin yok sayılması olarak gösterilmesi yanlış olmayacaktır (Singer, 2018, s.46-74). Kısacası insan çıkarları doğrultusunda yürütülen faaliyetlerin hayvanların çıkarlarıyla doğrudan çatıştığını söyleyebiliriz. Üstelik bu kapitalist üretim biçiminin normalleştirdiği uygulamaların

hayvanlar üzerinde ciddi hak ihlallerine ve kitlesel yok oluşlara neden olduğu da gözle görülmektedir.

Örneğin ABD’de sadece besin ihtiyacının karşılanabilmesi için bir yılda 8 milyarın üzerinde hayvan öldürülmektedir. Ayrıca hayvanlara verilen yoğun ilaç takviyesine rağmen birçok hayvan hastalanmaktadır. Bunun yanı sıra 40 milyon hayvanın da sadece kürkleri için öldürüldüğü bilinmektedir. Ton balığı avlamaları, kürkleri uğruna öldürülen çeşitli birçok hayvan türü, endüstriyel çiftliklerde hapsedilen hayvan türlerinin aslında diğer kedi-köpek gibi evcil hayvan türlerinden bir farkı bulunmamaktadır. Ancak insan taleplerine hizmet etmesi onların diğer bazı türlere kıyasla daha fazla acı çekmesine neden olmaktadır. Bu sebeple insan ihtiyaçlarını karşılamak uğruna hayvanlara çok ciddi işkenceler uygulanmakta üstelik insan tarafından soykırım suçu işlenmektedir. Tüm bu suçların sorumlusu da insan merkezci bakış açısıyla sürdürülen kapitalist üretim-tüketim faaliyetleridir. Doğada bulunan birçok canlının yaşam hakkı korunmamaktadır. Özellikle insan ihtiyaçlarına hizmet eden canlı türlerinin yaşamlarının bir korunması bulunmamaktadır (Demirağ, 2017, s.431-442). Bu sebeple kapitalist düzen doğada bulunan tüm canlıları insanın talepleri uğruna sınıflandırmakta ve birbirinden koparmaktadır.

Endüstriyel hayvancılık faaliyetlerinin kirliliğe de neden olduğu bilinmektedir. Özellikle bu faaliyetler su kirliliğinde önemlidir. Binlerce hayvana ev sahipliği yapan bu çiftliklerden çıkan atıklar, küçük bir şehirden çıkan toplam çöp miktarına eşit denilebilecek orandadır. Bu atıklarında kirlilikten çeşitli hastalıkların yayılmasına kadar birçok ciddi sorunlara yol açtığı bilinmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere hayvanlar üzerinde yoğun antibiyotik kullanımları da bu bakterilerin dirençlerinin artmasına neden olmaktadır. ABD’de hayvanlar için kullanılan antibiyotik miktarının toplam kullanılan antibiyotik miktarının %70’ini oluşturduğu bilinmektedir (Gautier, 2014, s.234). Yukarıda verilen örnekler incelendiğinde endüstriyel hayvancılık faaliyetlerinin günümüzde birçok soruna yol açtığını görebilmekteyiz. Bu üretim faaliyetlerinin gerçekleşmesinin temel nedeni de bahsedildiği üzere yoğun tüketim miktarıdır. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak uğruna geliştirilen bu ticari mekanizmaların örneklerle gösterildiği üzere birçok yeni ekolojik tahribata neden olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır.

Artan nüfusun gıda ihtiyacını karşılamak için kurulan bu fabrikasyon çiftlikler ekosistemler bakımından da oldukça önemli sorunları gündeme getirmektedir. Bu çiftlikler bahsedildiği üzere geniş ve verimli topraklar üzerine inşa edilirken diğer yandan da yoğun üretim sonucu aşırı derecede enerji ve su tüketimine de neden olmaktadır. Verimli geniş alanların kullanılması yabani yaşam alanlarının yok olmasına neden olurken aynı zamanda orman alanlarının azalmasına da neden olmaktadır. Ayrıca bu fabrikasyon çiftliklerden yayılan atıkların toprağa ve suya karışması da ciddi boyutta bir çevre kirliliğine neden olmaktadır kısacası endüstriyel hayvancılık hayvanları metalaştırırken diğer yandan da ekosisteme

birçok açıdan çeşitli şekillerde zararlar vermeye devam etmektedir (Degrazia, 2006, s.113-118).

Kapitalizm, doğada bulunan kaynakların ekolojik bütünden ayrı olarak düşünülmesine yol açmaktadır ve bu kaynakların pazara hizmet etmesi gerektiği düşüncesinin hâkim olduğu bir sistemdir. Kapitalizmin getirmiş olduğu metacı anlayış sonucunda doğada bulunan bütün kaynaklar insani ihtiyaçları karşılayabildiği ölçüde bir değere sahip olmaktadır. Bu bağlamda doğada bu kaynakların depolandığı bir hazine görevi görmektedir. Ekolojik krizlerin temeli yukarıda da anlatıldığı üzere insanların, toplumların doğaya karşı takındığı tutumundan kaynaklanmaktadır. Krizlerin aşılabilmesi içinde ilk olarak doğaya karşı tutumumuzun değişime uğraması gerekmektedir. İnsanın doğaya karşı takındığı çıkarıcı yaklaşım doğayla insanın çatışmasına neden olmaktadır. Çünkü insani ihtiyaçların sonsuzluğu ve kapitalizmin yaratmış olduğu üretim ve tüketim çılgınlığına bağlı olarak sürekli artan ihtiyaç fazlalığı doğal kaynakların sınırlılığıyla çatışmaktadır. Kısacası kapitalizmin getirmiş olduğu rekabet ortamı ve insanın doğayla etkileşime geçtiği zamandan itibaren yarattığı bencil tutumu değişime uğramadıkça ekolojik krizlerle mücadelenin yetersiz kalacağı görülmektedir (Birdişli, 2013, s.140-142).

İnsanlar yerleşik hayata geçip hayvanları evcilleştirmeye başladıktan sonra insan ve diğer türler arasında çok farklı bir etkileşim yaşanmaya başlamıştır. Örneğin, bu etkileşimde insanın hayvanla daha sık etkileşiminden kaynaklı birtakım hastalıkların yaşanmasına vesile olmuştur. Ticari faaliyetlerin gelişmesiyle birlikte de bu hastalıkların farklı bölgelere ulaşmasının önü açılmış ve kolaylaşmıştır. Kentleşmenin ve insan nüfusunun artması da değişen yaşam koşullarında insanların pandemilerle mücadelesini güçleştirmiştir. İnsanların ticari faaliyet amacıyla doğal alanları bozması ve ticari faaliyetlerin artması ve ticari faaliyetlerin arttığı bölgelerde salgınların geçmişten günümüze hızla doğmuş ve yayılmış olması arasında önemli bir bağ bulunmaktadır. Endüstriyel üretimin gelişmesi, ticari faaliyetlerin el değmemiş alanlara yayılması ve pazarların gelişmesi ve pandemiler arasında birbirine bağlı bir bağ bulunmaktadır. İnsanın doğaya hükmüyle birlikte diğer canlı türlerinin yaşam alanlarının değişmesi hatta bazı türlerin yok olmasıyla ve bu yok oluşla birlikte bazı türlerde artış yaşanması geçmişten günümüze yaşanan pandemilerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Beyaz, 2021, s.184-194).

Günümüzde yaşanan Covid-19 salgının temeline indiğimizde de kapitalizm, hayvan metalaşması ve ekolojik krizler arasındaki bağlantıyı net olarak görebilmekteyiz. Yapılan araştırmalar sonucunda koronavirüs'ün Çin'in Wuhan kentinde kurulan hayvan pazarlarından yayıldığı tahmin edilmektedir. İnsanların hayvanlarla ilişkisinden kaynaklanan salgınların daha öncede birçok kez yaşandığı bilinmektedir. Wuhan kentinde yer alan hayvan pazarlarında satılan vahşi hayvanların bu tip salgınlara neden olduğu bilinmektedir. Günümüze kadar dünyada yaşanmış olan salgınların dörtte üçünün de hayvanlardan kaynaklandığı bilinmektedir. Kapitalizmin getirmiş olduğu küresel ticaret sonucunda zaten

önemli sorunlara yol açan yaban hayvanı ticareti küreselleşme nedeniyle daha büyük sorunlara yol açmaktadır. Gıda güvencesini sağlayamayan bölgelerin özellikle yaban hayvanı ticaretinde ve tüketilmesinde önemli bir payının olduğu bilinmektedir. Temel sorun artan nüfusun gıda ihtiyacının karşılanamamasından kaynaklanmaktadır. Gıda sorunu ve ihtiyacı hayvanların neslinin tehlikeye girmesinden, insan sağlığına, gıda güvenliği sorunundan, birçok sağlık sorununa kadar zincirleme olarak birçok ekolojik krizi beraberinde getirmektedir (WWF, 2020, s.5-17).

Hayvan habitatlarının değişmesi, hayvan ticareti, doğal alanların tahribatı gibi nedenlerden ötürü hayvanlar ve insanlar arasındaki etkileşim zamanla değişmiştir. Yer değiştirmelere neden olan bu etkiler hayvanların göç etmesine neden olarak insanlarla hayvanların daha iç içe yaşamasına neden olmuştur. Bu yakınlaşma günümüzde yaşanan salgınların yaşanmasına neden olmaktadır. Yaşanılan covid-19 salgınında da yukarıda bahsedildiği üzere, Çin'de kurulan ve insanların çeşitli birçok hayvanla iç içe olmasına olanak sağlayan, çeşitli salgınların hızlıca yayılmasına neden olabilecek hayvan pazarlarının etkili olduğu düşünülmektedir (Baydemir, 2020, s.18-23). Bu yüzden bazı hayvanlarla insanların etkileşimi her zaman insanın çıkarına ve yararına bir sonuç vermemektedir. Günümüzde yaşandığı gibi bu etkileşimler tehlikeli ve doğal olmayan sonuçları meydana getirebilmektedir.

Hayvanlarla insan arasındaki uçurum insan tarafından yaratılmıştır. İnsanlar hayvanları insanın temel ihtiyaçları için var olmuş, insana hizmet etmek zorunda olan varlıklar olarak görmektedir. Hayvanı kendi yaşam ihtiyaçlarının sağlanabilmesi için bir meta haline getiren insan endüstriyel hayvancılıkla besin ihtiyaçlarını karşılarken, hayvan kürkü ve derisi sayesinde giysi vb. ihtiyaçlarını karşılarken, eğlence sektöründe de hayvanları kullanarak kendi eğlencesine hayvanları alet ederek hayvanların yaşam haklarını sömürmüştür. İnsan yaşamak için hayvanlara muhtaçtır. Yukarıda bahsedildiği gibi sağlığından, günlük yaşamına kadar her alanda hayvanlardan faydalanmaktadır. Bu yüzden de hayvan canını metalaştırmıştır. Ekolojik emperyalizmin getirmiş olduğu hayvan metalaştırılması konusu da hayvan ve insan haklarının çatışmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda da üstünlük konusu gündeme gelerek insani faaliyetler uğruna hayvanların sömürülmesi meşru bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır (Köybaşı, 2018, s.379-385). Ancak bu bakış açısının değişime uğraması gerekmektedir. Canlı veya cansız doğanın içinde yer alan kaynakların içsel değeri insan tarafından anlaşılmalıdır. Bu bilinçle doğaya yaklaşılmalı ve doğa içinde bulunan değerlerle birlikte muhafaza edilmelidir.

2.3. İklim Göçü Çerçevesinde Hayvan Göçleri

Günümüzde yaşanan iklim krizi ve bu krize bağlı gün yüzüne çıkan etkiler yaşanan göçlerin temel sebebini oluşturmaktadır. Yaşanılan kriz sebebiyle ortaya çıkan kuraklık, sel vs. gibi ekolojik değişimlerden dolayı insanlar buldukları yerleri değiştirmek zorunda kalmaktadır.

Bu bağlamda göç ve çevre ilişkisi son zamanlarda araştırılarak olası etkileri üzerinde çalışmalar yürütülmektedir. BMİDÇS ve Paris Anlaşmasında iklim göçü ve çevre ilişkisi bakımından uluslararası alanda farkındalığın artırılması konusunda birtakım çalışmaların yapıldığını görebilmekteyiz. İklim değişikliğine bağlı göçlerin birçok güvenlik sorununu beraberinde getirdiği bilinmekle birlikte sadece canlı yaşamı açısından değil su ve gıda güvenliği açısından da ciddi tehditleri beraberinde getirdiği görülmektedir. Su ve gıda güvenliği gibi birçok güvenlik sorununun dışında değişen ekosistemler bitki ve hayvanların yaşamlarının son bulmasına ve insan dışında bulunan diğer canlıların büyük göç hareketlerini yaşamalarına sebebiyet verecektir (Kavalalı, 2021, s.33-78). Bu bağlamda bu başlık altında günümüzde tüm canlı hayatını etkilemekte olan ekolojik krizlerin hayvan türlerinin yaşam alanları üzerindeki etkilerini inceleyeceğiz.

Küresel ısınmaya bağlı olarak karmaşıklaşan iklim sistemleri canlıların yaşam biçimlerini değiştirmekte ve bunun bir etkisi olarak da yaşamlarının son bulmasına neden olmaktadır. Isınmadan etkilenen türler değişen iklim sistemine uyum sağlamak ya da buldukları yerleri yaşamlarını sürdürebilmek için değiştirmek zorunda kalmaktadır. Uyum sağlayamayan türler ise yok olmaktadır. Isınmadan etkilenen bitki türlerinin yok olması bitkiler sayesinde beslenme ihtiyacını karşılayan türlerinde yaşam koşullarını etkilemekte ve yok olan bitki türleriyle birlikte yaşamlarının son bulmasına kadar yol açmaktadır. Yaşamını devam ettirmek için göç etmek zorunda kalan türlerse gerek göç etme koşullarında gerekse de göç ettikleri yeni bölgelerde çeşitli olumsuz koşullarla karşılaşmak zorunda kalmaktadır (WWF, 2018, s.5-6).

Dünyanın farklı bölgelerine, farklı sebepler ve farklı şekillerle göç eden bu türlere istilacı türler denilmektedir. Bu türlerin aslen farklı bölgelerde yaşamları gerekirken küresel ısınma, ticaretin gelişmesi ve insan ihtiyaçlarının bulunan bölgedeki türler aracılığıyla karşılanamaması gibi sebeplerle türler yeni bölgelere göç etmişlerdir. Bu göçler yerleşilen bölgelerde olumlu sonuçlara neden olduğu gibi olumsuz sonuçlarda bırakmaktadır. Kimi tür göçleri insanların bu göçlerden faydalanmasına da yaramıştır. Ancak diğer yandan bu göçler göç edilen bölgedeki türlerin yaşam biçimlerinin değişmesine neden olmakta bu da asıl türlerin yaşamlarını tehdit etmektedir. Ayrıca hayvan göçleri çeşitli virüslerin taşınmasına da neden olmaktadır (Polat, Zengin ve Gümüş, 2011, s.64-79). Taşınan mikropların insan vücuduna geçme ihtimali de günümüzde yaşanan Covid-19 salgını gibi çeşitli salgınların ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Bu sebeple istilacı türler, insanın ve insan dışındaki canlı türlerinin yaşamlarını tehdit etmektedir.

Dünya genelinde iklim değişikliği sebebiyle yaşanan tür göçlerinden olumsuz etkilenen bölgelerden birisi de Akdeniz bölgesi olacaktır. Deniz suyunun ısınmasıyla birlikte Akdeniz bölgesini terk edecek olan türler ve yeni gelecek olan istilacı türlerin bölgenin tür çeşitliliğini olumsuz yönde etkileyeceği bilinmektedir. Bu değişimle birlikte balık miktarının değişeceği ve buna bağlı olarak da balıkçılık faaliyetlerinin etkileneceği de ön görülmektedir. Dolayısıyla

ülkemizin önemli oksijen kaynağı olan ve birçok canlı türünü barındıran Akdeniz ve Ege denizlerinin çayırları ve tür çeşitliliğinin muhafaza edilmesi gerekmektedir. Besin ihtiyacının karşılanması, oksijen üretiminin korunması, tür çeşitliliğinin muhafaza edilmesi ve zararlı istilalara engel olunabilmesi için de iklim değişikliğinden kaynaklanan tür göçlerine daha fazla önem verilmesi ve bu doğrultuda çalışmaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir (TRT Haber, 2021).

Ekolojik krizin etkilerini en çok yaşayan bölgelerimizden biri olan Akdeniz, iklim krizi nedeniyle her geçen gün ısınmakta ve bu ısınmayla birlikte sıcak sularda yaşamaya alışan yüzlerce yerli olmayan türü bünyesine çekmektedir. Bu türlerin istilası sonucunda da Akdeniz'de yaşamını sürdüren canlı türleri daha soğuk ve daha elverişli bölgelere göç ederek Akdeniz'in canlı ekosistemi her geçen gün değişime uğramaktadır. Bu değişim her geçen gün Akdeniz üzerindeki yıkıcılığını arttırmaktadır. Bölgeye yeni gelen istilacı türler ise sadece canlı yaşamını değil bölgede sürdürülen balıkçılık ve turizm faaliyetlerini de olumsuz etkilemektedir. İstilacı türlerin bölgeye yerleşmesi ve giderek çoğalması sonucu bölgenin biyoçeşitliliği derinden etkilenmektedir hatta yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır (WWF, 2021, s.3-8).

Aynı şekilde yabancı tür istilalarından etkilenen Karadeniz'de de bu istilacı türlerden dolayı hamsi gibi çeşitli türlerin miktarında oldukça düşüş yaşandığı bilinmektedir. İstilacı türler yeni göç ettikleri yerlerdeki bazı türleri yiyerek bu türlerin miktarını azaltmakla birlikte aynı zamanda denizde yaşayan asıl ev sahibi türlerin de besin miktarlarını düşürerek bu türlerin miktarının azalmasına yol açmaktadır. Ayrıca istilacı türler göç ettikleri bölgenin kirliliğinin artmasına da neden olabilmektedir (Özdemir ve Ceylan, 2007, s.1-5). Bu sebeple özellikle istilacı türlerin göç ettikleri bölgelerin ekosistemlerini bütünüyle değişime uğratabileceği görülmektedir.

Deniz sularındaki sıcaklıkların yükselmesiyle birlikte denizin içinde yaşayan ve fazla sıcaklığa dayanamayan bazı türler soğuk bölgelere yer değişiminde bulunmuşlardır. Bu hareketlenme ise doğrudan deniz altı yaşamının tamamının değişimine neden olmaktadır. Çünkü zincirdeki en ufak bir tür göçü veya tür azalması doğrudan tüm canlıların yaşamını olumsuz etkileyecek boyuttadır (Vural, 2018, s.63). Bu nedenle kitlesel tür göçlerinin etkileri düşünüldüğünden daha büyük bir boyuttadır. Bu sebeple ısınma ve ısınmadan kaynaklanan tür yer değiştirmelerinin dikkate alınması ve önlenmeye çalışılması gelecekte yaşanabilecek daha büyük sorunların önüne geçilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle canlı habitatlarının muhafaza edilmesi gerekmektedir.

Kısacası insanoğlunun faaliyetleri sebebiyle meydana gelen ekolojik değişimlerin sonuçları her zaman olumlu dönütler vermemektedir. Verilen örneklerle bakıldığında küresel ısınma ve etkileri sebebiyle yaşam koşulları bütünüyle değişen canlılar diğer canlıların yaşamlarını da zorunlu olarak etkilemektedir. Günümüzde yaşanan tür kayıplarına ek olarak, bir araya gelmesi tehlikeli olan canlıların veya etkileşimde bulunmaması gereken canlıların bir araya

gelmesi de yeni tür kayıplarına neden olabileceği gibi ekosistemleri bütünüyle değişime uğratacaktır. Doğada bulunan dengenin bozulmasının örneklerde görüldüğü gibi birçok telafi edilemeyecek etkilere neden olacağı görülmektedir. Değişime uğrayan ekosistemlerin bütünüyle yok oluşlarının yaşanabileceği bilinmelidir. Yukarıda bahsedildiği üzere çeşitlilik yaşam üzerinde oldukça önemli bir kavramdır. Bu nedenle bu çeşitliliğinin muhafazası da yaşamın devamlılığı için oldukça önemlidir.

3. BÖLÜM

İKLİM ÇÖZÜMLERİ

3.1. Genel Olarak İklim Çözümleri

Geçmişten günümüze yapılan araştırmalarda dünya ikliminin sürekli olarak değişime uğradığı bilinmektedir. Bu değişim günümüzde hala devam etmekle birlikte gelecekte de değişimlerin yaşanacağı gözle görülmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi iklim değişimlerinin önemli etkeni insan faaliyetleridir. İnsanların yaşamları için gerekli olan ihtiyaçlarını karşılarken fosil yakıt kullanımı gibi aktivitelerinden dolayı sera gazı salınımının artması iklimi etkilemektedir. Bu bağlamda iklim çözümlenmesi konusunda bu açıdan uzmanlar tarafından çözüm önerileri getirilmekte ve dünyanın ısınmasının yavaşlatılması için gerekli olan çözüm yöntemleri uzun yıllardır tartışılmaktadır. İnsan faaliyetleri neticesinde artan dünya sıcaklığının 21. Yüzyıl'da 1.1-6.4 derece arasında bir ısınmanın gerçekleşmesi beklenmektedir ve bu ısınmanın canlı yaşamını etkisinin şiddeti henüz tam olarak ölçülememekle birlikte yıkıcılığı üzerinden tahminler yürütülebilmektedir (Morina, 2021, s.38-42). Bu bağlamda tahminler ve günümüzdeki etkiler göz önünde tutularak birtakım çözüm önerileri bulunmaktadır.

Fosil yakıt kullanımının azaltılması için alternatif olarak doğa dostu yenilenebilir enerjinin kullanımı sera gazı salınımlarının azaltılması açısından oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının sürdürülebilirliği fosil yakıtların sürdürülemez olması önemli bir farktır. Yenilenebilir enerji tesislerinin kurulması ve enerji üretimindeki süreçlerin çevre dostu olması, fosil yakıtların ise çıkarılması, kullanımı ve sonrasında bıraktığı etki konusunda dünyaya bıraktığı zarar karşılaştırıldığında gelecek nesiller için nasıl yöntemlerin izlenilmesi gerektiği gözle görülmektedir. Fosil yakıt kullanımındaki bağımlılık bu yakıtların tükenmesiyle ciddi krizlere yol açabilecektir. Hem kullanımı sırasında hem gelecek yıllarda yaratacağı etkiler konusunda fosil yakıtlar ciddi sorunlar doğurmaktadır. Yenilenebilir enerji tesisleri ise gerek kullanımı ve gerekse de gelecek nesillerin enerji ihtiyaçlarının karşılanabilmesi açısından iklim kriziyle mücadelede önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda ülkelerin yenilenebilir enerji potansiyellerine yönelerek sanayi devriminden itibaren fosil bağımlılığın getirmiş olduğu etkilerle mücadele etmesi gerekmektedir. Ülkemizin yenilenebilir enerji potansiyeli düşünüldüğünde ise dünyadaki yenilenebilir enerji kaynaklarını avantaja dönüştürebilecek ülkelere birisi olduğunu görebilmekteyiz (Genç, 2021, s.23-25).

2021 yılında Türkiye'nin yenilenebilir enerji üretiminde rüzgar enerjisi aracılığıyla elde edilen enerji miktarında şimdiye kadar üretilen enerji miktarıyla kıyaslandığında rekor kırdığı saptanmıştır. 2021 yılındaki bu üretimle Türkiye'nin AB ortalamasının üstünde kaldığı görülmektedir. AB enerji ihtiyacının %19,73'ünü yenilenebilir enerjiden sağlarken, Türkiye %20,2 ile bu oranın önüne geçmiştir. Bu bağlamda Almanya, Fransa, İtalya gibi ülkeleri

yenilenebilir enerji üretiminde geride bırakmıştır. Bu potansiyelin gelecek yıllarda arttırılması ve yenilenebilir enerji kullanımının arttırılması olası enerji krizinde ve iklim değişikliğiyle mücadele konusunda Türkiye'yi önemli bir yere taşıyacağı görülmektedir (Euronews, 2021).

Yukarıda bahsedildiği gibi iklim değişikliğiyle mücadele konusunda birçok çözüm önerisi getirilmekte ve bu çözüm önerileri de tartışılmaktadır. Ancak coğrafi bölgeler ve ülkeler göz önüne alındığında tek bir çözüm önerisinin tüm bölgelerde uygulanabilmesi imkânsızdır. Bölgesel farklılıklar ve ülkelerin birçok koşulda birbirinden oldukça farklı olması çeşitli yöntemlerle ancak farklılaştırılmış bir biçimde uyumluluğun sağlanabileceğini göstermektedir. Kimi bölgeler iklim değişikliğinin etkilerini diğer bölgelere kıyasla daha az hissedebilmekle birlikte kimi bölgelerde bu etkilerden hayatın her alanında oldukça olumsuz etkilenebilmektedir. Aynı şekilde ülkelerin iklim değişikliğine etkisi de bölgesel ve ülkesel faktörlerden dolayı değişim göstermektedir. Bu bağlamda iklim değişikliği konusu başlıca sebebi ve olası etkileri açısından her ülke tarafından detaylı bir şekilde araştırılmalı ve yükümlülükler belirlenerek farklılaştırılmış sorumluluklar neticesinde hareket edilmelidir (Öztürk, 2021, s.40-42).

İklim krizi uzun bir süredir etkisini göstermekte ve geri alınamaz etkileri şimdiden gözle görülmektedir. Bu bağlamda getirilen çeşitli çözüm önerileri bulunmakla birlikte yaşanan iklim etkileriyle bir yandan da uyumun sağlanması gerekmektedir. Değişen iklimlerle mücadele kapsamında çeşitli yöntemlerle uyum sağlanarak canlıların değişen sisteme adaptasyonu sağlanmalıdır. Dünya doğayı koruma vakfı bu adaptasyon sürecini, 'ailelerimizi, ekonomilerimizi ve içinde yaşadığımız çevreyi iklim değişikliğinin etkilerinden korumak için davranışlarımızı, sistemlerimizi ve bazı durumlarda yaşam biçimlerimizi değiştirmek' olarak tanımlamaktadır. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ve AB katkılarıyla düzenlenen İklimi Duy Projesi kapsamında hazırlanan sözlükte ise 'var olan ya da beklenen iklime ve bunun etkilerine yönelik uyum sağlama süreci' olarak tanımlanmıştır. İklim değişikliğine getirilen çözüm önerileri kapsamında var olan süreçte olabildiğince bu süreçten canlı yaşamının en az hasarı görmesi için iklim değişikliğiyle uyum konusu oldukça önem arz etmektedir (Özmen, 2021, s.10-11).

İklim kriziyle mücadelede günümüzde en önemli alanlar yutak alanlardır. Yutak alanlar atmosfere salınan karbon miktarının azaltılmasında ve tutumunda oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Atmosfere salınan sera gazlarının atmosferden uzaklaştırılmasını sağlayan alanlar 'Yutak' olarak adlandırılmaktadır. Yutak alanlar arasında en önemli alanları ise dünya üzerinde bulunan orman alanları oluşturmaktadır (Duyar, 2018, s.59).

Yutak alanlar, kentlerde üretim ve tüketim gibi her türlü faaliyetten ortaya çıkan karbondioksit gazını kendi haznesinde hapsederek atmosfere yayılmasını engellemektedir. Yutak alanlar, ormanlar, çayır ve meralar, sulak alanlar, yerleşim alanları, tarım alanları olarak betimlenmiştir. Yutak alanlar karbon hapsedme kapasitesi bakımından ikiye

ayrılmaktadır; kara alanları ve okyanuslar olarak ikiye ayrılmaktadır. Karasal alanlarda bitkiler sayesinde karbondioksit fotosentez yoluyla oksijene dönüşmektedir (Karakuş, 2010, s.23).

Karasal alanlarda karbon tutumunda önem teşkil eden en önemli faktör ise orman alanlarıdır. Ormanlar küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle mücadelede en önemli etkidir. Kentlerdeki kirli havayı temizlemeye yardımcı olan ormanlar karbonu yapraklarından köklerine kadar hapsedmekte ve atmosfere ulaşmasını engellemektedir (Yolasiğmaz, Çavdar, Demirci ve Aydın, 2016, s.44).

Hasat zamanları karbondioksiti bünyelerinde hapseden çayır alanları ve tarım alanlarının da hasat sonrası bünyelerinde tuttıkları karbonu tekrar bıraktıkları görülmektedir bu yüzden de bu alanlar karbon nötr alanlar olarak ele alınmaktadır. Kara alanlarındaki yutak alanların karbon depolama alanı olarak oldukça önemli oldukları görülmektedir ancak bu alanlarda ortaya çıkabilecek yıkımlar veya yangın gibi olaylar doğrudan karbondioksit üretim kaynağı olmaktadır. Örneğin orman alanlarının arttırılması temiz hava ve küresel ısınma açısından oldukça önemlidir ancak bu ormanlarda çıkacak yangın olayları ise havanın daha fazla zehirlenmesine yol açacağı gibi o bölgede ki biyolojik çeşitlilikte son bulacaktır. Ayrıca yutak alanların belirli bir düzeyde karbon depolama alanları vardır. Bu potansiyelin doldurulması takdirin de günlük hayattaki faaliyetlerden dolayı ortaya çıkan karbon miktarı doğrudan atmosfere yayılmaktadır. Bu potansiyelin aşılmasında ki en büyük etmen de kentlerde gerçekleştirilen faaliyetlerden dolayı orman alanlarına uygulanan yıkımlardır. Kentlerdeki işletmeler, alışveriş merkezleri için ormanlık alanların yok edilmesi, orman yangınlarının ortaya çıkması veya nüfusa bağlı olarak giderek kentlerin büyümesi başlıca orman yıkımlarının sebepleridir (Karakuş, 2010, s.24-26).

Ülkemizdeki yutak alanlarının %34'ünü tarım arazileri, ormanlar ve çayırlar %54'ünü, %11'ini kentlerdeki park vb. ağaçlık alanlar, %1'ini de göller oluşturmaktadır. Su alanlarına geldiğimizde ise karada ormanlar karbon depolama işlevini ne kadar görüyorsa su alanları da kara alanlarına eş değer oranda karbon depolama görevi görmektedir. Okyanuslar ve denizler içlerinde bulunan binlerce çeşit bitkilerle fotosentez gerçekleştirerek yüzeydeki karbonları depolamaktadır. Ülkemizde gerek konumu bakımından gerekse göl çeşitliliği bakımından sulak alanlara bolca sahip bir ülkedir. Ayrıca bunun dışında kentlerimizde yapay olarak oluşturulmuş birçok göl bulunmaktadır. Ancak bu imkânlarla rağmen ülkemizde su yutak alanlarında karbon depolama kapasitesi her geçen yıl düşmektedir (Karakuş, 2010, s.29-41).

İklim çözümlerinde önemli bir tabir 'Kirlenen Öder' tabiridir. Bu tabir kısacası doğada kirliliğe sebep olan kişilerin yaratmış olduğu tahribat nedeniyle doğaya karşı ödemekle yükümlü olduğu borcu ifade etmektedir. Küresel ısınma bağlamında doğaya karşı ödenmesi gereken en önemli kirlilik ise atmosferik kirliliktir. Bu bağlamda yoğun karbon salınımına sebep olan devletlerin bu salınımları ödemesi kirlenen öder tabiri gereğince listenin en

üstünde yer almaktadır. Bu bağlamda da devreye salınımlardan kaynaklanan ve ödenmesi gereken vergiler ve karbon piyasalarının oluşmasına giden süreç girmektedir. Kirleten Öder ilkesi karbon salınımları konusunda bir adalet mekanizması oluşturmaya çalışarak bu mekanizmaların adaleti sağlamasında öncü olmayı hedefleyen temel bir ilkedir. Bu bağlamda karbon piyasaları da bu adaletin sağlanması için geliştirilen bir sistemdir. Ancak bu anlayışın mecburi kılınması oldukça zorlaşmaktadır. Zorlaşmasının yanı sıra iklim adaleti konusunda hukuki bir yaptırımın oluşmasına vesile olabilmesi açısından da oldukça önemli bir ilkedir (Giddens, 2013, s.100-102).

Karbon piyasaları kurumların, işletmelerin, bireylerin vb. kurum ve kişilerin karbon salınımlarının azaltımlarını sağlamak amacıyla oluşturulmuş piyasalardır. Kyoto Protokolünün getirmiş olduğu yükümlülükler ile birlikte ülkeler protokolü imzalamışlarsa zorunlu piyasalara dâhil olarak karbon piyasasının getirmiş olduğu yükümlülükleri kapsamında karbon salınımlarını azaltmak zorundadır. Protokolün dışında kalan ülkelerde bulunan ve karbon salınımına neden olan şirketler gönüllü karbon piyasalarına dâhil olarak karbon salınımlarını azaltabilmektedir. Bu piyasalara da gönüllü karbon piyasaları adı verilmiştir. Oluşturulan karbon ticaretiyle birlikte karbon salınımı fazla olan kuruluşların karbon azaltımına gitmeleri hedeflenmiştir. Karbon ticareti kapsamında karbon kredileri oluşturularak temiz enerji mekanizmaları üreten ülke ve işletmelerin bu kredileri satarak fazla karbon salınımı olan kuruluşların karbon salınım miktarlarını azaltmayı hedeflemektedir. Örneğin yenilenebilir enerji faaliyetleri yürüten işletmelerin karbon salınımı fazla olan diğer bir şirkete yenilenebilir enerji mekanizması satarak karbon salınımını azaltmasına katkı sağlaması gibi (Çıtak, 2016, s.33-37).

Karbon vergileri fosil yakıt kullanımı sonucu atmosfere yayılan karbon emisyonunun miktarı üzerinden alınan bir vergidir. Herhangi bir birimin gerçekleştirdiği faaliyetleri sonucu atmosfere vermiş olduğu zararı karşılması için o birimden alınan vergiyi ifade etmektedir. Bu vergiler üretim veya tüketimden kaynaklanan karbon miktarının vergilenmesiyle alakalıdır. Bu bağlamda karbon vergileri ekonomik anlamda olumlu bir getiri sunarak bu vergilerden sağlanan gelirlerin artması ekonomik açıdan oldukça önemli bir yer tutabilecektir. Aynı şekilde fosil yakıt salınımına neden olabilecek faaliyetlerin maliyetini arttırıcı bir rol de oynamaktadır. Kısacası bu vergilendirmede ki temel amacın kirletici birimin yaratmış olduğu kirliliğin borcunu adil bir şekilde ödemesi olarak söyleyebilmekteyiz (Dumrul ve Dumrul, 2017, s.281-284).

Karbon piyasalarıyla oluşturulmaya çalışılan mantık, günümüzde var olan ve ekolojik krizlerin temelini oluşturan enerji kirliliğinden kaynaklanan sera gazı salınımlarının dengelenmesine katkı sağlamaktır. Sürdürülebilirliği ve kalkınmayı aynı anda yürütmeye çalışan mekanizmaların kurulması bu ticaretin temel nedenidir. Temiz kalkınma mekanizmalarıyla birlikte emisyon azaltım yükümlülüğü bulunan ülkelerin gelişmekte ve gelişmemiş olan ülkelerde projeler oluşturularak yükümlülüklerini yerine getirmesi

gerekmektedir. Böylece yükümlülüğü bulunmayan ülkelerin kalkınmasına yardımcı olarak aynı zamanda ekolojik borçların ödenmesi sağlanmaktadır. Ortak yürütme mekanizmalarında ise gelişmiş veya emisyon azaltımı yükümlülüğü bulunan iki ülkenin azaltım projeleri oluşturmasına ortak yürütme projeleri denilmektedir (Yılmaz, 2019, s. 68-72). Türkiye ise İklim Değişikliği Çerçevesine göre emisyon azaltımı yapmak zorunda olan ülkelerden bir tanesidir. Ayrıca Kyoto Protokolüne taraf olmamıza rağmen emisyon azaltımı konusunda yükümlülüklerimiz bulunmamaktadır. Bu yüzden de ülkemizde gönüllü karbon piyasaları oluşturulmuştur (Bekiroğlu, 2019, s.4-6).

Emisyon Ticareti; belirli oranda emisyon azaltımı yapmış ülkelerin azaltım yükümlülüğü bulunan ülkelere bu krediyi satmaları anlamına gelmektedir. Emisyon ticareti piyasa bazlı bir sistemdir. Yukarı da anlatılan temiz kalkınma mekanizmaları ise proje bazlı sistemlerdir. Bu sistemler sayesinde ülkeler arasındaki ekolojik adaletsizliğin ortadan kaldırılması amaçlanmış ve ekolojik borcu bulunan ülkelerin diğer ülkelere borçlarının ödenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu mekanizmalar atmosferdeki karbon miktarını dengeye ulaştırmak için geliştirilen mekanizmalardır. Türkiye’de ise sayılı gönüllü piyasa bulunmakla beraber bu oran diğer ülkelere göre oldukça azdır (Çelikkol ve Özkan, 2011, s.204-207). Amacı yönünden incelendiğinde bu mekanizmaların küresel ısınmayla mücadelede önleyici ve yavaşlatıcı bir mekanizma oluşturmak için geliştirildiğini görmekteyiz ancak bu mekanizmalar ısınmayı yavaşlatıcı olması yönünden etkililiğinin sorgulanması gereken bir boyuttadır.

Küresel ısınma ve iklim krizi gibi büyük ölçekli ekolojik sorunların meydana getirdiği ekolojik tahribatların telafi edilebilirliği oldukça güçtür. Özellikle bu krizler neticesinde kaybolan ekolojik değerlerin telafi edilmesi imkansızdır. Bu bağlamda kapitalist sistemin yaratmış olduğu bu yıkımın yine kapitalist pencereden getirilen çözüm önerileriyle telafi edilmesi veya durdurulmaya çalışılması imkânsızdır. Sermaye yoğun olarak getirilen çözüm önerilerinin etkili bir sonuç getirmediği bilinmektedir. Özellikle teknolojinin gelişmesiyle birlikte toplumsal ve ekonomik açıdan bir dönüşümün gerçekleştirilmeden ekolojik krizlere etkili bir çözümün getirilebileceği düşüncesi anlamsızdır. Kapitalist pencerelerden getirilen çözüm önerileri ise bahsedilen dönüşümün gerçekleştirilmeden de ekolojik krizlerle başa çıkılabileceğini veya yönetilebileceğini düşünmektedir. Ancak bu bakış açısının sürdürdüğü mantığın yine doğanın belirli bedeller ödemek zorunda kalmasıyla sonuçlanacak olmasını söylemek yanlış olmayacaktır (Benlisoy, 2017, s.304-305).

Örneğin karbon ticaretiyle getirilmeye çalışılan çözüm yönteminin gelecekte yoğun bir karbon sömürsüne neden olmayacağı bilinmemektedir. Çünkü karbon piyasalarıyla birlikte aslında metalaştırma anlayışı ve rekabet çok farklı bir boyuta ulaşacaktır. Atmosferin metalaştırılmasının bu bağlamda eleştirilmesi gerekmektedir. Çünkü küresel ısınmayı frenlemek için oluşturulan bu ticari mekanizmaların aslında yeterli bir performans göstermeden bir sömürüye hizmet edebilecek olması ve karbon kapitalizmini meydana getirmesi sorunludur. Karbon ticaretinin beraberinde getirmiş olduğu sistemin yeni alanlarda

yeni bir piyasa oluşturduğu görülmektedir. Ancak bahsedildiği üzere bu piyasanın ve ticaretin iklim değişikliğinin etkilerini azaltma yönünde yeterliliği eleştirilmektedir (Hulme, 2016, s.306-311).

Ekolojik krizlerle mücadele kapsamında yukarıda görüldüğü üzere birçok çeşitli yöntem geliştirilmiş olmasına rağmen günümüzde ekolojik krizlerin etkilerinin boyutları düşünüldüğünde gerçekleştirilen projelerin yeterliliği sorgulanmalı ve daha etkili yöntemler geliştirilerek uygulanmalıdır.

3.2. Felsefi - Etik Yaklaşımlar

Etik kavramı, ahlak üzerinde felsefi olarak fikir yürütmek anlamına gelmektedir. Etik bize 'iyi' ve 'kötü' olanı ayırt etmede yardımcı olmaktadır. Bireyi ahlaklı ve erdemli bir birey haline getirmeyi amaçlamaktadır. Etik sözcüğü Yunanca köklü "ethos" kelimesinden gelmektedir. Bu kelime bireyin yaşamakta olduğu alanı ve bu alanda ki geçmişten günümüze gelen tutumları ve gelenekleri ifade etmektedir. Etik geçmişten günümüze toplumdaki 'iyi' ve 'doğru' olan davranışları tanımlamada kullanılan bir kavramdır. Etik bireylere birtakım kurallar koyarak bireyin 'iyi' olana ve 'doğru' olana ulaşmasını hedefler ve bireyin tutumlarını da buna göre yönlendirir (Mahmutoglu, 2009, s.43-45).

Çevre etiği ise 1970'li yıllardan sonra gündeme gelmiştir. Çevre etiğinin gelişmesindeki başlıca etmenler yukarıda bahsedilmiş olan ekolojik sorunlardır. Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan ekolojik sorunlar çevreye karşı insanların davranış ve tutumlarını değiştirmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi çağımızın felaketlerine karşı koyabilmek için çevresel konularda ne yapılmalı? Hangi davranışlar çevre için doğru? Hangileri yanlış? Gibi sorular ve çevrenin felaketlerden kurtarılabilmesi ve canlı yaşamının korunabilmesi için çevre için gerekli olan 'iyi' üzerinde tartışılmaya başlanılmıştır. Bu bağlamda da insanların doğa ile arasındaki bağ ve ilişki araştırılmaya başlanmıştır. Çevre etiği 'at gözlüğü' takmış olan insanın bu gözlükten kurtularak çevreye karşı sorumluluklarını fark etmesini sağlamaktadır. İnsanın kendi dışındaki varlıkların içsel değerini keşfetmesine ve anlayabilmesine olanak tanımaktadır. Diğer canlıların yaşamlarına 'canlı oldukları' için saygı duyulması gerektiğini vurgulamaktadır. Çevre etiği insanla doğa arasında var olan uçurumu kaldırarak bütünleşmenin gerçekleşmesini amaçlamaktadır (Ağbuğa, 2016, s.27-29).

İklim çözümlenmeleri çerçevesinde yaşanan ekolojik krizlere çevre etiği, insanla doğa arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini sorgulayarak ve bu soruya cevap arayarak çözümler getirmeye çalışır. Ekolojik krizlere neden olan, insan-doğa arasındaki çıkmazların nasıl ortadan kaldırılacağı, insanla doğa arasındaki ilişkinin nasıl sağlıklı olacağına yanıtını bulmaya çalışır. Çevre etiği insanın doğaya karşı tutumunu dönüştürmeye çalışarak,

doğa ve doğadaki tüm varlıklar için insan ve doğa arasındaki bağı düzenlemeye çalışır (Akalin, 2019, s.20-22).

Bu bağlamda ekolojik krizlere etik açısından bakıldığında insanın ve insan dışında doğada bulunan diğer canlılarında varlığının sürdürülebilirliğinin muhafaza edilmesi gerektiğini görüyoruz. İnsanın ihtiyaçları doğrultusunda üretim ve tüketim konusunda sürdürülebilirliğe verilen önemin insan dışındaki canlıların yaşamının sürdürülebilirliği konusunda da verilmesi gerekmektedir. Özellikle günümüzde üretimin sürdürülebilirliğinin sağlanması için kullanılan kaynakların sınırlı olmasının doğanın sürdürülebilirliğine her geçen gün tehdit oluşturduğu bilinmektedir. Bu açıdan etik çerçevesinde bakıldığında insani faaliyetler sürdürülürken doğanın sürdürülebilirliği konusunun da üzerine düşünülmektedir. Sürdürülebilirlik gelecek nesillere yaşanılabilir bir dünyanın nasıl bırakılacağını gündeme getirirken özellikle günümüzde oldukça kullanılan sürdürülebilir kalkınma kavramı ise birçok açıdan sürdürülebilirlik düşüncesinin temel dayanağıyla çatışmaktadır (Yıldırım, 2021, s.381-398).

Yukarıda bahsedildiği gibi çevre etiği insanla doğa arasındaki ilişkiyi iki taraf içinde sonucu en doğru ve en iyi olacak biçimde düzenlemeye çalışmaktadır. Bu düzenlemeyi yaparken de kendi içinde çeşitlere ayrılmaktadır. İnsan merkezci, canlı merkezci ve çevre merkezci (bütüncü) etik olmak üzere kendi içerisinde de farklı üç temel düşünceye ayrılmaktadır. Bu üç temel yaklaşım ekolojik krizleri birbirlerinden farklı bakış açılarıyla ele alarak krize farklı çözüm önerileri getirmektedir. Bu üç farklı çevre etiği biçimi kendi içerlerinde temel düşünce sistemlerine göre insan ve doğa arasındaki ilişkiye farklı bakış açılarıyla yaklaşarak, kendilerince en doğru yaklaşımları ve çözüm önerilerini getirmeyi amaçlamaktadır (Ertan, 2004, s.3).

İnsanoğlu ateşin keşfedilmesinden itibaren faaliyetleri neticesinde doğayı dönüştürmeye, doğa ve canlılar üzerinde müdahalelerde bulunmaya başlamıştır. Doğada insan dışında bulunan tüm varlıkların insana bahşedilmiş birer hediye olarak görülmesi düşüncesi zamanla insan yaşamının temeline olumsuz sonuçlarıyla sirayet etmiştir. İnsanın doğayı dönüştürmesi kapitalizmin çok öncesine dayanmakla birlikte, kapitalizm sonrasında doğanın insanın amacına hizmet eden kaynak olarak anlaşılması sonucu etik problemler gün yüzüne çıkmıştır. Günümüzde yaşanan ekolojik krizler ise doğada insan dışında bulunan canlıların insandan ayrı tutulması ve insana hizmet eden kaynak olarak görülmesi neticesinde ortaya çıkmıştır (Alınacak, 2020, s.51-58).

İnsan-merkezci anlayış kısaca, insanın ihtiyaçlarının diğer tüm canlıların ihtiyaçlarının üzerinde durulması demektir. İnsanı merkeze alan bu yaklaşımda önemli olan, öncelik olan insanın menfaatleridir. Günümüzde yaşanan küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi ekolojik felaketlerin yaşanmasının temel sebebi bu yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Çünkü bu anlayışa göre doğa insan menfaatlerini gerçekleştirmek için var olan bir araç olarak görülmektedir. Bu bağlamda bu kavram doğada var olan adaletsizliği ve haksızlığı içinde

barındırmaktadır. Örneğin bazı hayvanların korunmasının yine insanın menfaatine hizmet edebilmesi için korunması bile insan merkezilikteki ayrımcılığı göstermektedir. Çünkü insan kendi türünün devamlılığının korunabilmesi için doğadaki tüm doğal sistemin korunmasının mecburi olduğunu fark ettikten sonra özellikle çevresinin korunması gerektiğinin üzerinde durmuştur (Dobson, 2017, s.82-88).

İnsan merkezci anlayışın terk edilmeye başlanmasıyla birlikte insanın doğayla arasına koyduğu mesafenin azalmaya başladığı ve insanla doğa arasındaki iletişimin daha ılımlı bir hal aldığı görülmektedir. Daha ılımlı yaklaşımların benimsenmesiyle birlikte hayatın birçok alanında bu ılımlı yaklaşımların yarattığı olumlu etkiler görülmeye başlanmaktadır. İklim çözümlenmesi kapsamında getirilen çeşitli politikalar, anlaşmalar bu anlayışın kırılmasına örnek olarak verilebilmektedir. Yukarıda bahsedildiği üzere geçmişte insanın doğaya etkileşimi daha basit bir durumda ilerlerken zamanla bu durum karmaşıklaşmış ve zorlaşmıştır. Meydana gelen ekolojik sorunlarla birlikte de zamanla hem toplumsal yapıda hem de ekonomik yapıda değişimlerin mecburi bir hal aldığını, yeni bir düzenin gelmesi gerektiğini görebilmekteyiz. Gelecek olan bu yeni düzenin ise tamamıyla ekolojik bir temelde oluşturulması oldukça önemlidir. Yaşanılan ekolojik krizlerin etkilerinin boyutuyla birlikte insanı merkeze alan bakış açısının bir yanıt vermeyeceği zamanla kavranmaya başlamıştır. Bu bağlamda zamanla doğayı temele alan, doğaya karşı saygı ilkelerini temel alan düşünceler oluşmaya başlamıştır (Kılıç,2008, s.228-232).

İnsanı merkeze alan bu yaklaşımların karşısında ise derin ekoloji düşüncesi yer almaktadır. Derin ekoloji insan merkeziliğinin yarattığı temel ekolojik krizlerin önüne geçilebilmesi için temel bir dönüşümün gerçekleşmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Ekonomik, kültürel, ideolojik vs. alanlarda temel bir değişimin gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır. İnsan temelli düşüncelerden sıyrılarak doğayla bütünleşmenin sağlanması gerektiğini söylemektedir. İnsan dışında doğada var olan canlıların her birinin insanla eş değer görülmesi ve insanın doğada yüceltilmemesi gerektiğini savunan bir düşünce biçimidir. Bu bağlamda insan dışında var olan canlıların da bir içsel değerinin olduğunu, var oluş nedenlerinin insani ihtiyaçlara kaynak oluşturmamak olduğunu kabullenmemiz gerekmektedir. İnsan ve doğa arasındaki anlaşmazlıkların temel nedeni doğada sürekli birbiriyle etkileşimde olan varlıkların birbirine karşı yabancılaşmasıyla gerçekleşmekte ve derinleşmektedir. Bu yabancılaşmanın ortadan kalkmasını engelleyen güçleştirilen ise kapitalizmin kendisidir (Dindaroğlu, 2021, s.269-278).

Derin ekoloji, ekolojik tahribat yüzünden meydana gelen ekolojik yıkımın daha büyük felaketleri doğurmadan önüne geçilebilmesi için bu tahribata acilen bir son verilmesi gerektiğini böylece doğada bulunan canlı ve cansız tüm varlıkların yaşamlarının devamlılığının muhafaza edilmesi gerektiği düşüncesini savunmaktadır. Bu yüzden de kapitalizmin meydana getirmiş olduğu insan merkezli yaklaşımı reddetmektedir. Derin ekoloji insanı değil doğayı merkeze almaktadır. İnsan yaşamının değerine karşılık doğada

bulunan diğler türlerin yaşam değerinini eşit gözetilmesi gerektiğini savunur. İnsan dışında doğada var olan canlı veya cansız tüm varlıkların insani gereksinimleri dışında kendi değerlerine istinaden doğada var olduğunu ve bu değerin ise tüm toplumlarca idrak edilerek, bu değerler göz önüne alınarak insan yaşamında toplumsal ve siyasi dönüşümlerin gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. İnsan doğanın ve doğada bulunan tüm çeşitliliğin değerini benimseyerek kendini doğayla bütünleştirerek hareket etmelidir (Maltaş, 2015, s.3-4).

Unutulmaması gereken insanın doğayla bütünleşmesinin mecbur olduğudur. İnsan diğler canlılara bağımlıdır. Ekolojik krizlerin çözümünde doğanın ve canlıların ayrıştırılması bir çözüm vadetmeyecektir. Aksine doğa canlı ve cansız varlıklarıyla birlikte bir bütün olarak anlaşılmalıdır (Özerkmen, 2002, s.177-181).

Bu bağlamda insan merkezci yaklaşıma yine karşıt olarak canlı merkezci çevre etiği düşüncesi de ortaya çıkmıştır. Doğada insanın hâkimiyetine karşı çıkan bu düşünce biçimi insan dışında yaşamını idame ettiren tüm canlı varlıkların var oluş nedenleriyle birlikte doğada insan kadar söz hakkı sahibi olduklarını savunmaktadır. Doğa ve doğada canlı cansız var olan tüm varlıklar bir bütünün ayrı ayrı ama eşit görülmesi gereken üyeleridir. Ekolojik krizlerle mücadele ancak doğa bütüncül bakış açısıyla ele alındığında bir ilerleme kaydedebilecektir (Kayaer, 2013, s.70-71).

Ekolojik krizlerin tüm canlı yaşamının geleceği üzerinde bir tehdit yarattığı görülmektedir. bu sebeple insan merkezcilikten uzaklaşarak dünyadaki tüm canlı yaşamının devamlılığının sağlanması için mücadele edilmelidir. Bu sebeple canlı merkezci çevre etiği düşüncesi temele alınarak, tüm canlıların yaşamının bir değerinin olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Canlı merkezci çevre etiğine göre tüm canlılar doğada eşit haklara sahiptir. İnsan diğler canlılardan üstün olmadığı gibi diğler canlılara karşı bir sorumluluğu bulunmaktadır. Çünkü doğada bulunan her canlının yaşamını devam ettirebilmesi önemlidir. Bu sebeple tüm canlıların yaşamına eşit derecede saygı gösterilmeli ve yaşamları korunmalıdır. Çünkü canlı yaşamı doğadaki dengeyi sağlayıcı unsurdur (Çobanoğlu, 2019, s.107-112).

Canlı merkezci çevre etiği yalnızca hayvanların değil bitkiler gibi doğada var olan tüm canlılığın korumasını üstlenmektedir. Çünkü canlı merkezci etiğe göre doğada var olan tüm canlıların kendine özgü bir amacı bulunmaktadır. Bu sebeple doğadaki tüm canlılar insanın onlara bahşettiği değerin dışında, içsel bir değere sahiptir. Doğada var olan tüm canlılar bir sistemin farklı parçalarını oluşturmaktadır. Bu sebeple insan faaliyetlerinden kaynaklanan ve bu sistemde hasara neden olabilecek bütün faaliyetlerin canlı merkezci çevre etiği düşüncesi içinde olabildiğince azaltılması savunulmaktadır. Canlı merkezci yaklaşım temel düşünce sistemiyle birlikte hayvan haklarının gelişmesine de vesile olmuş aynı zamanda hayvan haklarının gelişmesi de canlı merkezci çevre etiğinin düşünce sistemini karşılıklı olarak beslemiştir. Çevre merkezci çevre etiği ise, canlıları temeline alan canlı merkezci çevre etiğinin yanı sıra dünyada var olan tüm varlıkları bütüncül bir yapıda ele alarak doğayı

bütünüyle etik bir perspektife almaktadır. Doğadaki sistemin parçası olan, cansız da olsa bu sistemin içinde yer alan tüm varlıkların hakları bulunmaktadır. Bu bağlamda insan sadece diğer canlılara karşı değil doğada var olan cansız dahi olsa bütün varlıklara karşı bir sorumluluğu üstlenmek zorundadır (Kılıç, 2008, s.165-185).

Çevre merkezci çevre etiğine göre yukarıda bahsedilen doğal dengenin korunabilmesi için doğa bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmalıdır. Bu bakış açısında doğadaki bütün eşit derecede önem arz etmektedir. Çevre merkezci çevre etiğinin en güzel örneği olarak Gaia verilmektedir. Gaia yaklaşımına göre dünya bütünüyle yaşayan bir organizma olarak atfedilmektedir. Bu yüzden doğanın insan için araçsallaştırılmasına karşı bir duruş sergileyerek insan ve doğa arasındaki ayrılmaz bağa dikkat çekmekte ve bu düşünce sistemini temele alarak çevreyi bütünüyle korumaya çalışmaktadır (Akkoyunlu Ertan, 2014, s.95-118).

Çevre merkezci ve canlı merkezci düşünce yapısı, insan merkezci düşünce yapısının karşısında yer alarak doğada bulunan tüm canlı türlerinin içsel değerinin olduğunu savunmaktadır. Bu iki düşünce yapısı insanın, ekosistemin içinde var olan kendi yasına bağlı olduğunu ve bundan ayrı bir boyutta düşünülmemeyeceğini savunmaktadır. Aynı şekilde doğada kendisi dışında var olan tüm canlıların da insana fayda sağladığı ölçütte değil de kendi içinde içsel bir değerinin var olduğu için korunması gerektiği düşüncesini savunmaktadır. Bu sebeple bahsedilen çevre etiği yaklaşımları insanların hayvanlara karşı ahlak kuralları çerçevesinde bir muamele göstermesi gerektiği konusunda birleşmektedir (Keleş, 2013, s.173-181).

Ekolojik krizlere giden süreç doğa-insan ilişkisi çerçevesinde ele alındığında temel problemin doğanın kendisine ait bir düzeninin olduğunu kabullenmemekten kaynaklandığını görebilmekteyiz. Doğanın kendine özel bir ahengi bulunmaktadır. İnsanda diğer canlı varlıklarla birlikte bu ahengin içerisinde yaşamını sürdürmektedir. İnsan bu uyumun bilincine vardığı zaman ve bu bilinçle doğayı muhafaza etmeyi sürdürdüğü süreci ekolojik krizlerle mücadelesinde bir yol kat edebilecektir. Çünkü insan bu uyumu algıladığında bu bilinç ile doğayı muhafaza ederken aslında kendi yaşamını da muhafaza edecektir. Doğa ve canlılar arasındaki bağ bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalı doğaya karşı insanın takındığı metalaştırıcı yaklaşım terk edilmelidir (Kurt, 2020, s.11-15). Doğanın ve doğanın içerisinde bulunan tüm canlı türlerinin içsel değerinin keşfedilmesiyle ve kabullenmesiyle birlikte insan ve doğa arasındaki iletişim ve etkileşimde meydana gelmiş olan bu uçurum zamanla kapanacaktır.

3.3. Politik – Hukuki Çözümler

Bu bölümde iklim krizi sorununun etkilerinin önlenmesi için getirilen çözüm önerileri ve iklim krizinin hayvanlar üzerindeki etkilerini azaltmak için uygulanması zorunlu olan çeşitli

çözüm önerileri incelenecektir. Doğadaki yaşamın devamlılığının sağlanabilmesi için temel unsurlardan biri olan biyoçeşitliliğin korunabilmesi ve gelecek nesillere aktarılması gerektiğinin altı önceki bölümlerde çizilmiştir. Bu bölümde ise ekolojik dengenin korunabilmesi için gerekli olan ekolojik değerlerin nasıl korunabileceği konusunda tartışmalar yürütülmektedir. Ayrıca ekolojik krizler bağlamında hakları gasp edilen hayvanların yaşam haklarının korunabilmesi için getirilen çözüm önerileri incelenmiştir.

Ekolojik krizlerin dünya gündeminde yer alması 1970-1990 yılları arasında gerçekleşen önemli gelişmelerle karşılık bulmuştur. Özellikle çevre tarihçilerinin yayınlamaya başladığı eserlerle çevre sorunlarının gündeme gelmeye başladığı yıllardır. 1962 yılında Rachel Carson'ın 'Sessiz Bahar' adlı kitabı ve 1972 yılında Roma Kulübü tarafından yayımlanan 'Büyümenin Sınırları' adlı çalışmalar ekolojik krizler açısından temel yapıtlar haline gelmiştir. Daha sonra 1979 yılında WMO tarafından Cenevre'de düzenlenen İklim Konferansı küresel ısınma ve iklim değişikliğine bağlı etkiler ve gelecekte görülebilecek etkileri açısından önemli bir konferanstır (Doğan, Doğan ve Tüzer, 2020, s.1458-1461). 1985 yılında hazırlanan Viyana sözleşmesi, 1987 yılında hazırlanan Montreal Protokolü ekolojik krizler neticesinde hazırlanan önemli protokollerdir. Aynı zamanda 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan 'Brundtland Raporu' olarak da adlandırılan 'Ortak Geleceğimiz' adlı rapor enerji ve yenilenebilir kaynaklar konusunda hazırlanan önemli bir tarihi rapordur. 1988 yılına gelindiğinde ise Toronto'da düzenlenen konferansla birlikte de 2005 yılına kadar atmosferdeki karbondioksit miktarının 1988 yılında ölçülen sera gazı miktarının %20 oranında altına düşürülmesi gerektiği savunulmuştur (Engin, 2010, s.75).

Aynı zamanda 1988 yılında BM Çevre Programı (UNEP), Dünya Meteoroloji Örgütü'nün birlikte oluşturduğu Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) ile birlikte yukarıda ki gelişmelerde dahil edilirse 1988 yılı çevre hukuku konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında ekolojik krizler açısından önemli bir yıl olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli ile birlikte atmosfere salınan sera gazlarıyla mücadele konusunda önemli adımlar atılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda her yıl yayımlanan raporlar ışığında sera gazı salınımları ve iklim ilişkisi konusunda çözümler üretilmeye çalışılmıştır. 1990 yılında yayımlanan ilk raporla birlikte, daha sonra yayımlanan raporlar neticesinde sera gazı salınımlarının yaratabileceği etkiler ve bu etkilerin ülkelere yansıtacağı olumsuz etkiler konusunda bilgiler toplanmıştır. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli, İklim Değişikliği Sözleşmesinin alt yapısını da inşa etmiştir (Üstün, 2020, s.37-39).

1992 yılında imzalanan, 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Anlaşması ile birlikte 'Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi' kavramı çevre politikalarıyla ilk defa bağdaştırılarak kullanılmıştır. Bu anlaşma beraberinde daha detaylı düzenlemeleri çevre politikalarına dâhil etmiştir. Böylece gelecek kuşaklar için kaynakların korunması ve insan-doğa ilişkilerinin buna göre düzenlenmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda ekonomik koşullar ve iklim arasında

bağ kurularak hareket edilmesi gerektiği savunulmuştur. 1997 yılında ise Amsterdam Anlaşması imzalanmış, 1999 yılında da bu anlaşma yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmayla birlikte Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisinin topluluğun temel amacı haline getirilmesi üzerinde durulmuştur. Daha sonra 2000 yılında ise imzalanıp 2003 yılında yürürlüğe giren Nice Anlaşması ile su ve su kaynakları konusunda düzenlemelere gidilmiş ancak iklim krizi bağlamında incelenen diğer konular hakkında bir değişikliğe gidilmemiştir (Kala, 2021, s.16-18).

Bu tarihler arasında 1972 yılında düzenlenen BM Stockholm Konferansıyla birlikte ekolojik krizler ve gelişme konusu tartışılmış ve 1992 yılında Rio da düzenlenen Dünya Zirvesiyle de kalkınma ve çevre ilişkisi gündeme getirilmiştir. Bu bağlamda dünya biyoçeşitliliğinin muhafaza edilmesi önemle vurgulanmıştır (Önal, 2021, s.163-164). 1997 yılında ise çevre kirliliğine dikkat çekmek amacıyla düzenlenen Kyoto Protokolüyle birlikte ilk defa yaptırım içeren bir çevre anlaşması hazırlanmıştır. 169 ülke tarafından imzalanan bu protokol 2005 yılında yürürlüğe girebilmiştir. Günümüzde 191 ülkenin katılımıyla birlikte bu protokol aracılığıyla ekolojik krizler ve sera gazı salınımlarıyla mücadele edilmektedir. Protokolün içerdiği ve ülkelere getirdiği sorumluluklarla birlikte atmosfere yayılan emisyon miktarını azaltarak atmosfer ısını 1990'lı yıllar öncesine düşürülmesi hedeflenmektedir. Ancak ABD gibi büyük gelişmiş bir ülkenin taraf olmaması, Çin ve Hindistan gibi ülkelerinde üzerlerine düşen yükümlülükleri yerine getirememiş olması, Protokolün yürürlüğe girmesinin uzaması gibi nedenlerden ötürü protokolün yaptırım mekanizması sorgulanır hale gelmiş ve esnekleşmiştir (Özcan, 2020, s.176-177).

4. BÖLÜM

CANLI MERKEZCİ ÇEVRE ETİĞİ ÇERÇEVESİNDE HAYVAN HAKLARI

4.1. Küresel İklim Adaletsizliği Çağında Hayvan Hakları

Günümüzün önemli sorunlarından birisi canlılar arasındaki hiyerarşidir. Yaşamakta olduğumuz ekolojik sorunların yaşanmasındaki önemli payda doğadaki varlıkların ayrıştırılmasıdır. Doğadaki varlıklar değer olarak birbirine eş görülmemektedir. Bu ayrımcılık sorunu ise türçülük olarak adlandırılmaktadır. Geçmişten günümüze insan sürekli yüceltilmiştir. İnsanın diğer canlılara kıyasla bazı farklılıklarının olması onu diğer canlılardan ayırtmış ve diğer canlıların insan ve insanın çıkarı için var olduğu düşüncesi dünyaya hâkim olmuştur. Bu sebeple de insan kendini yücelterek, diğer canlılara olan sorumluluğunu kabullenmemiştir. İnsan kendi türünü yücelterek takındığı bencil bakış açısıyla diğer canlılara duyması gerektiği saygıyı reddetmiştir. Kendi talepleri doğrultusunda hayvanların ona hizmet etmesi gerektiğini ve bu yüzden var olduğunu düşünmüştür. Bu sebeple hayvan hakları sirkte eğlence haline getirilerek, doğada yaşamını sürdürürken kürkü için öldürülerek veya insanların kullanacağı kozmetik ürünlerin test edilebilmesi için kullanılarak hiçe sayılmıştır. İnsan, hayvanları kendi talepleri doğrultusunda sömürebilmeyi kendinde hak olarak görmektedir. Çünkü hayvana 'canlı' olarak değil 'araç' gözüyle bakmaktadır. Bu bakış açısı da etik problemlerini beraberinde getirmektedir (Demirağ, 2017, s.423-426).

Hayvan Özgürleşmesi kitabında Singer türçülüğü, bir kişinin kendi menfaati doğrultusunda diğer türlere ön yargılı ve yanlı davranması olarak tanımlamıştır. Singer, türçü bakış açısının geçmişten bu yana hep var olduğunu söylemektedir. Özellikle aydınlanmayla birlikte insanın doğanın merkezine konulduğunu ifade ederek insan aklının ön plana çıkarılmasıyla birlikte hayvanların acı çekebilme duygularının hiçe sayıldığını söylemektedir. İnsan dışı hayvanlar, insan gibi düşünemedikleri için hep hor görülmüşlerdir. Türçülük insanı o kadar yüceltmıştır ki evrende ki sistemin odak noktasına, temel halkasına insanı yerleştirmiştir. Oysaki insan olmadan da doğa her zamanki sisteminde işlemeye devam edecektir. İnsan hayvanları araçsallaştırdığı için hayvana acı çektirirken merhamet duygusundan tamamiyle uzaklaşmıştır. Singer kitabında hayvan deneylerinin meydana getirdiği vahşeti tüyler ürpertici örneklerle göstermiştir. İnsana bile fayda sağlayamayacak olan deneyler sonucu yaşamını yitiren hayvanlar, acı çekmesini önleyici araçlar kullanılmadan uzun sürelerce yapılan hayvan deneyleri, deneyler sonucu kör-sağır olan, yaşamını kaybeden hayvanlar çarpıcı bir şekilde verilere dayanılarak gösterilmiştir. Bu deneylerin hepsi insan türü için insan türünün taleplerini karşılamak amacıyla yapılmakta olan deneyleri oluşturmaktadır. Kozmetik ürünlerin insanlar için uyumlu hale getirilene kadar geçen sürede hayatını kaybeden, kör olmak zorunda bırakılan hayvanlar kapitalist üretim ve tüketim ahlakının geldiği son noktayı göstermektedir. Singer bu deneylerin insan gibi düşünemedikleri için hayvanlar üzerinde yapılmasına karşı şu örneği vermiştir: dünyaya yeni gelmiş olan bir bebek ve bu bebeğin zeka gelişiminin ve bedensel gelişiminin asla diğer insanlar gibi gelişmeyeceği

doğduktan sonra anlaşılıyorsa, hayvanlara uygulanmakta olan deneyler aynı bu şekilde zeka gelişimi ve bedensel gelişim yönünden eşit olamayacak olan bebeklere de uygulanabilir mi? Bu soruya cevap tabi ki hayır. Peki acı duyma hissine sahip olan hayvanlar neden merhamet duyulmadan bir nesne gibi kullanılabiliyor? İnsanların lüks yaşam arzusu yüzünden hayvanların kürkleri veya tüyleri neden canlı canlı yüzülüyor? Bu soruların cevabı tamamıyla hayvan hakları ve etik çıkmazını gözler önüne sermektedir. Hayvanlar insanların çıkarları uğruna işkence görerek öldürülmekte, uzun süreler boyunca deneylere maruz kalmakta ve sırf insanların yeme-içme ihtiyaçları karşılanabilsin diye kendi yaşam koşullarına asla uyamayacak şekillerde zincire vurulmaktadır. Singer'da bu zulümlere çarpıcı örneklerle dikkat çekerek Hayvan Özgürleşmesi kavramını ortaya çıkarmış ve Hayvan Özgürleşmesi Hareketinde öncü olmuştur (Singer, 2018, s.46-320).

Tom Regan ise, hayvanların içsel değerinin farkına varmadan yapılmış olan her hareketin hayvanların özgürlüğüne getirilmiş birer engel olduğunu savunmaktadır. Regan'a göre doğuştan gelişim bozuklukları olan insanların yaşam haklarına nasıl diğer insanların yaşam hakkına saygı duyuluyorsa hayvanların da yaşam haklarına aynı şekilde saygı duyulmalıdır. Nasıl ki tüm insanlar rasyonel varlıklar olmamalarına rağmen eşitlik ve saygı ilkesi korunuyorsa aynı şekilde insan dışı varlıklarında haklarına saygı duyulması gerektiğini savunmuştur. Canlıların birbirinden ayrılmadığını savunan Regan, aynı ekosistem içinde yaşamını idame ettirmek zorunda olduğu için bütün canlı varlıkları aynı görmektedir (Alan Sümer, 2019, s.24-25).

İnsanoğlu kendi türünü diğer canlılardan ayrı görmektedir. İnsanlar, hayvanlar ve diğer canlılar olmak üzere Aristo mantığıyla doğadaki canlıları sınıflara bölmektedir. Bu ayrıma göre insanlar ve diğer canlılar arasında bir hiyerarşi ve sınıflandırma oluşturulmuş aynı zamanda da bitkiler ve hayvanlarda birbirlerinden ayrıca sınıflara bölünmüştür. Bitkiler ve hayvanların da sınıflandırılmasıyla birlikte aslında hayvanların haklarının hukuki bir güvence altına alınmasının önü açılmıştır. Ancak geçmişten günümüze insanların ihtiyaçları doğrultusunda hayvanların kullanılması ve bu sömürünün insan nüfusunun ve taleplerinin artmasıyla birlikte artış göstermesi sonucu bu hukuki hakların nasıl bir zemine oturması gerektiği tartışmaları başlamıştır. Hayvanlar geçmişten günümüze insanın hayatını kolaylaştıran, insana yardımcı olan canlılar olmuşlardır. İnsanoğlunun hayatının hemen her alanında insanın refahının arttırılmasına katkı sağlamıştır. Aynı şekilde bitkilerde birçok alanda insana fayda sağlayarak yaşamını kolaylaştırmıştır. Ancak bu faydalarının yanı sıra hayvan ve bitkilerin insanın amaçlarına hizmet eden birer araç olarak görülmesi günümüzde türlerin korunması açısından sorun yaratmaktadır. Hayvan hakları özellikle bu bağlamda nesli tükenmekte olan türlerin muhafaza edilmesini sağlaması bakımından oldukça önem teşkil etmektedir. Hayvanların ve bitkilerin insana sağladığı yararlar dışında kendi var olma sebepleri neticesinde haklarının korunması gerekmektedir. Bu bağlamda da hayvan hakları ve çevre koruma düşüncelerinin temel amaçları ortak bir noktada birleşmiştir (Kılıç, 2008, s.170-182).

Canlı merkezci çevre etiği, dünyada hâkim olan insan merkezci bakış açısının değişmesinde oldukça önemli rol oynamıştır. Hayvan hakları canlı merkezci bakış açısıyla birlikte gelişim göstermeye başlamış aynı şekilde canlı merkezci çevre etiği de hayvan haklarındaki gelişmelerle paralel olarak gelişmeye devam etmiştir. Hayvan hakları konusunda Darwin, insanın maymundan geldiğini söyleyerek, hayvan hakları konusunda evrim teorisinin merkezine hayvanları oturtmuş ve bu söylemle birlikte hayvanların ekosistemdeki işlevleri doğrultusunda önemli bir yer edinmesini sağlamıştır. Darwin bu bakış açısıyla aslında insan merkezci bakış açısının getirmiş olduğu türçülük sorununa karşı çıkmıştır. Bu bakış açısı hayvanlarla insanlar arasında bir bağın kurulmasına vesile olmuştur. Diğer yandan insan talepleri ve çıkarları doğrultusunda daha önce bahsedildiği gibi hayvanlara yapılan kötü muameleler ve işkenceler hayvan haklarının gelişmesindeki en büyük etkenlerdendir. Hayvan haklarının gelişmesi, yaşayan canlıların acı duymasını engellediği, yaşam alanlarının kısıtlanmamasını sağladığı gibi günümüzde yok olmak üzere olan birçok canlının da yaşama hakkını korumaya almaktadır (Kılıç, 2008, s.170-177).

Hayvan haklarının dünyada önemli gelişmeler kat etmesi 18. Ve 19. Yüzyıllara dayanmaktadır. Dünyada bu yüzyıllarda hayvanlara insanlar tarafından gösterilen zulümler tepki çekmeye başlamış yavaş yavaş kurulan topluluklarla birlikte hayvan hakları ses getirmeye başlamıştır. Hayvan hakları konusunda dünyada önemli çalışmalar yaparak etik sorunların dünya gündemine gelmesinde vesile olmasında Peter Singer ve Tom Regan önemli rol oynamıştır. Böylece insani ihtiyaçlar dışında hayvan hakları, hayvan yaşamına saygı ve canlı yaşamına saygı konuları gündeme gelmeye başlamış. İnsanlar dışında var olan diğer canlı türlerinin de değerleri gözetilerek yaşama saygı etiğinin muhafaza edilmesi ve diğer canlı türlerinin de insan yaşamı kadar önemini olduğu vurgulanarak eşitlik çağrısı yapılmaya başlanmıştır (Kayaer, 2013, s.71-72).

Bahsedilen yok olmak üzere olan canlıların yaşamı sadece bölgesel sorunları değil küresel sorunları beraberinde getirmektedir. Herhangi bir canlı türünün yok olması ekolojik döngüde ciddi kopmalar ve bozulmalar meydana getirmektedir. Yabani ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan türler uluslararası alanda alınıp satılarak yok olmak üzere olan canlıların metalaştırılmasına yol açmaktadır. Bu alışveriş ise belirli bölgelerde yaşamını sürdüren canlıların sayılarını azaltmaktadır. Bu bağlamda bu canlıların yaşamını güvence altına almak amacıyla uluslararası alanda, Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan Ve Bitki Türlerinin Ticaretine İlişkin Sözleşme düzenlenmiştir. Bu sözleşme ile birlikte küresel alanda ilk defa hayvanların korunmasına dair iş birliğiyle bir çalışılma yürütülmüştür. Ayrıca insanların vahşi hayvan merakı ve gösterişine sınır getirmesi bakımından da bu sözleşme oldukça önemlidir. Vahşi hayvanların gösteriş eşyası olarak gösterilmesine ciddi engeller getirmiştir (Arıkan, 2014, s.145-149).

Fransa, kamusal alanlarda hayvanlara kötü muamele yapılmasını 1850 yılına gelindiğinde yasaklamıştır. Ancak buradaki amaç yine insani değerlerin korunmasını amaçlamaktadır. Diğer

yandan doğrudan hayvanları korumaya yönelik hayvan yasası ise bulunmamaktadır. İsveç ise hayvan refahı konusunda önemli adımlar atmış olan ülkelerden biridir. Hayvan Refahı Kanunu ile birlikte özellikle çiftliklerde yaşayan hayvanların doğal yaşam koşullarının sağlanması amaç edinilmiştir. Amerika ise günümüzde hayvanlara yönelik önemli eylemlerin gerçekleştiği ülkelerden biridir. Amerika yoğun hayvan tüketimiyle dikkatleri üzerine toplamaktadır. Nesli tükenmekte olan hayvanların korunmasına yönelik yasalar çıkarmış olmakla birlikte ABD, hayvan hakları konusunda önemli gelişmeler kaydedemeyen devletler arasında bulunmakta olan ABD'nin yanı sıra Çin de bu devletler arasında yer almaktadır. Çin yapılacak olan deneyler için izin alınmasını ve etik komitesinin kurulmasını zorunlu kılmıştır. Ancak diğer yandan hayvan istismarına yönelik bir gelişme kaydedememiştir (Arıkan, 2014, s.127-139).

Bu örneklerin yanı sıra Singer Hayvan Özgürleşmesi kitabında özellikle ABD'de çiftlik hayvanlarının yaşam koşulları ve ABD'de gerçekleştirilen deneylere dikkat çekerek, bu deneylerin birçoğunun aslında insanlara önemli faydalar getirmediği halde hayvanların üzerinde denenmesini eleştirmiştir. Kozmetik ürünler, boya malzemeleri vb. ürünlerin hayvanların üzerinde denenmesine karşı çıkarak aynı şekilde çiftlik hayvanlarının tutuldukları çiftliklerde hareket edememelerini, doğal döngülerinde çiftleşememelerini ve fazla verim alabilmek amacıyla kullanılan yöntemleri eleştirmiştir. Amerika yoğun et tüketiminin yanı sıra diğer ülkelere oranla yüksek oranlarda hayvan deneylerini sürdürmektedir. Geçmişte yapılan deneylerin birçoğunun da hayvanlara ciddi zararlar vererek ve ölümüne yol açarak yapıldığı kanıtlanmıştır. Bu bağlamda geçmişten günümüze yoğun et tüketimi alışkanlığı olan, bilimsel araştırmaları ve insan ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirdiği deneyleri yüzünden ABD hayvan hakları savunucuları tarafından eleştirilmektedir. Hayvanların barınaklarda doğal yaşam koşullarından oldukça uzak bir şekilde ve acı çekerek deneylere tabi tutulması tüm dünyada etik problemlerini beraberinde getirmektedir (Singer, 2018, s.75-253).

İngiltere, 2006 yılında çıkardığı Hayvan Refahı Kanunu ile hayvan sahiplerine çeşitli sorumluluklar yükleyerek hayvanları korumaya çalışmış ve hayvanların eziyet çekmesine neden olan kişilere cezai yaptırımlar uygulamak amacıyla bu kanun çıkarılmıştır. Ayrıca kürk çiftçiliği de yasaklanmıştır. 1981 yılında Yaban Hayatı ve Kırsal Kesimler Kanunuyla da vahşi hayvanların insanlar tarafından öldürülmesine ve zarar görmesine engel olmak için yaptırımlar koymuştur. 1972 yılında çıkardığı Hayvan Refahı Kanunuyla Almanya da hayvanlara haksız gereksiz nedenlerden ötürü acı çektirilmesine cezai yaptırımlar getirmiş, sebepsiz yere öldürülen hayvanlara da cezai yaptırım getirmiştir. ABD'de ise hayvan haklarını korumaya yönelik birçok kanun bulunmakla birlikte 1973 yılında çıkardığı Nesli Tükenmekte Olan Tür Kanunnamesiyle hayvanların ve doğal dengenin muhafaza edilmesi konusunda hazırladığı kanunlar örnek olarak verilebilmektedir. Yeni Zelanda ise 1999 yılında çıkardığı Hayvan Refahı kanunu ile evcil, sokak, deney hayvanlarının hukuki durumlarını düzenleyerek, koruyuculuk düzeyini oldukça arttırmıştır. Hayvanların zorunlu ihtiyaçlarının

herhangi birinin sağlanmamasını istismara bağlamış ve bu bağlamda cezai yaptırımlar koymuştur. Brezilya ise hayvan haklarını anayasada düzenleyerek nesli tükenmekte olan türleri koruyacağını, eziyete engel olacağını anayasada düzenlemiştir (Zeybek, Keser ve Yıldırım, 2021, s.91-93).

Türkiye’de ise hayvan hakları konusunda, yaban hayvanlarının ve yaşam alanlarının korunmasına yönelik faaliyetler yürütülmektedir. Türkiye, Kuşların Himayesine Dair Milletlerarası Sözleşme, Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Bitki Ve Hayvan Türlerinin Uluslararası Ticaretinin Düzenlenmesine Dair Sözleşme, Sulak Alanlar Sözleşmesi, Yaban Hayatı ve Yaşam Ortamlarını Koruma Sözleşmesi, Biyoçeşitlilik Sözleşmesi gibi sözleşmelere taraf olarak nesli tükenmekte olan türleri ve yaban hayatının korunmasını amaçlamaktadır (Aşlm, Yiğit, İzmirli ve Yaşar, 2012, s.658-659).

TCK’nın Çevrenin Kasten Kirletilmesi başlıklı 181’inci ve Çevrenin Taksirle Kirletilmesi başlıklı 182’inci maddelerine bakıldığında hayvanlar suçla korunan hukuksal değerler olarak nitelendirilmiştir. Bu maddeler gereğince hayvanların elverişli ortamlarda yaşama hakları, hayvanların soyları ve doğal niteliklerini sürdürmeleri hakları koruma altına alınmıştır. Bu bağlamda hayvanların temel yaşamlarını etkileyen atıklarla ilgili olarak da, suçların işlenmesi halinde beş yıldan az olmayacak şekilde hapis cezası ve para cezasına çarptırılacağı yer almaktadır. Çevrenin kirletilmesiyle ilgili TCK’da yer alan Çevreye Karşı Suçlar bölümünün ikinci kısmında hayvanlar çevrenin doğal bir unsuru olarak nitelendirilmiştir. TCK’da yer alan maddeler kapsamında hayvanların yaşam haklarının korunmasına dair maddeler içerisinde belirli cezai yaptırımlar yer alsa da hayvanların temel haklarının kapsamlı olarak korunmasına dair maddeler yeterli değildir (İnci Özen, 2019, s.13-14).

Türkiye’de hayvanları korumaya yönelik ilk resmi çalışmalar 2004 yılında gerçekleştirilmiştir. 2004 yılında Hayvanları Koruma Yasası çıkarılmıştır. Ancak bu kanunun da insan odaklı bir yapıda düzenlendiği görülmektedir. Çünkü hayvanlara yönelik yapılan kötü muameleler ciddi yaptırımlarla karşılık bulamamıştır. Ayrıca bu yasa ile birlikte hayvanlar arasında ciddi ayrımlara gidildiği de göze çarpmaktadır. Ev ve çiftlik hayvanlarının statüsü ayrı ayrı ele alınmıştır. Kanunun en önemli eksikliklerinden biri de hayvanlara yönelik cinsel suç veya herhangi acı verici-öldürücü suçların ciddi yaptırımlarla karşılık bulamamış olmasıdır. Hayvanlara yönelik kötü muamelenin para cezasına çarptırılacağı belirtilmekle birlikte bu cezanın caydırıcı olmadığı düşünülmektedir. Nesli tükenmekte olan türlerle ve yabani türlere karşı soylarını tüketici eylemlere karşı yaptırımların uygulanacağı belirtilmektedir. Ayrıca eğlence amaçlı olarak kullanılan hayvanlar konusunda sadece gücünü yitirmiş hayvanların kullanılması yasaklanmıştır. Oysaki sağlık durumu yerinde olsa dahi hayvanlar insanların eğlenceleri uğruna kullanılmamalıdır. Görüldüğü üzere Hayvanları Koruma Yasası hayvanlar konusunda önemli konuları ele almakla birlikte ciddi eksiklikleri de bulunmaktadır (Akbulut, Çobanoğlu, 2020, s.13-18).

Hayvanları Koruma Kanununun cezai yaptırımları ne yazık ki işlememektedir. Çünkü hayvanlarla ilgili bahsedilen kötü davranışlar suç olarak ele alınmamış, kabahat sayılmıştır. Bu yüzden hayvanlara karşı işlenen suçların tekrar yapılmaması ve hayvanlara karşı suç teşkil eden hareketlerin işlenmemesi için yeterli yaptırımlar yer almamıştır (Özen İnci, 2019, s.14-16). Ancak 01/07/2021 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulan Hayvanları Koruma Kanununa dair Türk Ceza Hukukunda düzenlemelerin yapılmasına dair kanun teklifi 09/07/2021 tarihinde kabul edilerek hayvanlara karşı uygulanan eziyetlerin kabahat kapsamından çıkarılarak suç olarak sayılması kabul edilmiştir. Ayrıca pet shoplarda hayvan bulundurulması da bu düzenlemeyle birlikte tamamıyla yasaklanmıştır. Özellikle cins hayvanların satılması konusunda getirilmiş olan bu düzenleme oldukça önemlidir. Diğer yandan hayvanlara uygulanan suçların cezai yaptırımlarla karşılık bulacak olması da hayvan hakları bağlamında oldukça önemli bir gelişmedir (Atalay, 2021, s.78-79).

Hayvan özgürleşmesinin sağlanabilmesi için insanlar ve hayvanlar arasındaki derin uçurum ortadan kaldırılmalıdır. İnsan merkezci bakış açısının yarattığı hayvanları bir eşya gibi algılama durumu hayvan hakları konusunda ciddi sorunlar yaratmaktadır. Hayvanların var olma nedeninin sadece insanlara hizmet etmek olduğu düşüncesi yıkılmalıdır. Hayvanlar da insanlar gibi kendine özgü değerler ve amaçlarla yaratılmışlardır. Ayrıca insanların hayvanlar arasında evcil-evcil olmayan gibi türlere karşı ayrımcı tutumu da sorundur. Hayvanlar birbirleri arasında eşittir, tüm canlılar eşit değere sahiptir ve ayrıştırılmamalı ve üstünleştirilmemelidir. Diğer yandan hayvanlar konusunda bir başka önemli konu çiftlik hayvanlarının yetiştirilme biçimidir. Çiftlik hayvanları tutuldukları ortamlarda bakım, beslenme, hareket edebilme gibi faaliyetleri bakımından özgür olmalıdır. Hayvanlar acıdan ve kötü muameleden uzak bir şekilde yetiştirilmelidir. Bu bağlamda çiftliklerde hayvanların acı vermeden ve kötü muamele yapılmadan yetiştirilmesi gerekmektedir. Hayvanlara sadece insanların ihtiyaçları doğrultusunda, insanların bir eşyası gibi muamele yapılmamalı onlarında haklarının olduğu kabul edilmeli ve hayvanlar köleleştirilmemelidir (Özgür, 2010, s.12).

Hayvanların bir eşya gibi algılanmasında en büyük pay kapitalist üretim ve tüketim ahlakından kaynaklanmaktadır. İnsanlar hayatın her alanında hayvansal ürünler kullanmakta ve hayvanlardan hayatlarının her alanlarında destek almaktadır. Aşırı tüketim merakı hayvanların sömürülmesine yol açmaktadır. Aşırı tüketim merakı tüm canlıların sömürülmesine yol açmaktadır. Bu yüzden dünya toplumlarında toplumsal ahlakın değiştirilmesi gerekmektedir. Üretim ve tüketim çılgınlığının yavaşlatılması gerekmektedir. Türcü anlayışın tüm canlılar arasında oluşturduğu ayrımcılık engellenmelidir. Türcü bakış açısının değiştirilmesi gerekmektedir. Hayvan haklarının kabul edilmesi ve uygulanması hayvanların köleleştirilmesine engel olacaktır. Hayvanların keyfi kötü muamelelerden korunması gerekmektedir. Hayvanların içsel değerinin canlı merkezci çevre etiğinin getirdiği bakış açısıyla kavranarak, insanlar tarafından kabullenilmesi gerekmektedir (Abanoz, 2008, s.51-53).

Amerikalı hukukçu Francione'ye göre hayvan hakları bağlamında temel sorun hayvanların kişi olarak algılanmaması ve birer nesne olarak görülmelerinden kaynaklanmaktadır. Hayvanların sahip olması gereken temel hak, mülkiyet olarak algılanmama hakkıdır. Hayvanlar birer eşya olarak algılandıkları için insanların temel amaçlarına hizmet eden eşyalar olarak görülmektedir. Bu sebepten ötürü hayvanların yasalarla temel birtakım hakları korunsada dahi tam anlamıyla insan hakları gibi tüm yaşama haklarını kapsayıcı nitelikte olmadığı için yeterli bir düzeyde koruyucu olmamaktadır. Bu nedenle hayvan haklarının korunması kapsamında getirilen haklar tam anlamıyla koruma getirmediği için kapsamlı bir koruma sağlayamayacaktır. Hatta getirilen yasal düzenlemeler hayvan refahı adı altında insanların hayvanları daha kolay sömürmelerinin önünün açıldığını söylemektedir (Çelebi, 2018, s.596-601).

Hayvan hakları bağlamında bu bölümde çeşitli düşünceler ve çeşitli veriler incelenmiştir. Bu kapsamda hayvan haklarının geçmişten günümüze hayvanların içsel değerlerinin korunması bağlamında önemli gelişmeler yaşanmış olmasıyla birlikte geçmişten günümüze insanın hayvana karşı tutumunun ve yararçı bakış açısının değişmemesi halinde hayvan hakları bağlamında yeterli koruyuculuk düzeyine erişemeyeceği görülmektedir. İnsan kendi dışındaki tüm canlıları birer nesne olarak algıladığı süre boyunca doğadaki canlılar arasındaki adaletsizlik son bulmayacaktır. İnsan kendi dışında doğada var olan diğer varlıkların içsel değerinin farkına varmalı ve bu bilinçle hareket ederek koruyucu mekanizmalar geliştirmelidir. Kendi dışındaki canlıları kendi ihtiyaçlarına hizmet etmek zorunda olan birer 'nesne' anlayışından, doğada var olan ve doğanın doğal döngüsünde içsel değeri olan 'özne'ler olarak değiştirdiği zaman doğada bulunan canlılar arasındaki adaletsizlik son bulacaktır.

4.2. İklim Adaleti Kavramının Hayvan Hakları Bağlamında İncelenmesi

İnsani faaliyetlerin ekolojik etkileri yukarıdaki başlıklarda kısaca bahsedilmiştir. Bu bölümde de insanların başa çıkmak zorunda kaldıkları ekolojik krizlerin hayvanlar üzerindeki etkileri, hayvanlar ve iklim krizi arasındaki bağ incelenecektir.

İnsanlar ekolojik krizlerle mücadele ve uyum konusunda diğer canlı türlerinden ayrılmaktadır. Çünkü insan çözüm sistemleri geliştirerek ekolojik krizlere adapte olmaya çalışır veya olabildiğince az hasar alarak yaşamını sürdürmeye devam eder. Ancak insanlar dışında doğada yaşamını sürdüren canlı türleri bu krizlerle insan kadar kolay bir şekilde mücadele edemez ve uyum sağlayamaz. Ekolojik krizler hızla gerçekleşirken aynı zamanda etkileri de büyük ölçekte yaşanmaya başlanmıştır. Bu etkiler aynı şekilde diğer canlı türlerinin yok oluş hızını arttırmaktadır. Ayrıca bu etkiler kara ve su ekosistemlerini ayırım gözetmeksizin etkilemektedir. Çünkü iklim değişikliğinin etkileri belirli bir alanla sınırlı kalmamakla birlikte tüm canlıların yaşamına aynı şekilde çeşitli etkiler bırakacaktır. İklim

değişikliğinin etkileri düşünüldüğünde bazı kırılgan bölgelerin bu etkilerden daha fazla etkileneceği bilinmektedir. Bu felaketlerde krize uyum sağlayamayacak canlılar arasında veya diğer bölgelere kıyasla iklim krizinden daha fazla etkilenecek bölgeler arasında eşitsizlik meydana getirecektir. Beşeri yapılanmalar sonucu ekosistemdeki çeşitliliğe oldukça zarar verilmişken, bu yapılanmaların katkısıyla şiddetlenen iklim kriziyle birlikte insan dışındaki türler ve insan arasında ciddi bir eşitsizlik meydana gelmiştir (Kurnaz, 2019, s.273-282).

Yukarıda bahsedilen beşeri yapılanmalar ısınan havalarla birlikte zaten belirli alanlara kısıp kalmış türlerin başka bölgelere taşınmalarına da engel olmaktadır. Türlerin çok uzun yıllar önce geçmişte yaşanmış olan iklim değişiklikleriyle mücadele etmesi ve yaşama tutunması daha kolayken günümüzde yaşanan iklim kriziyle baş edebilmeleri insan faktörü yüzünden oldukça zorlaşmaktadır. Çünkü yeryüzünün önemli bir kısmını insan işgal etmektedir. Yapılan çalışmalara göre ısınmanın 0,8 ile 1,7 derece arasında en düşük seviyelerde tutulmasıyla bile doğada yaşayan türlerin yaklaşık olarak beşte birinin yok olacağını, orta seviyede 1,8 ile 2 derece arasındaki bir ısınmanın türlerin dörtte birini yok edeceği ve ısınmanın 2 derece üstüne çıkmasıyla da türlerin üçte birinin yok olacağı tahmin edilmektedir. Bu tahminlerde ayrıca türlerin göç edebilme ihtimalleri göz önüne alınarak bu oranlar varsayılmaktadır. Bu örneklerle bakıldığında türlerin insan faaliyetlerinden ötürü meydana gelen iklim krizine karşı savunmasız yakalanarak yaşamlarının son bulacağı görülmektedir. Bu yüzden ısınma üst seviyelere ulaşmadan kendi yaşamını güvence altına alamayan insan dışındaki türlerin yaşamlarının korunabilmesi için insanın geç kalmadan harekete geçmesi gerekmektedir. Aksi takdirde iklim krizi ve canlılara etkileri göz önüne alındığında geri dönülemez ve telafi edilemez kayıpların yaşanacağı görülmektedir (Flannery, 2007, s.165-171).

Burada hayvanların haklarını korumak amacıyla 'çevre hakkı' kavramını vurgulamak gerekmektedir. Çevre hakkı kısaca, insanın sağlıklı bir çevrede yaşamını sürdürmesiyle doğrudan bağlantılı bir kavramdır. Çevrenin korunabilmesi doğadaki tüm canlı varlıklar için önem arz etmektedir. Bu yüzden bunun bilincinde olan insan sorumluluğunu üstlenerek çevreyi korumalıdır. Doğada insan tek başına yaşamını sürdürmemektedir, insan doğayla bütünleşik bir tür olarak kendi geleceği için ne kadar sağlıklı bir çevrede yaşam hakkını savunuyorsa kendi dışındaki canlıların yaşamı için de çevre hakkını aynı şekilde savunmaktadır. Çevre hakkını insan dışında doğada var olan diğer canlıları ayrı tutarak anlamlandırmaya çalışmak anlamsızdır. Adaletli bir yaklaşımın sağlanabilmesi için de insan dışında doğada var olan diğer tüm canlıların sağlıklı bir çevrede yaşama hakları önemsenmelidir (Karakurt, 2019, s.8-25).

İnsan ihtiyaçlarını karşılama amacıyla kurulan hayvan barınakları, depoları da aynı zamanda çeşitli kimyasal atıklara neden olarak çevre kirliliğini arttırıcı etkide bulunmaktadır. Hayvan yetiştiriciliği yapılan bölgelerde hayvanlardan kaynaklanan atıkların çokluğu neticesinde çeşitli kimyasal maddelerin havaya ve çevreye yayıldığı bilinmektedir. Bu kimyasallar

arasında oldukça zararlı etkileri bulunan kimyasallar bulunmaktadır. Bu kimyasallar çevreye yayılarak günümüzde var olan çevre kirliliğini arttırırken aynı zamanda insani ihtiyaçlar yüzünden hayvanların barınaklarda tutularak insanlara hizmet eden araçlara dönüştürülmesine neden olmaktadır. İnsani ihtiyaçların karşılanması için kurulan ve çokça hayvanın barınmasını sağlayan bu işletmeler yine insani ihtiyaçlar için doğanın daha fazla kirlenmesine neden olmaktadır. Ayrıca bu işletmelerde yer alan hayvanlar canlı veya cansız herhangi bir durumda bıraktıkları salınımlarla sağlık problemlerini de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda atık konusunda bahsedilen işletmelerin birtakım katı kuralları uygulamaları gerekmektedir (Karaman, 2006, s.135-138).

Hayvan endüstrisi konusu ve iklim krizi bağlamında küresel ısınma ele alındığında salınan gazların atmosfere bıraktığı etki de incelenmektedir. Bu bağlamda hayvanlardan atmosfere salınan zararlı gazların türü ve miktarı iklim krizi bağlamında önemlidir. Metan gazının atmosferde bıraktığı etki göz önüne alındığında hayvanlardan atmosfere salınan metan miktarını göz önünde tutabiliriz. Çünkü metan gazı atmosferde bulunan zararlı gazlar arasında etkisi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Sanayi devriminden sonra da metan gazının atmosferde iki katına çıktığı bilinmektedir. Metan gazının atmosferde bulunurken küresel ısınmaya etki etme oranı karbondioksit oranla 21 kat daha fazladır. İnsan faaliyetleri sonucunda atmosfere salınan metan gazı miktarının %37'si hayvancılık faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır (Köknaroğlu ve Akunal, 2010, s.68).

Hayvansal ürün üretimini sağlayan işletmeler ele alındığında hayvan refahı konusu devreye girmektedir. Hayvan refahı hayvanların barınak, işletme gibi yerlerde yaşamlarını sürdürürken hayvanların daha elverişli koşullarda yaşamalarını savunan hayvan haklarıyla bu sebeple ayrılan bir konudur. Bu bağlamda hayvan refahı hayvanların insani ihtiyaçlara hizmet etmesinde sakınca görmeden hayvanların işletmelerde zarar görmeden üretimin sürdürülmesi gerektiğini savunur. Hayvan refahı anlayışına göre hayvanlara özenli davranıldığı müddetçe hayvanlardan yararlanılmaya devam edilmesinde sorun bulunmamaktadır. Bunun dışında yine de hayvanların insan hakları gibi temel hakları gözetilmemektedir. Günümüzde hayvan hakları incelendiğinde hayvan refahı temelli prosedürlerin uygulandığı görülmektedir. Bu maddelerde hayvanların yaşamını kolaylaştırmak ve daha nazik olunması dışında canlılar arasında eşitlik kavramıyla yine de çatışmaktadır (Özgür, 2010, s.12).

Günümüzde insan ve diğer canlılar arasındaki yaşam hakkı, eşitlik vb. konularda çıkan sorunların temeli modernizm, kapitalizm gibi anlayışların getirmiş olduğu ve insanoğlunun yaşamının temeline oturttuğu ahlaki anlayışlardan kaynaklanmaktadır. İnsan kendi ihtiyaçlarını karşılarken bencilliği nedeniyle sadece kendi türünü düşünmektedir. Diğer canlıların acı eşliğini düşünmeyen, empati kurmayan insan aklı ve topluma yer edinen temel düşünceler sonucu günümüzdeki canlılar arası eşitsizlik meydana gelmektedir (Akın, 2018, s.127-128).

Hayvancılık faaliyetlerinin sürdüğü işletmelerden yayılan sera gazlarından yukarıda bahsedilmiştir. İnsan ihtiyaçlarının karşılanması uğruna kurulan bu işletmelerden atmosfere yayılan metan gazlarının, atmosfere yayılan toplam metan gazlarının %37'sine neden olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda hayvan yetiştiriciliğinin atmosfere bıraktığı sera gazı miktarı azımsanmayacak bir boyuttadır. Çünkü artan nüfusun hayvan besinine karşı duyduğu ihtiyaç düşünüldüğünde bu rakamlar ciddi sorunları meydana getirmektedir. Bu işletmelerde hayvanların yaşam koşulları açısından yukarıda bahsedildiği gibi ciddi etik problemler meydana gelirken bu etik problemler üzerinde durulmalı ve sera gazı salınımlarının fazlalığı neticesinde de hayvancılık faaliyetlerinde sürdürülebilirliğin önemini vurgusu yapılmalıdır (Atvur ve Cantürk, 2020, s.258-261).

İklim krizi ve hayvan yaşamı arasındaki bağ incelendiğinde günümüzdeki kapitalist üretim ve tüketim biçiminin iki farklı açıdan bu bağa etki ettiği görülmektedir. Gerek hayvanların üretim ve tüketiminden kaynaklanan yani hayvan endüstrisinin iklim krizine etki ettiği gerekse de iklim krizinin yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere insan dışındaki canlı yaşamına doğrudan etki ettiği görülmektedir. Bu etkilerin de birbirine bağlı olarak etkileşim içinde olduğu görülmektedir. Endüstriyel üretimin neden olduğu ekolojik krizler canlı türlerinin yaşamını tehlikeye atarken aynı zamanda insan dışındaki hayvanlarında yok oluşundan veya endüstriyel üretim düzeni içine dahil olmasından doğan zararlar yine aynı şekilde ekolojik krizleri ve canlı yaşamını tehdit etmektedir. Günümüzde hâkim olan üretim tüketim anlayışlarının değişmemesi ve insanlığın doğaya karşı takındığı tutum ciddi bir dönüşüme uğramadan bu birbirine bağımlı döngünün de değişmeyeceği gözle görülür bir gerçektir.

4.3. Güncel Düzenlemeler

Ekolojik krizlerin temel nedenine ulaşılmaya çalışıldığında, yukarı bölümlerde de bahsedildiği gibi tüm uygarlıkların günümüzde sürdürmeye devam ettiği bakış açısından kaynaklandığı gözle görülmektedir. Ekolojik sorunların oluşmasındaki temel nedenin altında günümüzde hâkim olan üretim-tüketim anlayışının ve uygarlığa hâkim olan genel kültür biçiminin olduğunu görebilmekteyiz. Kapitalist düzenin getirmiş olduğu maksimum kâr elde etme hırsı ve rekabet yarışı günümüzdeki ekolojik krizleri perçinlemektedir. Günümüzde yapılan iklim mücadeleleri bu bağlamda doğanın (içinde insan dışında yaşamını devam ettiren diğer canlıların) insana itaat eden ve hizmet etmek sorunda olan doğal kaynak olarak görülmesi ve sömürülmesi sorunun(anlayışının) ortadan kaldırılması gerekmektedir (Aksu ve Korkut, 2017, s.14).

Hayvan hakları konusunda dünyada yapılan çalışmalar insan hakları konusunda yapılan düzenlemelerden oldukça sonraya dayanmaktadır. İnsan Hakları Evrensel Beyannameyi 1948 yılında kabul edilirken, Hayvan Hakları Evrensel Beyannameyi 1978 yılında kabul edilmiştir.

Yayımlanan beyanname incelendiğinde hayvan statüsü ve insan statüsü arasında bir farkın olmadığı görülmektedir. Türkiye’de ise hayvan haklarına dair düzenleme 2004 yılında yapılmıştır (Kulaç, 2021, s.15-16).

Yirminci yüzyıl ile birlikte hayvan hakları hareketi hayvanların haklarının hukuki bir zemine oturtulmasında vesile olmuştur. Hayvanların acı duyma eşiği göz önüne alındığında hayvanları birer ‘meta’ ve ‘eşya’ olarak algılanmasına sebep olan tutumların terk edilmesi gerekliliği ve hayvanın bir ‘özne’ olarak tanımlanması gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Böylece hayvanların acı çekmeme, zulme uğramama, alınıp-satılmaması, yaşamlarına son verilmemesi gibi temel hakları hukuki bir zemine oturtulmalıdır. Bu bağlamda Degrazia, hayvan hakları konusunun üç temel başlıkta incelenmesi gerektiğini savunmuştur; Ahlaksal Statü Hakkı, Eşit Düzeyde Saygı Hakkı ve Yararlılığı Aşan Hak. Bu tanımlamalar çevresinde dünyada hayvanların birer eşya olarak nitelendirilmesine karşın hayvan hakları yasaları devreye girmiştir. Bu yasalar farklı ülkelerde farklı zamanlarda yürürlüğe girmiştir. Almanya hayvan hakları yasasını 1972 yılında, İsviçre, 1978, Avusturya ise 1986 yılında hayvan hakları yasasını çıkarmıştır. Hayvan hakları konusunda en nitelikli uygulamalar ise Birleşik Krallık ve Avrupa Birliğinde uygulanmaktadır (Atalay, 2021, s.68-74).

Türkiye’nin iklim değişikliği ile mücadele kapsamında son yıllarda yapılan güncel politika ve çalışmalara baktığımızda 2019 yılında SKA 2. Ulusal Gözden Geçirme raporunun iklim politikalarına bakıldığında Türkiye’nin temiz enerji ve enerji verimliliği konuları üzerinde durduğu görülmektedir. Aynı şekilde 2017-2023 yılları arasında geçerli olacak olan Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı nüfus artışı, refah düzeyi, sanayileşme gibi etkenlerden dolayı enerji tüketiminin arttığı 2005-2015 yılları arasında %50 oranına yakın artışın yaşandığı saptanmıştır. Planın temel amacı kaynakları verimli ve çevreye uyumlu kullanarak ülke refahının artırılmasını sağlamak ve enerji kullanımını bu bağlamda azaltmayı hedeflemektedir. Enerji üretiminin fazla olduğu sektörlerde de uygulanması gereken yöntemler bu ilkelere göre hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra yenilenebilir enerji sektöründe Türkiye’nin enerji üretiminde önemli gelişmeler kat ettiğini de söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra 1970-2019 yılları arasında Türkiye’nin karbondioksit salınımını 39.28 milyondan tonda, 383,26 milyon tona çıkardığı bilinmektedir. Bu bağlamda salınımını arttıran Türkiye İklim Koruma harcamalarını arttırarak ve yukarıda bahsedildiği üzere yenilenebilir enerji yatırımlarını arttırarak bu salınımları azaltmayı hedeflemektedir (Özuyar, Gürcan ve Bayhantopçu, 2021, s.36-45).

TÜİK verilerine göre Türkiye nüfusunun 2050 yılına kadar 93 milyon kişi olacağı tahmin edilmektedir. Bu nüfusun %90’ının ise kentlerde yaşayacağı tahmin edilmektedir. Bu yüzden kentlerin iklim değişikliğine dayanıklı bir hale gelmesi mecburidir. Bu bağlamda çevre ve şehircilik bakanlığı tarafından hazırlanan 2011-2023 yıllarına yönelik İklim Değişikliği Eylem Planında sürdürülebilir kent ve iklim değişikliğinin bütüncül olarak ele alındığı görülmektedir. Aynı şekilde İller bankası ve Dünya bankası iş birliğinde Sürdürülebilir

Şehirler Projesi başlatılmıştır. Bu proje kapsamında 8 tane Büyükşehir belirlenerek sürdürülebilir kent modeline uygun kentsel dönüşümün gerçekleştirilmesi için yatırımların destekleneceği belirtilmiştir. Bu örneklerin yanı sıra daha önce yukarıda aktarılan Yavaş Şehirler (Citta Slow) hareketi de iklim kriziyle mücadelede verilebilecek önemli projelerden biridir. Ülkemizde de Seferihisar, Akyaka, Gökçeada, Halfeti, Perşembe vs. birçok Yavaş Şehir örneği bulunmakla birlikte bu kentler sürdürülebilir kent modeline gösterilebilecek en uygun örneklerdir (Tuğaç, 2018,s.1049-1052).

Avrupa Birliği, 11 Aralık 2019 tarihinde 'Avrupa Yeşil Mutabakatı'nı sunarak iklim değişikliğiyle mücadele konusunda çok önemli bir adım atmıştır. Bu mutabakata göre üye ülkelerle birlikte 2050 yılına gelinceye kadar 'karbon Nötr' hedeflerini kamuoyuna duyurmuştur. Bu hedefler neticesinde 1990 yılının karbon miktarının 2050 yılına kadar %50-55 oranında düşürüleceğini hedeflediği görülmektedir. Bu hedeflerle ekosistemin ve biyoçeşitliliğin korunması, temiz ve güvenilir enerjiye geçişin sağlanması, sıfır kirlilik, güvenilir gıdaya geçiş gibi temel hedefler belirlenmiştir. Mutabakat ne kadar bölgesel gibi gözükse de amaçları göz önünde tutulduğunda tüm dünyaya örnek teşkil etmektedir. Ayrıca Mutabakatın amaçlarına sadık kalınması ve gerçekleştirilmesi diğer ülkelerinde iklim değişikliği konusunda Yeşil Mutabakata benzer örnekler geliştirmesi açısından oldukça teşvik edicidir. Ayrıca ekosistemin sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından hedefler gerçekleştirildiği takdirde oldukça önemli ve sürdürülebilir bulunduğu da söylenebilmektedir (Özerdem ve Barlas, 2021, s.282-292).

İklim değişikliğiyle mücadele kapsamında tüm dünyada çeşitli birçok anlaşma ve politika geliştirilmektedir. Gelecekte iklim değişikliği ve küresel ısınmaya bağlı etkilerden korunmak amacıyla ülkeler ayrıca kendi iklim hedeflerini planlamaya ve uygulamaya koymaya başlamıştır. Güncel hedeflere bakıldığında kömür yoğun kullanımına neden olan Almanya'nın 2045 yılına kadar net sıfır emisyon hedefi koyduğu bilinmektedir. Kömürden sağlanan enerjinin yenilenebilir enerjiye geçilerek karşılanması hedeflenmektedir. Aynı şekilde İngiltere'de emisyonlarını 1990 yılının seviyesini 2030 yılına kadar %78 oranında azaltmayı hedeflemektedir. Bu hedefle emisyon azaltım hedeflerinde dünyanın en iddialı ülkesi olmuştur. 2024 yılına kadar kömürden tamamen çıkışı hedefleyen İngiltere enerji ihtiyacını yenilenebilir enerjiden tamamen karşılayabilmeyi hedeflemektedir. Aynı şekilde Yunanistan da kömürden çıkış hedefini 2025 yılı olarak belirlemiştir. AB üyesi tüm devletlerin 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarını 1990 yılına göre %55 oranında azaltarak, 2050 yılı öncesinde karbon nötr kıta olarak ortak bir kararda bulunduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra emisyon salınımı konusunda önemli bir yer tutan Çin'in de kömür kullanımını azaltarak 2060 yılı öncesinde karbon nötr ülkeler arasına girmeyi hedeflediği bilinmektedir (WWF, 2020, s.39-42).

Türkiye ise 2053 yılına kadar karbon nötr ülkeler arasına girmeyi hedeflediğini beyan etmiştir. Ancak bu hedefin gerçekleştirilmesi için gerekli olan fosil yakıt kullanım oranının

azaltılmasına dair çalışmalar hedefleri arasında yer almamaktadır. Yutak alanların genişletilmesi ve yenilenebilir enerji tesislerinin artırılması konusunda Türkiye'nin rolüne vurgu yapılırken, 2053 yılına dair hedefleri arasında fosil yakıt miktarının düşürülmesine dair hedeflerin bulunmaması Türkiye'nin belirlediği hedefin sağlanabilirliğini tartışmaya açmaktadır. Türkiye'nin kömürden çıkış için net bir hedefinin bulunmaması da hedeflenen karbon nötr planına uyulmasını güçleştirecek bir etkidir. Bu yüzden Türkiye'nin kömürden çıkış konusunda net bir tavır sergileyerek, bu bağlamda temiz enerjiye geçişin sağlanması ve karbon nötr ülke olma yolunda istikrarlı bir şekilde ilerlemesi gerekmektedir (WWF, 2022, s.5-11).

Aşırı nüfus artışı, üretim-tüketim çılgınlığı gibi etkenlerden dolayı şehirlerde küresel sıcaklığın artmasına neden olacak birçok beşeri faaliyet gerçekleştirilmektedir. Ayrıca büyüyen şehirlerde doğal yaşam alanlarının oldukça daralmasına ve doğal kaynakların hızlı ve bilinçsiz tüketilmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda ekolojik krizlerle mücadele kapsamında gelişen teknolojiyi sağlıklı ve çevre dostu bir biçimde kullanacak olan akıllı şehir düşüncesi geliştirilmiştir. Akıllı şehirler gelişen teknolojiyi doğal kaynakları en verimli şekilde kullanarak tasarruf etmeyi amaçlarken ayrıca doğal yaşam alanlarını koruyarak doğadaki canlı türlerinin ve doğal alanların olabildiğince korunmasını amaçlamaktadır. Plansız ve kirlilik üzerine kurulan günümüz modern kentlerinin küresel ısınmayı perçinlemesine karşı akıllı kentler bilinçli toplum, sürdürülebilir çevre, sürdürülebilir ekonomi, akıllı yönetim vurgusu yapmaktadır. Günümüzde akıllı şehir uygulamaları birçok ülkede ve ülkemizde çeşitli örneklerle uygulamaya konulmuştur. Bu uygulamalarla temiz enerji ve teknolojiden yararlanılarak şehirlerin dönüştürülmesi amaçlanmaktadır (WWF, 2021, s.6-37).

Ekolojik krizlerle mücadele kentler önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü kentlerdeki insan faaliyetlerine bağlı olarak ekolojik krizlerin şiddetlendiği bilinmektedir. Aynı zamanda bu krizlerin etkilerinin en çok hissedildiği yerlerde kentlerdir. Bu yüzden kent anlayışının yeşil bir dönüşüme uğraması gerekmektedir. Kentlerden kaynaklanan ve ekolojik krizlere neden olan faaliyetlerin olabildiğince bu krizlere sebebiyet vermeyecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Şehirlerden yayılan sera gazı emisyonları ve yapılanmalardan dolayı artan betonlaşma ve buna bağlı olarak da azalan yeşil alanlar daha büyük ekolojik bozulmalara neden olmaktadır. Bu yüzden şehirlerin daha yeşil olması gerekmektedir. Yukarıda bahsedilen akıllı kentler örneği gibi diğer yandan yeşil kentler de iklim kriziyle mücadelede önemli bir rol modelidir. Bu bağlamda yeşil şehirlerde yapılanmaların iklim değişikliğine uyumlu halde inşa edilmesi, toplumun bilinçlendirilmesi, yeşil alanların korunması, ulaşımın iklim değişikliğine göre düzenlemeye tabi tutulması gibi düzenlemelerle iklim kriziyle doğrudan bağlantılı olan kentlerin olabildiğince iklim değişikliğine uyumunun sağlanması ve böylece kentlerin neden olduğu ekolojik sorunların en aza indirilmesi amaçlanmaktadır (Arslan, 2021, s.117-120).

Karbon tutumunda önemli bir yer tutan okyanuslar antropojenik karbon dioksitin %30'unu emmiştir. Ancak bu da okyanusların asitlenme düzeyinde değişikliklere ve bozulmalara neden olmuştur. Bu bozulmalarda denizdeki organizmalardan, balıkçılık gibi birçok faaliyeti doğrudan etkileyecektir. Isınmanın etkilerinden en az hasarı alabilmek için ısınmaya uyumun sağlanması gerekmektedir. Ancak ısınmada artışın devam etmesi halinde 2 derecelik bir ısınmaya ulaşılmasıyla birlikte ısınmaya uyumun sağlanması gittikçe güçleşecektir. Isınmanın artmasıyla, ısınmayla yaşamaya uyum sağlama çabaları paralel olarak artacaktır. Ayrıca 2 derecelik bir ısınmanın yaratacağı tür kaybı 1.5 derecedeki ısınmada yaşanacak tür kaybına kıyasla oldukça fazla olacaktır. 2 derecelik bir ısınmada böceklerin %18'inin, bitkilerin %16'sının ve omurgalı canlıların da %6'sının yok olacağı düşünülmektedir. Ayrıca istilacı türlerin, zararlı canlıların ve hastalıkların yayılma olasılığının 1.5 derecelik ısınmaya göre 2 derecelik bir ısınmada çok daha fazla olacağı bilinmektedir (IPCC, 2018, s.175-282). Bu sebeple ısınmanın sabit tutulması ve ısınmayla yaşama uyumun sağlanabilmesi için çalışmaların yürütülmesi tüm canlı sistemleri için oldukça önemlidir. Görüldüğü üzere ısınmanın giderek artması telafi edilemeyecek boyutlarda hasar bırakmakta ve ısınmayla uyumun sağlanabilmesini güçleştirmektedir.

Ekolojik krizlerle ve ekolojik krizlere bağlı olarak etkilenen canlı türlerinin korunmasıyla ilgili günümüzde yukarıda görüldüğü üzere birçok çalışma yürütülmektedir. Ancak ekolojik krizler ve etkileri göz önünde tutulduğunda küresel ölçekte çalışmaların artırılması ve gerçekten önleyici faaliyetlerin sürdürülmesi önemlidir. Aksi takdirde ekolojik krizlerin etkilerinin boyutu düşünüldüğünde ekosistemin aldığı zararlar ve gelecekte karşılaşılabilecek ihtimaller canlı yaşamı açısından oldukça ciddi felaketleri gündeme getirmektedir. Bu bağlamda küresel ölçekte bir dönüşümün başlaması ve sürdürülmesi gerekmektedir.

Doğal alanlarda hızla artan beşerî yapılanmalar ve meydana gelen ekolojik krizler sebebiyle yaban hayatı insan tarafından oldukça sınırlandırılmıştır. İnsanoğlu meydana getirdiği ekolojik krizlerle kendi yaşamına kısıtlamalar getirdiği gibi kendi dışında doğada yaşamını sürdüren diğer canlıların yaşam dengesini de bozmuş hatta bazı canlı türlerini bütünüyle yok etmiştir. Ekolojik krizlerin etkileri doğrudan canlı zincirine etki ederek doğada canlılar arasında bulunan dengenin her geçen gün bozulmasına neden olmaktadır. Bu bozulma sonucunda ekosistemde meydana gelen kopmalarda doğrudan insan yaşamına etki etmektedir. İnsan ve insan dışında var olan bütün canlıların yaşamı eşit şekilde korunmalıdır. Aksi takdir de birbirine bağlı olarak hareket eden bu etkiler canlı yaşamının sonunu getirecek felaketlere yol açacaktır. Bu sebeple kendi türünün de devamlılığının sağlanabilmesi için insanın diğer türlerin varlığını muhafaza etmesi gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi için de insanın kendi dışında doğada var olan tüm varlıkların içsel değerini kavrayabilmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada günümüzde yaşamın her alanında etkilerini hissettiğimiz ve gelecek yıllarda dünyadaki yaşamın son bulmasına kadar neden olabilecek küresel ısınma ve iklim değişikliği sorunlarına neden olan temel tutumun ve bu tutumun yaratmış olduğu adaletsiz düzenin neden ve nasıl değiştirilmesi gerektiğinin yanıtları aranmıştır. Bu bağlamda ekolojik krizleri meydana getiren ben merkezci yaklaşımın doğa üzerinde bıraktığı tahribat aktarılmış ve bu tahribatın canlılar üzerinde meydana getirmiş olduğu adaletsiz düzen yanlışlarıyla birlikte aktarılmaya çalışılmıştır. Küresel ısınma sorununun yaşanmasına giden süreçte insanoğlunun kendini yücelterek doğaya hâkimiyetini her geçen gün arttırması sonucu birçok canlı türü tamamen yok olmuş, hayatta kalabilen canlı türleri de insanoğlunun sürdürdüğü sömürü faaliyetlerinin içine sıkışarak hayatta kalabilmek için mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Ekolojik krizlerin oluşmasındaki temel neden insan nüfusunun artması, teknolojinin kapitalizmin içinde gelişmesi ve buna bağlı olarak sanayileşme patlamasının yaşanmasıyla birlikte başlayan insanın doğaya yabancılaşmasıdır. Geçmişte doğayla daha bütüncül bir halde yaşamını sürdüren insan, yapılanmalar ve çığırından çıkan üretim-tüketim faaliyetlerinin etkileri sonucunda doğanın kendi içindeki dengesini anlamaktan uzaklaşmış, kendi dışındaki türler ile arasına da neredeyse aşılamayacak engeller koymuştur. Sanayileşme, kapitalizmle birlikte üretim-tüketim çılgınlığının patlama yaşaması ve küreselleşmeyle de çok farklı bir boyuta geçmesi insanoğlunun doğada var olan her türlü kaynak ve canlıdan kendi menfaatleri doğrultusunda faydalanma arzusunun artmasına neden olmuştur. Bu sebeple insanoğlunun hayatına fayda sağlayabilecek tüm canlı türleri, hava, su, doğada bulunan neredeyse tüm kaynaklar birer 'meta' olarak görülmeye başlanmış ve hepsine fiyat biçilmeye başlanmıştır. Bu algıyla birlikte yapılanmalar sonucu doğal alanların ve doğal kaynakların da günümüzde oldukça azaldığı düşünüldüğünde insan ve doğa arasındaki iletişimde derin bir uçurumun oluşmasının gayet normal olduğunu görebilmekteyiz.

İnsanoğlu geçmişten beri doğada yaşamını sürdürebilmek için çeşitli faaliyetlerde bulunmakta ve doğada birtakım çeşitli etkiler bırakmaktaydı. Ancak bu etkiler ekolojik döngü içerisinde telafi edilebilmekte ve doğanın kendi içindeki işleyişini etkilemeyecek boyuttaydı. Nüfus patlamasının yaşanması ve sanayi devriminden sonra ise doğanın dengesi bütünüyle bozulmaya uğramış ve bu bozulmanın etkilerini her canlı yaşamında hissetmek zorunda kalmıştır. İnsan merkezci yaklaşımın doğa üzerindeki hâkimiyeti sonucu doğanın kendi içindeki işleyişi temelinden sarsılmış ve geri dönülemez, telafi edilemez düzeyde bozulmalar meydana getirmiştir. Sanayileşme sonrasında çevreye hızla yayılan zararlı maddeler ve doğal alanların hızla yok edilmesi birçok canlı türünün yok olmasına neden olmuştur. Sanayileşme sonrasında üretim ve tüketim faaliyetleri sonucunda hızla artan sera gazı salınımları ve atık kirliliği sonucunda meydana gelen çevre krizleri çok ciddi çevresel kayıpları beraberinde

getirmekte ve telafi edilemeyecek hasarlara yol açmaktadır. Sanayileşme sonrası artan sera gazlarının atmosferi ısıtması sonrası meydana gelen küresel ısınma krizinin etkileri uzun yıllardır hissedilmektedir. Küresel ısınmaya adapte olamayan her canlı türü yok olmakta veya yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bunun yanı sıra insan merkezci yaklaşım ve çevre bilincinin eksikliği nedeniyle de birçok tür yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Dünyadaki yaşamın devam ettirilebilmesi için en önemli kavramlardan biri sürdürülebilirliktir. Bunun yanı sıra dünyadaki yaşamı ve çeşitliliği sergileyen biyoçeşitliliğin sürdürülebilirliğinin sağlanamaması da dünyadaki yaşamın son bulması anlamına gelmektedir. İnsan merkezci yaklaşımla beraber gelen bencil yaklaşım ve bencil faaliyetler sonucunda dünyadaki biyoçeşitliliğin yok olmasına neden olmaktadır. Günümüzde nesli tükenen türleri ve tükenme tehlikesi altında olan türleri düşündüğümüzde yaşadığımız felaketin etkilerinin boyutunu görebiliriz. Doğadaki kaynakların ve çeşitliliğin korunamaması, gelecekte var olacak olan nesillerinin yaşam haklarının elinden alınması anlamına gelmektedir. İnsanoğlu doğal kaynakları ve doğadaki diğer canlıları tüketirken aslında kendi türünün gelecekteki varlığını da yavaş yavaş tüketmektedir.

İnsanın diğer canlılarla etkileşiminin boyutu metalaştırma anlayışıyla birlikte çok farklı bir boyuta ulaşmıştır. İnsanların üretim-tüketim faaliyetleri ve yapılanmaları sonucu oluşan ekolojik krizlerin etkileri sonucunda yaşamı son bulan canlı türlerinin yanı sıra bu üretim ve tüketim faaliyetlerinin içine doğrudan çeşitli canlı türleri dahil edilerek hayvan endüstrisi oluşturulmuştur. Endüstriyel çiftlikler, yaban hayvan pazarları gibi ticari oluşumlar birçok canlı türünün birçok açıdan yaşam haklarının kısıtlanmasına neden olarak hayvan hakları bağlamında etik ihlaller meydana getirmiştir. Endüstriyel çiftliklerin maksimum üretim için yarattığı üretim koşulları düşünüldüğünde hayvanların çeşitli eziyetlere maruz kaldığı görülmektedir. Yaban hayvan pazarları ise gerek salgın hastalıklara neden olması gerekse de satılması ve öldürülmesi yasak olan hayvanların satılması açısından etik sorunları beraberinde getirmektedir. Ayrıca endüstriyel çiftliklerin üretim faaliyetleri sonucunda küresel ısınmaya etki ettiği de bilinmektedir.

Ekolojik krizlerin oluşmasındaki etkenlerin çok büyük bir kısmının insani faaliyetlerden kaynaklandığı bilinmektedir. Ancak bu etkiler sebebiyle neredeyse bu krizlerin oluşumuna etkisi yok denecek kadar az olan canlıların bu krizden en çok etkilenen kesim olması sorunludur. İnsan dışında bulunan türler gerek insan ihtiyaçlarına hizmet etmek amacıyla kendi doğal yaşam koşullarından koparılmakta gerekse insan faaliyetleri nedeniyle meydana gelmiş bu krizlerin etkileri sebebiyle yaşamları son bulmakta veya yaşamlarını devam ettirebilmek için yine kendi doğal yaşam alanlarını terk ederek yeni koşullara uyum sağlamak zorunda bırakılmaktadır. Düşünüldüğünde insan faaliyetleri sonucu meydana gelen ekolojik krizlerin insan ve insan dışındaki türler arasında ciddi bir adaletsizliği meydana getirdiği görülmektedir. Ayrıca bu ekolojik krizlerin insan türü içinde de çeşitli adaletsizlikler yarattığı

bilinmektedir. Ekolojik krizlerle mücadele edemeyecek durumda olan toplumlar ekolojik krizin etkilerini hisseden en önemli kesimlerdir. Ayrıca kimi toplulukların doğayla iç içe sürdürdüğü yaşam biçimlerini ve faaliyetlerini düşündüğümüzde tüm dünyayı etkileyen ekolojik krizlerden hayvanlar gibi bu kesimlerinde haksız yere etkilendiğini görebilmekteyiz. Doğanın işleyişini bozmayan ve doğayla iç içe yaşamı seçen topluluklarla yoğun sanayi üretimine sahip olan bölgelerde yaşayan insan toplulukları arasında da adaletsizlik bulunmaktadır.

Bu bağlamda ekolojik krizlerle mücadelede etkili bir sonucun alınabilmesi için ekolojik adaletin sağlanması gerekmektedir. Bu adaletin sağlanabilmesi için de en önemli adım insan merkezci bakış açısının terk edilerek, tüm canlıların yaşam haklarını eşit derecede gözetilen canlı merkezci çevre etiğiyle bütünleşmenin sağlanması gerekmektedir. Bunun yanı sıra ekolojik krizlere neden olan özellikle sanayisi gelişmiş devletlerinde diğer az gelişmiş devletlere karşı ekolojik borcunun ödenmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra tüm devletlerin çeşitli mekanizmalar, politikalar ve çalışmalar oluşturularak doğaya ve insan dışındaki diğer canlılara karşı geçmişten bu yana inşa edilmiş olan ekolojik borcunun iş birliği içerisinde tüm dünya devletlerince ödenmesi gerekmektedir.

Bilindiği üzere geçmişten bu yana çeşitli politikalar, anlaşmalar ve mekanizmalar aracılığıyla küresel ısınmayla mücadelenin etkili olması için çalışmalar yürütülmekte ve ısınmanın belirli bir düzeyde tutulması içinde çeşitli hedefler belirlenmektedir. Ancak günümüzde ekolojik krizlerin etkilerinin boyuna bakıldığında önemli gelişmelerin kat edilemediği görülmektedir. Çünkü bu mekanizma ve politikaların güçlü yaptırımları bulunmamaktadır. Güçlü bir yaptırımın olmaması nedeniyle caydırıcılığa engel olunmakta ve ısınmanın ve gelecekte yaratacağı etkilerinin önüne geçilememektedir.

Kapitalizmin yaratmış olduğu kar elde etme arzusunun tüm dünyayı sarması ve sömürü faaliyetlerinin dizginlenememesi ekolojik krizlerle mücadelenin önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Doğada var olan neredeyse canlı cansız tüm varlıkların ekonomik çıkarlar uğruna metalaştırılması doğayı geri dönülemez ve telafi edilemez bir sona sürüklemektedir. Büyümenin sınırlarının çizilememesinin ve ekonomik kaygılar nedeniyle terk edilemeyen ancak doğaya ciddi tahribatlar veren üretim-tüketim faaliyetlerinin sonucunu günümüzde yaşanan felaketlerle hissetmekteyiz. Bu faaliyetlerin aynı şekilde sürdürülmesi ve doğal yaşam alanlarının korunamaması halinde giderek doğada bulunan çeşitlilik azalacak ve gelecekte yaşamını sürdüreceği olan kuşaklarında yaşam hakları ellerinden alınacaktır.

Günümüzde doğal yaşam alanlarının korunması, ekolojik krizlerle mücadele ve hayvan hakları gibi konularda çeşitli faaliyetler yürütülmektedir. Devletler çeşitli politikalar ve hedefler doğrultusunda ekolojik krizlerle mücadelelerini gösterirken diğer yandan da çeşitli sivil toplum kuruluşları aracılığıyla hazırlanan projelerle ekolojik krizlerle mücadele sürdürülmekte ve doğal yaşam alanları korunmaya çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra hayvan hakları bağlamında devletler yasalar aracılığıyla hayvanların çeşitli haklarının korunması için

çeşitli adımlar atarken, küresel ısınmanın etkileri kapsamında etkilenen canlı türleri için yapılan çalışmalarda yetersiz kalmaktadır. Yabani canlı türlerinin, nesli tükenmekte olan canlı türlerinin ve bu canlı türleri dışında bulunan hayvanların eziyet ve işkence görmemesi için geçmişten bu yana tüm dünyada hayvan hakları konusunda ciddi gelişmeler yaşanmıştır. Ancak iklim krizi etkileri boyutunda hayvan hakları düşünüldüğünde hayvan hakları ve küresel ısınma ilişkisi bağlamında eksiklikler bulunmaktadır. Küresel ısınma gibi ekolojik krizlerin en büyük mağdurları olan hayvanlar, küresel ısınmaya etki etmese dahi sürekli olarak bu krizlerden etkilenmektedir. Ancak tüm dünyada hayvan hakları bağlamında doğrudan bağlantılı olarak küresel ısınma nedeniyle yaşamı zarar gören hayvanların yaşamını korumaya yönelik kapsamlı politikalar geliştirilmemektedir. Aynı şekilde Türkiye’de geliştirilen politikalar ve çalışmalar gözlemlendiğinde bu konuda eksikliklerin bulunduğu görülmektedir.

Küresel ısınma ve hayvan hakları bağlamında geçmişten günümüze yürütülen çalışmalarda önemli yol kat edildiği görülmekle birlikte ciddi eksikliklerin de var olduğunu görebilmekteyiz. Küresel ısınma sorunuyla mücadelede kapsamlı bir dönüşümün yaşanması gerekmektedir. Bu dönüşümde canlı merkezci çevre etiği ve çevre merkezci çevre etiğinin ilkelerinin benimsenmesiyle birlikte gerçekleştirilebilecektir. Ayrıca çeşitli ve bölgesel programlar oluşturularak, aynı zamanda küresel alanda tüm ülkelerin katılımıyla farklılaştırılmış sorumluluklar benimsenerek ekolojik krizlerle mücadele edilmeli ve doğada bulunan çeşitlilik ve denge muhafaza edilmelidir.

Hızlı üretim ve tüketim anlayışı değiştirilerek tüketimden kaynaklanan kirliliğin en aza indirilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra doğal yaşam alanları ve doğal kaynaklar muhafaza edilerek gelecek kuşaklara taşınmalıdır. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkilerinin hayvanlar üzerindeki boyutu gözetilerek bu etkilerin en aza indirilmesi için koruyucu çalışmaların geliştirilmesi gerekmektedir. Canlı merkezci çevre etiği anlayışı benimsenerek doğadaki tüm canlılar için adalet sağlanmalıdır. Bu adaletin sağlanması için de çevre etiği ilkelerinin benimsenmesi ve çevre bilincinin tüm toplumlarda temelden aşılacak bilinçlendirmenin sağlanması gerekmektedir. Çevreye karşı bilinçlenen, çevreye ve canlılara saygı duymayı öğrenen, doğada bulunan varlıkların içsel değerini keşfedebilen toplumlar doğayla bütünleşebilir. Doğanın sürdürülebilirliğinin sağlanması ise ancak doğayla bütünleşmenin sağlanmasıyla gerçekleşebilecektir. Doğaya gün geçtikçe yabancılaşan toplumlar ise kapitalizmin yaratmış olduğu sistemle birlikte zamanla kendini tüketerek felakete sürüklenecektir. Günümüzde de küresel ısınmayla mücadele konusunda henüz yeterli seviyeye gelinememesi ve istikrarın sağlanamamış olması günümüzde yaşanan birçok çevre sorununun nedenini oluşturmakta ve gelecekte yaşanılacak olan felaketlerinde önüne geçmekte engel olmaktadır. Küresel ısınmanın belirli bir seviyede sabit tutulamaması gelecekte birçok canlı türünün ve insanın yaşam koşullarına uyum sağlayamaması nedeniyle yaşamlarının son bulmasına neden olacaktır. Gelecek kuşakların günümüzde doğada var olan çeşitliliklerle ve kaynaklarla yaşamını sürdürebilmesi için şu anda ciddi dönüşümlerin

gerçekleştirilerek doğayla uyumlu bir şekilde yaşamın yollarının bulunması ve doğada bulunan tüm canlıların yaşam haklarının eşit derecede gözetilmesi gerekmektedir.

Ekolojik krizlerin günümüzde geldiği boyutu gözlemlediğimizde bu krizin etkilerinin çok uzunca yıllar hissedileceği bilinmektedir. Bunun yanı sıra kaybolan ekolojik değerler, bozulan ekosistemlerin telafisi mümkün değildir. Doğadaki zengin çeşitlilik sanayi devrimiyle birlikte oldukça büyük kayıplara uğramıştır. Daha büyük kayıpların yaşanmaması ve dünyanın büyük felaketlerden korunabilmesi için etkili çözüm sistemlerinin getirilmesi gerekmektedir. Ekolojik krizlerde en önemli çözümün ise insanın doğaya bakış açısının bütünüyle değişime uğraması ve doğanın içsel değerini keşfetmesi olduğu bilinmelidir. Gelecek nesillere yaşanabilir ve sürdürülebilir bir doğa bırakabilmemiz için canlı merkezci ve çevre merkezci çevre etiğinin ilkelerinin benimsenerek bir yol haritası çizilmesi gerekmektedir. Gelecekte yaşanacak felakete engel olunabilmesi için de bu iki etik türünün ilkelerinin topluma çeşitli yöntemlerle aktarılması ve gelecek nesillere de bu bilgi birikiminin aktarılması gerekmektedir.

Bu çalışma ekolojik krizlerin günümüzdeki boyutunu ve önlem alınmaması halinde yaşanabilecek felaketlerin boyutunu göstermek amacıyla hazırlanmış olup, tüm canlılar için adil bir yaşamın sürdürülmesi ve gelecek nesillere de yaşanılabilir bir doğa bırakılabilmesi için gerekli olan adımların atılabilmesi için literatürdeki eksik alanı tamamlamak için hazırlanmıştır. Doğada yaşamını sürdüren tüm canlılar için gerekli olan ekolojik adaletin nasıl sağlanabileceğinin yollarını tartışmaktadır.

Ekolojik adaletin sağlanabilmesi ve canlı yaşamının korunabilmesinin önündeki engelin kapitalizmin getirmiş olduğu üretim tüketim biçimi olduğu görülmektedir. Kapitalizmin meydana getirmiş olduğu bu düzen değiştirilmeden ekolojik adaletin sağlanabilmesi imkansızdır. Kapitalizmin meydana getirmiş olduğu düzen hayvan haklarının ihlal edilmesinde de başat bir rol oynamaktadır. Kapitalist üretim tüketim biçimi nedeniyle kaybedilen doğal değerler, doğayı ve canlı yaşamını felakete götürmüştür. Bu felaketlerin önüne geçilebilmesi ve doğadaki canlı çeşitliliğinin korunabilmesi için de kapitalist düzenin değiştirilerek, geniş bir dönüşümün gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma, bahsedilen dönüşümün gerçekleştirilebilmesi ve doğadaki tüm canlı yaşamının korunabilmesi için canlı merkezci çevre etiği çerçevesinde çeşitli çözüm önerileri getirerek literatürdeki eksikliği tamamlamayı amaçlamıştır.

Bu çalışma, genel olarak sosyal bilimler alanında insan merkezci yaklaşımlar doğrultusunda hazırlanmış olan ekolojik kriz çalışmalarına karşın canlı merkezci çevre etiğinin ilkelerini temel alarak, farklı bir bakış açısıyla ekolojik krizlere çözüm önerileri getirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda ekolojik krizlerin etkilerinin hayvanların yaşam haklarında meydana getirmiş olduğu baskının ortadan kaldırılabilmesi ve hayvan haklarının korunabilmesi için gerekli olan çözüm önerileri aktarılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abanoz, N. (2008). *Çağdaş Topumlarda Hayvan Hakları ve Refahı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akalın, M. (2019). *Çevre Etiği Çevreye Felsefi Yönelimler*, İstanbul: İksad Yayınları.
- Aksu, C., & Korkut, R. (2021). *Ekoloji Almanağı (2005-2016)* (Vol. 153), Yeni İnsan Yayınevi.
- Alan Sümer, B. (2019): Hayvan Etiğine Yönelik Felsefi Yaklaşımlar, *Current Debates on Social Sciences 2*, 19.
- Ağbuğa, F. (2016). *Çevre Sorunlarına Etik Bir Yaklaşım: Felsefi Bir Sorgulama*, (Yüksek Lisans Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akbulut, O. Ve Çobanoğlu, N. (2020). Türk Hukukunda Hayvanların Korunmasına İlişkin Yasal Mevzuat ve Bu Mevzuata Göre Hayvanların Hukuki Durumları, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36) ,1-37.
- Akın, Ş. H. (2018). Merhamet Kavramı ve Schopenhauer'in Merhamet Yaklaşımının Değerlendirilerek Farklı Düşünürlerin Görüşleriyle Karşılaştırılması, *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 5(3), 126-131.
- Akkoyunlu Ertan, K. (2014). Çevre Etiği Üzerine Değerlendirmeler, *Sosyal Çevre Bilimleri*, Ed. Hakan Reyhan, Ahmet Mutlu, H. Hüseyin Doğan, Aysen S. Reyhan, (s.95-118), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Almaçık, E.T. (2020). *Ekolojik Krizi Etik ve Ontolojik Düzlemde Değerlendirmek*, (Doktora Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aparı Çetinsoy, F.F. (2010). *Küresel İklim Değişikliği: Avrupa Birliği ve Türk Tarımı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alper, D. ve Anbar, A. (2007). Küresel Isınmanın Dünya Ekonomisine ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (4).
- Arkan, E. (2014). *Hayvan Refahı, Hayvan Hakları, Hayvan Hukuku*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, A. (2021). *Küresel Isınmaya Bir Çözüm Olarak Yeşil Şehirler ve Yeşil Altyapı Sistemleri: Kamu Maliyesi Açısından Bir Değerlendirme*, (Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Artuç M. (2021). *İklim Değişikliğinin Etik Boyutları Çerçevesinde Uyum ve Uyum Etiği*, (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslım, G., Yiğit, A., İzmirli, S., Ve Yaşar, A. (2012). Hayvan Koruma Kavramı Ve Biyoetik Çerçevesinde Yaban Hayatı Koruma Ve Yaban Hayatı Geliştirme Sahaları, *Kafkas Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 18(4), 657-662.
- Atalay, Y. (2021). *Ahlaki İkilemler Ve Hayvan Hakları: Felsefi Açından Peter Singer Ve Hayvan Özgürleşmesi Hareketi*, (Doktora Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Athanasiou, T. ve Baer, P., (2006). *Küresel Adalet ve Küresel Isınma Ölümcül Sıcak*, Çev. Ali K, Saysel, İstanbul: Bgst Yayınları.

Atvur, S. Ve Cantürk, I.U. (2020). Çevre Sorunları ve Uluslararası Güvenlik Gündeminde Çevresel Tehditler, *Uluslararası Güvenlik Gelenekselden Güncele Bir Gündem Analizi*, Ed. Çıtak, E. Ve Kiraz, S. Ankara: Orion Kitabevi, (s.251-284).

Baran, A. G. (1993). Toplum, Birey ve Çevre İlişkileri, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1).

Başkaya, F. (2019). *Çığırından Çıkmış Bir Dünya*, Yordam Kitap: İstanbul, Erişim Tarihi: 15.01.2022.

https://books.google.com.tr/books?id=HgLhDwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=%C3%A7%C4%B1%C4%9Fr%C4%B1ndan+%C3%A7%C4%B1km%C4%B1%C5%9F+bir+d%C3%BCnya&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Bayar, F. (2008). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 32, 25-34.

Baydemir, A. N. (2020). COVID-19 Salgınında Yarasalar ve Yaban Hayatı, *Doğanın Sesi*, (6), 14-27.

Bekiroğlu, O. (2019). Sürdürülebilir Kalkınmanın Yeni Kuralı: Karbon Ayak İzi, Erişim Tarihi: 30.12.2019.

http://www.emo.org.tr/ekler/49c17cab08ed10e_ek.pdf.

Benlisoy, B. (2017). Ekososyalist Alternatif ve Ekolojik Devrim, *Yeşil ve Siyaset*, Ed. Orçun İmga ve Hakan Olgun, (s.295-330), Ankara: Liberte Yayınları.

Beyaz, Z. (2021). Kapitalizmin Pandemi Sömürüsü Bağlamında Salgın Hastalıklara Bir Bakış, *Çalışma ve Toplum*, 1, 181-204.

Birdişi, F. (2013). Metaekoloji ve Metaekolojik Güvenlik, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 6(1), 139-143.

Birdişi, F. (2014). Çevreye Metaekolojik Yaklaşım ve Doğada Karşılıklı Dayanışma İlkesi, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(1), 25-46.

Bozoğlu, B. (2019). *21. Yüzyılda İklim Krizi, Paris Anlaşması ve İklim Değişikliğine Uyum*, Eskişehir: Dorlion Yayınevi.

Canlı, K. (2010). Küresel Isınmanın Orman Ekosistemine Etkisi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 86-96.

Çelebi, Ö. (2018). Kişi ve Eşya Ayrımı Bağlamında Hayvanların Hukuki Statüsü, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 76(2), 559-622.

Çelik, F. (2021). Organik Toplumdan Ekolojik Topluma, *International Journal of Economic & Social Research*, 17(1).

- Çelikkol, H. ve Özkan, N. (2011). Karbon Piyasaları ve Türkiye Perspektifi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31.
- Çıtak, O.S. (2016). Karbon Ayak İzi'nin Ne Kadarı Finansal Piyasalarda: Karbon Piyasalarının Performansı ve Karbon Merkez Bankasının Kurulması, *Maliye ve Finans Yazıları*, 105, s.31-46.
- Çobanoğlu, E.O. (2019). Canlı Merkezli (Biyosentrik) Etik Yaklaşım, *Çevre Etiği Temel İlkeleri ve Eğitimi*, Ed. Sibel Gürbüzoglu Yalman ve Solmaz Aydın, (s.107-131), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Dedeoğlu, M (2017). İklim Değişikliğinin Göç Hareketleri Üzerine Etkileri, *Küresel Isınma İklim Değişikliği ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, Ed. Hayriye Atik, (ss.220-231), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- DeGrazia, D. (2006). *Hayvan Hakları*, Çev. Hakan Gül, Kültür Kitaplığı. Ankara: Dost Kitabevi, 11-25.
- Demir, A. (2009). Küresel İklim Değişikliğinin Biyolojik Çeşitlilik ve Ekosistem Kaynakları Üzerine Etkisi, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 1(2), 37-54.
- Demirağ, N. G. (2017). Son Bakışta Hüzün: Merhamet Etiği Olarak Levinas ve Hayvan Hakları, *Yeşil ve Siyaset, Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar*, Ed. Orçun İmga, Hakan Olgun, Ankara: Lotus Yayınevi, 423-442.
- Demirbaş, M. (2021). *Kentlerin İklim Adaleti Sınavı: Adana Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Adana Alparslan Türkeş Bilim Ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dervişoğlu, S., Menzel, S., Soran, H., Ve Bögeholz, S. (2009). Değerler, İnançlar ve Problem Algısının Biyolojik Çeşitliliği Korumaya Yönelik Kişisel Normlara Etkisi, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(37), 50-59.
- Dindaroğlu, T. (2021). Ekolojik Yıkımın ve Salgınların Ardındaki Gerçek; Ekosistemik Yabancılaşma Mı? *Turkish Journal of Forest Science*, 5(1), 266-287.
- Dobson, A. (2017). *Ekolojizm*, Çev. Cengiz Yücel, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Doğan, S., Doğan, E., & Tüzer, M. (2020). Küresel Isınma ve İklim Değişikliği: Bilimsel Uzlaşmadan Politik Ayrışmaya, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(39), 1453-1484.
- Doğan, S., Özçelik, S., Dolu, Ö., Ve Erman, O. (2010). Küresel Isınma ve Biyolojik Çeşitlilik, *İklim Değişikliği ve Çevre*, 3, 63-88.
- Doğan, Y. (2008). *İnsanlığın Ekolojik krizi: Küresel İklim Değişikliği Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dumrul, Y. ve Dumrul, C. (2017). Karbon Vergilerinin İklim Değişikliği ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Bir Literatür Taraması, *Küresel Isınma, İklim Değişikliği ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, (s.277-295), Ed. Hayriye Atik, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Duyar, A. (2018). Türkiye Topraklarında Karbon Yönetimi, *Ziraat, Orman ve Su Ürünlerinde Akademik Araştırmalar*, 57.
- Duygu, E. (2014). Güncel Çevre Sorunları, *Sosyal Çevre Bilimleri*, Ed. Hakan Reyhan, Ahmet Mutlu, H. Hüseyin Doğan, Ayşen S. Reyhan, (ss.57-94), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Engin, B. (2010). İklim Değişikliği İle Mücadelede Uluslararası İşbirliğinin Önemi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 71-82.

Ensor, S. (2020). Kapitalizm ve Biyoçeşitlilik Krizi, Çev. Doğan Kansız, *İklimi Değil Sistemi Değiştir*, Ed. Martin Empson, (ss.143-150), İstanbul: Z Yayınları.

Ertan, B. (2004). 2000'li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 93-108.

Erten, S. (2004). Uluslararası Düzeyde Yükselen Bir Değer Olarak Biyolojik Çeşitlilik, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(27).

Eryılmaz, H., ve Demirarslan, K. O. (2018). Artan Küresel Isınma ve Duyarsızlaşan Küresel Politikalar, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 52-69.

Euronews, (2021). Yenilenebilir Enerji Üretiminde Türkiye, Almanya, Fransa ve İtalya'yı Geride Bıraktı, Erişim Tarihi: 01.01.2022.

<https://tr.euronews.com/green/2021/10/26/yenilenebilir-enerji-uretiminde-rekor-k-ran-turkiye-almanya-fransa-ve-italya-y-geride-b-ra>

Flannery, T. (2007). *Ölümcül Havalarda: Küresel Isınmanın Öyküsü*, (Çev. Zarife Biliz), Versus Kitap.

Gautier, C. (2014). *Petrol, Su ve İklim*, Çev. Sevgi Genç, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.

Genç, C. (2021). *Türkiye'nin Paris İklim Anlaşması Dahilindeki Yükümlülükleri Ve İklim Değişikliğinin Bu Yükümlülüklerle Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Hatay: İskenderun Teknik Üniversitesi Su Ürünleri Anabilim Dalı.

Giddens, A. (2013). *İklim Değişikliği Siyaseti*, Çev. Erhan Baltacı, Ankara: Phoenix Yayınları.

Gökten, Y. S. (2018). Marksist Emperyalizm Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme, *Fiscaoeconomia*, 2(1), 1-19.

Güner, U. (2020). Çevresel Sürdürülebilirlik, Erişim Tarihi: 24.12.2020.

https://books.google.com.tr/books?id=g9rNDwAAQBAI&pg=PP1&lpg=PP1&dq=%C3%A7evresel+s%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilirlik+utku+g%C3%BCner&source=bl&ots=eN0aBwA_OC&sig=ACfU3U03qwGj1NIEk1ItGBFt74NAxjJR7A&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwiU1OaO8bLwAhVBilSKHRfpANMQ6AEwEnoECA4QAw#v=onepage&q=%C3%A7evresel%20s%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilirlik%20utku%20g%C3%BCner&f=false

Gül, F. (2013). İnsan-Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları Ve Felsefe, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 17-21.

Güneş, B.S. (2018). *İnsan-Doğa İlişkisinde Merkez Sorunu: Kıyım Ya Da Kıyam*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gürbüzöğlü Yalman, S. (2019). Çevre Bozulmasının Etik Boyutu, *Çevre Etiği Temel İlkeleri ve Eğitimi*, Ed. Gürbüzöğlü Yalman ve Aydın, (s.157-178), Ankara: Nobel Yayıncılık.

Hulme, M. (2016). *İklim Değişikliği Konusunda Neden Anlaşamıyoruz?*, Çev. Merve Özenç, İstanbul: Alfa Yayınevi.

IPCC, (2018). *Impacts of 1.5°C Of Global Warming On Natural And Human Systems*, Erişim Tarihi: 5.06.2022.

https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2022/06/SR15_Chapter_3_LR.pdf

İnci Özen, Z. (2019). Güncel Gelişmeler Işığında Türkiye’de Hayvanların Ceza Hukuku Bakımından Korunması, *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-24.

İstanbul Üniversitesi Açık Öğretim (T.Y.). Erişim Tarihi: 03.07.2021.

https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/21_22_Guz/ekosistem_cografyasi/1/index.html

Jeffery, S. (2020). Zamana Karşı: İklim, Toplumsal Hareketler ve Marksizm, *İklimi Değil Sistemi Değiştir Çevre Krizine Devrimci Bir Yanıt*, Ed. Martin Empson, Çev. Onur Devrim Üçbaş ve Özge Karakale, (ss. 167-188), İstanbul: Z Yayınları.

Kaçaker, D. (2021). *Sürdürülebilirlik Bağlamında Ekonomik Büyüme ve Ekolojik Bozulma İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Kala, E. (2021). *Avrupa Birliği’nin Yumuşak Gücü: Küresel İklim Değişikliği Politikaları*, Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaplan, Ç. Ve Sağlamcı, M. (2019). İklim Değişikliği ve Küresel Isınmanın Çevre Üzerindeki Etkileri ve Yapılan Uluslararası Antlaşmalar, *Sempozyum Kitabı*, 124.

Karabıçak, M. ve Armağan, R. (2004). Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkış Süreci, Çevre Yönetiminin Temelleri Ve Ekonomik Etkileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2).

Karaca, C. (2007). Çevre, İnsan ve Etik Çerçevesinde Çevre Sorunlarına ve Çözümlerine Yönelik Yaklaşımlar, *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1).

Karakuş, N. (2010). *Yutak Alanlarının İklim Değişikliği Üzerine Etkilerinin Türkiye Örneğinde Araştırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Karaman, S. (2006). Hayvansal Üretimden Kaynaklanan Çevre Sorunları ve Çözüm Olanakları, *KSÜ Fen ve Mühendislik Dergisi*, 9(2), 133-139.

Karakurt, S.T (2019). *Çevre Hakkı ve Türkiye’de Çevre Hakkının Korunmasında Yerel Yönetimlerin Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi), Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kavalalı, E.S. (2021). *Küresel İklim Değişikliği ve Göç*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, A.A. ve Erdölek, Kozal, Ö. (2017). Küreselleşme, İnsani Gelişme ve İklim Değişikliği: Panel Veri Analizi, *Küresel Isınma İklim Değişikliği ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, Ed. Hayriye Atik, (ss.10-37), Ankara: Nobel Yayınları.

- Kayaer, M. (2013). Çevre ve Etik Yaklaşımlar, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 63-76.
- Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2011(1), 19-33.
- Keleş, R. (2013). *100 Soruda Çevre: Çevre Sorunları ve Çevre Politikası*, İzmir: Yakın Kitabevi.
- Kılıç, S. (2008). *Çevre Etiği: OrtayaÇıkışı, Gelişimi ve Sonuçları*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Köknaroğlu, H. ve Akünal, T. (2010). Küresel Isınmada Hayvancılığın Payı ve Zooteknist Olarak Bizim Rolümüz, *Ziraat Fakültesi Dergisi*, 5 (1) , 67-75.
- Köybaşı, S. (2018). Yeni Bir Anayasal Hak Öznesi Olarak Hayvan-II, *Anayasa Hukuku Dergisi*, 7(14), 357-422.
- Kulaç, O. (2021). *Hayvan Hakları Bağlamında Peter Singer'in Ve Tom Regan'ın Görüşlerinin Karşılaştırılması*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Kurnaz, L. (2019). *Son Buzul Erimededen İklim Değişikliği Hakkında Merak Ettiğiniz Her Şey*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Kurt, L., Özbey, B.G., Özdeniz, E. Ve Bölükbaşı, A. (2014). Biyolojik Çeşitlilik, *Sosyal Çevre Bilimleri*, Ed. Hakan Reyhan, Ahmet Mutlu, H. Hüseyin Doğan, Ayşen S. Reyhan, (s.259-297), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kurt, M. (2020). *Ekolojik Bir Toplumun İmkânı Üzerine Düşünmek: Derin Ekoloji Ve Toplumsal Ekoloji*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Leather, A. (2020). Fossil Yakıtlara, Çaresizce Abanmak, *İklimi Değil Sistemi Değiştir Çevre Krizine Devrimci Bir Yanıt*, Ed. Martin Empson, Çev. Gökçe Tatlisu, (ss.15-24), İstanbul: Z Yayınları.
- Mahmutoğlu, A. (2009). *Kırsal Alanda Çevre Sorunlarına Etik Yaklaşım: Kırsal Çevre Etiği*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Maltaş, A. (2015). Ekoloji Ekseninde İnsan-Doğa İlişkisi ve Özne Sorunu, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(29), 1-8.
- Maslin, M. (2011). *Küresel Isınma*, Çev. Sinem Gül, Ankara: Dost Kitabevi.
- Mert, E. (2020). *4. Sanayi Devriminin İklim Değişikliği Politikalarıyla Etkileşimi*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Morina, M. (2021). *Küresel Politika İçin Bir Sınama: İklim Değişikliği*, (Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nordhaus, W. (2020). *İklim Kumarı Isınan Dünyada Risk, Belirsizlik ve İktisat*, Çev. Cesi Mizrahi, İstanbul: Doğan Kitap.
- Önal, F. G. (2021). Son Umut: Paris İklim Anlaşması: Etik Açından Bir Değerlendirme, *Kongre Kitabı Book of Proceedings*, 161.

- Özcan, B. A. (2020). Ortak Mülkiyet Çerçevesinde İklim Değişikliği Sorununun Çözümünde Kyoto Protokolü'nün Etkisi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 20(2), 169-184.
- Özdemir, G. & Ceylan, B. (2007). Biyolojik İstila ve Karadeniz'deki İstilacı Türler, *Aquaculture Studies*, 2007 (3) , 0-0.
- Özerdem, F., ve Barlas, B. (2021). Kopenhag Okulu Çerçevesinde 2020 ve Sonrası Dünya Politikasının Yeni Sorunu: İklim Değişikliği ve İklim Göçmenleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 273-302.
- Özerkmen, N. (2002). İnsan Merkezli Çevre Anlayışından Doğa Merkezli Çevre Anlayışına, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 42(1-2), 167-185.
- Özgür, A. (2010). Hayvanlarla Yaşamı Paylaşmak, *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 81(2), 9-13.
- Özmen, A. (2021). *İklim Değişikliğinin İnsan Sağlığına Etkileri ve Sağlık Sisteminin İklim Değişikliğine Uyum: Uluslararası Hastalıkların Sınıflandırılması (ICD)*, (Yüksek Lisans tezi), Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Öztürk, R. (2021). *İklim Değişikliğini Ne Kadar İyi Biliyoruz?*, (Yüksek Lisans Tezi), Hatay: İskenderun Teknik Üniversitesi Meteoroloji Mühendisliği Anabilim Dalı.
- Özuyar, G., Gürcan, E. C., ve Bayhantopçu, E. (2021). Türkiye'nin Güncel İklim Değişikliği Stratejisinin Ana Yönelimi, *Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, 2(3), 31-46.
- Polat, N., Zengin, M. ve Gümüş, A. (2011). İstilacı Balık Türleri ve Hayat Stratejileri, *Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi*, 2(2), 63-86.
- Radkau, J. (2017). *Doğa ve İktidar: Global Bir Çevre Tarihi*, Çev. Nafiz Güder, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rahmstorf, S. Ve Schellnhuber, H.J. (2020). *İklim Değişikliği Teşhisi, Tahmini, Çözümü*, Çev. Hülya Kaya, İstanbul: Runik Kitap.
- Reyhan, H. (2014). Ekolojik Emperyalizm Kuramına Giriş: Biyopolitik Bir Kavramsallaştırma, Hakan Reyhan, Ahmet Mutlu, H. Hüseyin Doğan, Ayşen S. Reyhan (Der.), *Sosyal Çevre Bilimleri*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 491-525.
- Reyhan, H., & Reyhan, A. S. (2020). Çevre Sorunlarından Doğan Etik Bir Yaklaşım Olarak Çevre Hakkı Üzerine "Siyasal Ekolojik" Bir Değerlendirme, *Akademik Hassasiyetler*, 7(14), 399-420.
- Samur, H. (2005). *Küresel İklim Değişikliği ve Beklenen Küresel Felaketi Önleme Stratejileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Satır Reyhan, A. (2014). Sürdürülebilir Üretim-Tüketim Politikaları Çerçevesinde" Yeşil Ekonomi" Üzerine Bir Değerlendirme, *Memleket Siyaset Yönetim*, 9(22), 327-347.
- Satır Reyhan, A. Ve Reyhan, H. (2016). Küresel Isınmanın Nedenleri, Sonuçları, Çözümleri Üzerine Yeni Değerlendirmeler, *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 11(26), 1-24.
- Singer, P. (2018). *Hayvan Özgürleşmesi*, Çev. Hayrullah Doğan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Şimşek, E. (2020). *Küresel İklim Değişikliğinin Belirleyici, Etkileri ve Karbondioksit Emisyonu Prejeksiyonu: Dünya ve Türkiye Örneği (2018-2027)*, Ankara: Gece Yayınevi.

TRT Haber, (2021). Denizlerde İstilacı Tür Tehlikesi: Balıkçılıkta Verimi Düşürecek, Erişim Tarihi: 15.07.2021.

<https://www.trthaber.com/haber/yasam/denizlerde-istilaci-tur-tehlikesi-balikcilikta-verimi-dusurecek-571159.html>

Tuğaç, D.Ç. (2018). Türkiye İçin İklim Değişikliğine Dayanıklı Kentsel Planlama Modeli Önerisi: Eko-Kompakt Kentler, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(4), 1047-1068.

Türküm, A. S. (1998). Çağdaş Toplumda Çevre Sorunları Ve Çevre Bilinci, *Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi İlköğretim Öğretmenliği Lisans Tamamlama Programı, Eskişehir*, 165-181.

Üstün, N. (2020). *Metropol Kentlerde İklim Değişikliği Politikaları: İyi Uygulamalar Ve Türkiye’de Durum*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Vural, Ç. (2018). Küresel İklim Değişikliği ve Güvenlik, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7(1), 57-85.

Yalçın, E. (2019). Küresel Kente Alternatif Olarak Sakin Şehir: Türkiye Sakin Şehirleri Üzerinden Değerlendirme, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(38), 202-230.

Yenigün, İ., ve Tuğalan, E. (2021). Geçmişten Geleceğe “Çevre Tarihi”. *Sürdürülebilir Çevre Dergisi*, 1(1), 31-36.

Yıldırım, K. (2021). Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımına Yeni Bir Boyut: Etik, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2), 379-403. DOI: 10.

Yılmaz, B. (2019). Enerji Sektörünün Geleceği: Karbon Ticareti, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 29(1), s.65-91.

Yolasığmaz, H.A, Çavdar, B., Demirci, U. ve Aydın, İ.Z. (2016). İki Farklı Yönteme Göre Karbon Birikiminin Tahmin Edilmesi: Artvin Orman İşletme Şefliği Örneği, *Türkiye Ormanlık Dergisi*, 17(1), s.43-51.

Zengin, Ç. (2020). *Çevre, Ekolojik İktisat ve Büyüme*, (Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zeybek, O., Keser, A., & Yıldırım, Y. (2021). Hayvan Hakları ve Yaban Hayatı Geçitleri, *Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 84-104.

WWF, (2015). İklim Değişikliğinin Türler Üzerindeki Etkisi, Erişim Tarihi: 15.01.2021.

https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/iklim_degisikliginin_turler_uzerindeki_etkisi_raporu_1.pdf?4880

WWF, (2018). Isınan Bir Dünyada Yaban Hayatı, Erişim Tarihi: https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/iklim_turler_rapor_145x200mm_v6_web.pdf?8462/isinan-bir-dunyada-yaban-hayati

WWF, (2020). Doğanın Yok Oluğu ve Pandemilerin Yükseliğu, Erişim Tarihi: 28. 01. 2021.

https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/doann_yok_oluu_ve_pandemilerin_yukselii_25_04_20.pdf?9920/Doganin-Yok-Olusu-ve-Pandemilerin-Yukselisi

WWF, (2020). Karbon Nötr Türkiye Yolunda İlk Adım Kömürden Çıkış 2020, Erişim Tarihi: 03.02.2022.

https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/_komurden_ck_2030.pdf?11400/karbon-notr-Turkiye-yolunda-ilk-adm-komurden-cikis-2030

WWF, (2021). Değer Yaratmak İçin Akıllı Şehirler, Erişim Tarihi:07.08.2021.

https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/tbb_wwf_ey_deer_yaratmak_icin_akll_ehirler_rapr_1_6_2021.pdf?10840/Deger-yaratmak-icin-akilli-sehirler

WWF, (2021). İklim Değişikliğinin Akdeniz Türleri Üzerindeki Etkisi, Erişim Tarihi: 01.01.2022.

<https://www.wwf.org.tr/yayinlarimiz/raporlar/?10920/Iklm-Degisikliginin-Akdenizdeki-Etkileri>

WWF, (2022). Çelişkiyi Aşmak: Türkiye'nin Yeşil Devrimi ve Yeni Kömür Yatırım Planları, Erişim Tarihi, 01.04.2020.

<https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/dinarr3.pdf?12041/Celiskiye-Asmak-Turkiyenin-Yesil-Devrimi-ve-Yeni-Komur-Yatirim-Planlari>

